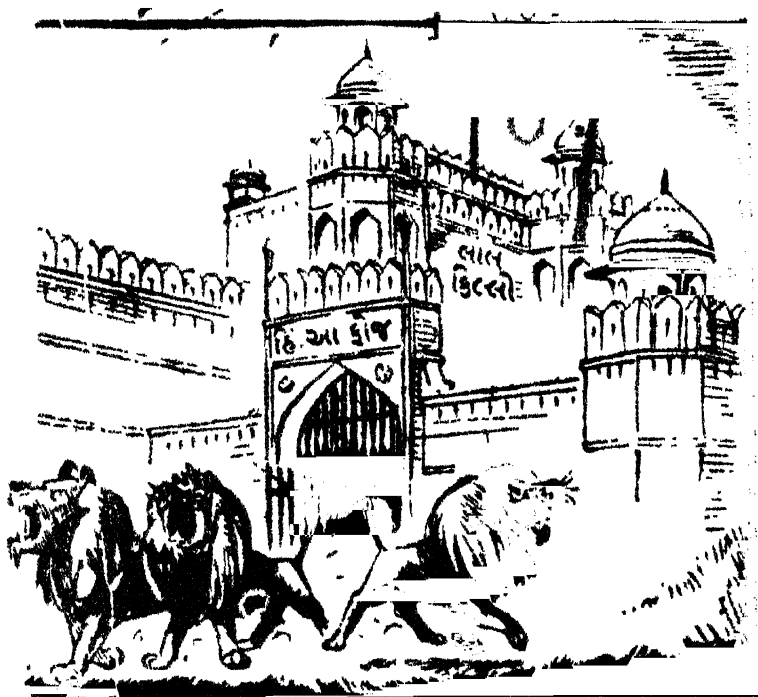

જા.જ.કિલ્લાનો મુકદ્દમો

မင်းတင်မင်း
အောင်မြင်အောင်မြင်

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૫૮૮૪ કિમત ૧-૮-૦

ગ્રંથનામ લાલડિલ્લાનો યુક્તમો

વર્ગિક નંર : ૨૨૦૬૨૦૮૬, ૨૧૪

લાલ કિલ્લાનો મુકદ્દમો

: સોલ એજન્ટ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
મીરરાજ બિલ્ડીંગ : કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ ૨.
ફરનાન્ડીઝ પૂલ નીચે : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

વહેતાંપાણી પ્રકાશનમાળા

અંપાદક

અવેરચંદ મેઘાણી

પહેલી આવૃત્તિ : ૨૩ : જાન્યુઆરી '૪૬ નેતાજીની ૫૦ મી વર્ષગાંઠ

બીજી આવૃત્તિ : ૧ : ફેબ્રુઆરી '૪૬

કિંમત

સાદી : દાઢ રૂપિયા

ઊંચી : ત્રણ રૂપિયા

મુદ્રક

પ્રકાશક

નાથાલાલ મ. શાહ

૨૫૮૮૪

નાથાલાલ મ. શાહ

સ્વાધીન મુદ્રણાલય

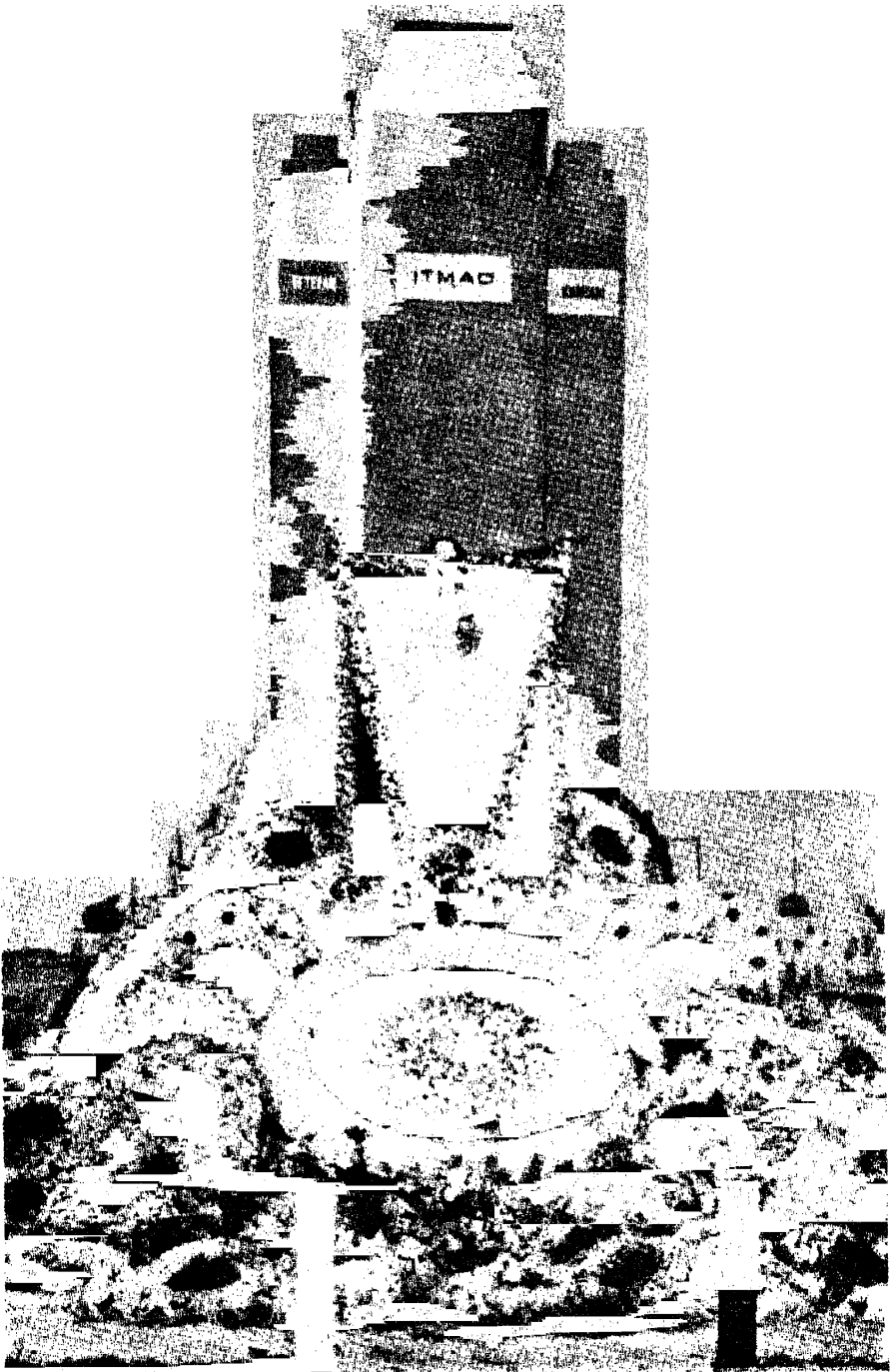
કાઠિયાવાડ લિમિટેડ

સૌરાષ્ટ્ર રોડ : રાણપુર

રાણપુર : કાઠિયાવાડ

અધ્યક્ષની અદાલત	૩
તહેમતનામું	૭
લેકન નાગની જુખાની	૨૯
કામચલાઉ સરકારનું જાહેરનામું	૪૨
‘આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની’	૪૯
‘તો આપણે જાપાનીઓ સામે પણ લડશું’	૫૯
પઢાવાયેલા સાક્ષીઓ ?	૬૯
‘હિંદુસ્તાનની સાચી તરરીર અમે ભાળી’	૭૯
પાંચ જાપાનીસ સાક્ષીઓની જુખાની	૯૭
આઝાદ હિંદ સરકારના બે પ્રધાનોની જુખાની	૧૧૩
આઝાદ સરકારના વહીવટની વધુ વિગતો	૧૩૭
‘મુક્તિયુદ્ધ ખેલવાનો ગુલામેનો અધિકાર’	૧૫૨
ફેસલો : સગા : માણી	૧૬૯

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫਾਊਂਟੇਨਜ਼ ਆਫ਼ ਫ੍ਰੀਡਮ ਓਗਰੀ ਮੂਰਟੀ ਆਜ਼ਾਦ ਫਾਊਂਟੇਨਜ਼ ਆਫ਼ ਫ੍ਰੀਡਮ ਸਿੰਗਾਪੁਰਜ਼ ਸਮਾਰਕ

નિવેદન

સમયના વહેતાં પાણીમાં જે કાંઈ ધસડાઈ આવે છે, થોડુંકાંજુ વહેણમાં ટકી રહે છે અને પછી વહેણમાં જોડાઈ જાય છે તેમજ ધસડાતું-પછડાતું ચાલ્યું જાય છે, તેમાંથી કાંઈક ને કાંઈક ઉપાડી લઈને પુસ્તિકાઓ રૂપે એને સાચવી રાખવાના ઉદ્દેશથી આ ‘વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા’ની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. પેઢીઓ સુધી ન વિસરાય એવી આઝાદ હિંદ ફાજની ગૌરવકથાનું એક નાનું પ્રકરણ આ પુસ્તિકાએણીની પહેલી પુસ્તિકા તરીકે અપાય છે એ એને માટે શુકનવંતી શરૂઆત છે. એ શુકન માથે ચડાવીને આગળ વધવાની અને થોડા થોડા વખતે ચાલુ કાળના બનાવોને લગતી આવી પુસ્તિકાઓ આપતાં રહેવાની એની નમ્ર ઉમેદ છે.

આઝાદ હિંદ ફાજની શૌર્યકથાઓ જ્યારે આરાકાનના પહાડોમાં અને મણિપુરના મેદાનોમાં સાચેસાચ લજવાઈ રહી હતી ત્યારે વિધાતાની કોઈ કૂર કરામતને લીધે આ દેશની પ્રજા એની સાથે તાલ મિલાવી શકેલી નહિ એટલું જ નહિ પણ ઊછળતી છાતીએ એને નીરખતી રહીને એમાં પોરસ રેડવાનું પણ એનાથી બની શક્યું નહોતું. ધરાવદીને પેલે પારથી જ્યારે વતનનો સાદ સાંભળીને ‘ચલો દિલ્હી’ના નાદ ગજવતા આઝાદ ફાજના સિપાહીઓ દિલ્હીની વાટને લોહીભીની બનાવતા દોડ્યા આવતા હતા, હિંદી-હિંદીના લોહીના સંગમ વચ્ચે માત્ર થોડી ટેકરીઓ અને થોડાં મેદાનો જ જ્યારે આકી રણાં હતાં, ત્યારે વતનનું લોહી તો થીજેલું જ પડ્યું હતું. આ દેશના પ્રજાજનો એ સિપાહીઓને મુક્તકંઠે આવકારી પણ શકે તેમ નહોતા. એમને મોઢે જેમ ડૂંચો દેવાયેલો હતો તેમ એમની આંખોએ પાટા આંધેલા હતા.

અને હવે, આઝાદ ફાજ શુલાબી એક સ્વપ્નામાંથી ઊડીને એમાંજ જાણે પાછી સમાઈ ગઈ હોય તેવું લાગે છે ત્યારે પ્રજાના અંતરમાં એને માટે પ્રેમનાં લાખ-લાખ ઝરણાં ફૂટ્યાં છે. પોતે જોને ખરે ટાણે સન્માની શકી નહોતી તેને આજે તો એ પૂજવાની હદે પહોંચી ગઈ છે. આઝાદ ફાજ વિશે જેટલું મને તેટલું જાણીને પોતાનું અંતર એનાથી છલકાવી દેવાનો તનમનાટ પ્રજામાં જાગ્યો છે.

આઝાદ ફોજ વિશે થોડુંક સાહિત્ય બહાર પડવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે. એની સત્યકથામાં જ બલિદાન અને મરણિયાપણાના એવા રાતા-કેસરિયા રંગો પડ્યા છે કે શબ્દચાતુરીની ગમે તેવી રંગપુરણી પણ કદાચ એની આગળ ફિક્કી જ દેખાશે. એટલે આ પુસ્તિકામાં માત્ર હકીકત જ આપેલી છે. લશ્કરી અદાલતમાં લગભગ એ મહિના સુધી આઝાદ ફોજના ત્રણ અફસરો ઉપર ચાલેલા પ્રથમ મુકદ્દમાનો ટુંકાવેલો અહેવાલ અહીં આપ્યો છે. પૂરા અહેવાલના શબ્દે શબ્દમાં સામાન્ય વાચકને કાંઈ રસ ન હોય એટલે એમાંથી વીણી વીણીને અહીં આપ્યું છે. પુસ્તિકા પ્રથમ તો ૧૦૦ પાનાની જ કરવા ધારેલી. પણ અગત્યની કોઈ વાત આ સળંગ અને કડીબદ્ધ અહેવાલમાંથી રહી ન જાય તેથી એને એના અત્યારના કદ સુધી ન છૂટકે વધવા દેવી પડી છે.

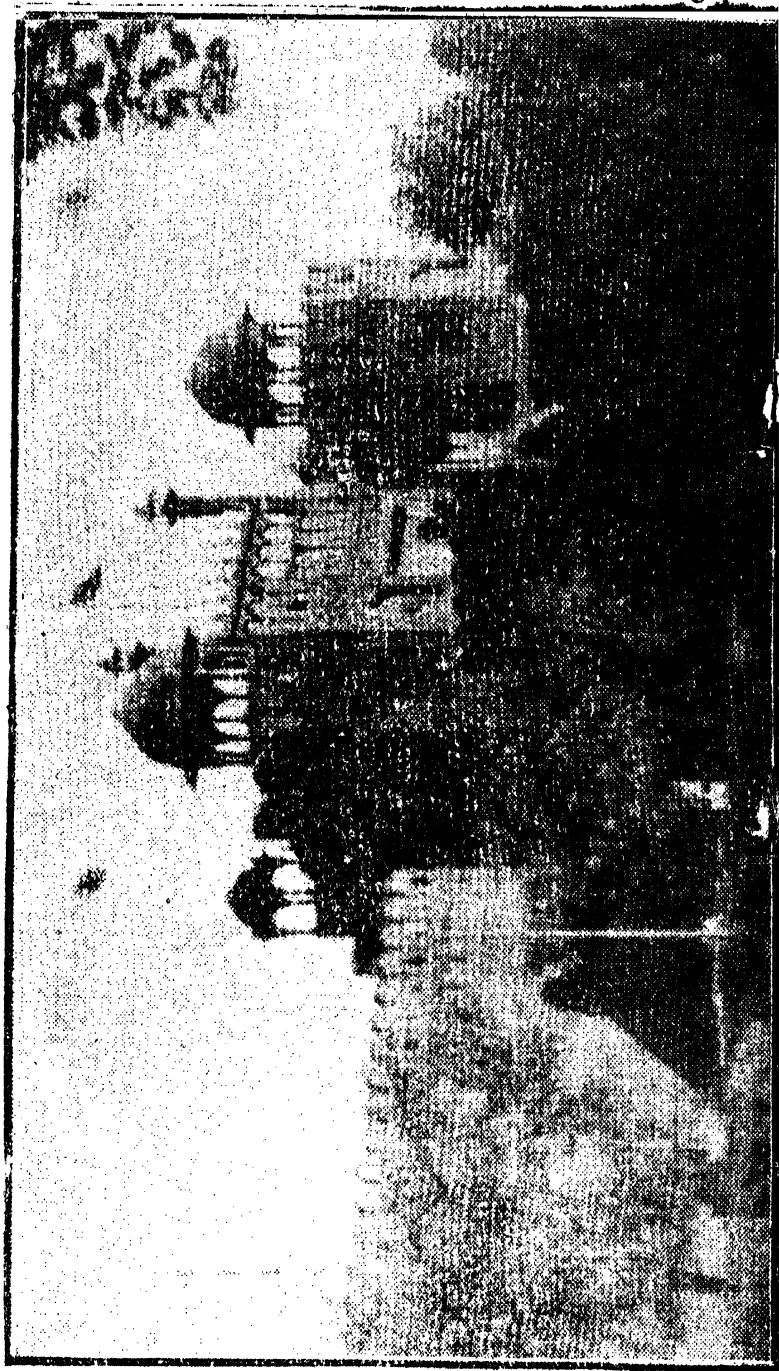
આ અહેવાલ દૈનિક અંગ્રેજી અખબારોની કટારોમાંથી બેગો કરી, વીણીને તેનો અનુવંદ કરવાનું કામ મહેન્દ્ર મેઘાણીએ કર્યું છે. દિલ્હીના 'હિંદુસ્તાન ટાઈમ્સ'ના અહેવાલને સૌથી વધુ જવાબદાર અને ઝીણવટભર્યો માનીને વિશેષતઃ એને જ એ વફાદાર રહ્યા છે.

જેને લીધે આ પુસ્તિકા શોભિતી બની છે તે ચિત્રોના બ્લોક વાપરવા દેવા બદલ અમદાવાદના 'ગુજરાત સમાચાર'ના અમે ઋણી છીએ.

પ્રકાશનમાળાનું સંપાદન-કાર્ય શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીના હાથમાં છે. પરંતુ આ અથવા બીજી કોઈ પુસ્તિકા કે આખી પ્રકાશનમાળા અંગેના કોઈપણ સૂચનો ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.ને જણાવવા વિનંતિ છે. પ્રકાશનમાળાની હવે પછીની પુસ્તિકા જવાને લગતી રાખવાની અને પહેલી માર્ચ સુધીમાં એને બહાર પાડવાની ધારણા છે. હવે પછીની પુસ્તિકાઓનું કદ સો-સવાસો પાનાનું રહેશે, અને કિંમત લગભગ રૂપિયો રહેશે.

લાલ કિલ્લાનો
મુકદ્દમો

દિલ્હીના ઐતિહાસિક સાત કિલ્લો : ૧૮૫૭ના યજ્ઞવાયોદીના બાદશાહ બહાદુરશાહ ઉપર ન્યાય મુકદ્દમો ચાલેલો.
 ૮૭ વર્ષ પછી આગ્રા કિલ્લો ફોજના યજ્ઞવાયોદીનો મુકદ્દમો પણ ત્યાં જ ચાલ્યો.

ઉ ધ ડ તી અ દા લ તે

૫ મી નવેમ્બર : સોમવાર

: ૧ :

બ્રિટિશ હિંદના ઇતિહાસમાં અજોડ એવો એક ખટલો દિલ્હીના ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લામાંની એક લશ્કરી ‘બેરેક’—ઈમારતને બીજા માળે આજે શરૂ થયો. ન્યાયકચેરીમાં દાખલ થવા માટેના ખાસ પરવાના અગાઉથી જેમણે મેળવ્યા હતા તેવા ૧૪૦ પ્રેક્ષકો અને ૬૦ પત્રકારોથી અદાલતનો ખંડ ચિહ્નાર ભરાઈ ગયો હતો. ન્યાયમૂર્તિ-ઝોએ પોતાનાં સ્થાન લીધા પછી છબીકારોને ચાર મિનિટ સુધી અદાલતની છબીઓ ખેંચવા દેવામાં આવી.

છબીકારોએ વિદાય લીધી અને લશ્કરી અદાલતના પ્રમુખે ફરમાન કર્યું: ‘તહોમતદારોને હાજર કરો.’ કેપ્ટન શાહનવાઝખાન, કેપ્ટન સેહગલ અને કેપ્ટન ધલન દાખલ થયા અને અદાલતને એક છટાબરી સલામી કરી. આઝાદ હિંદ ફોજના ત્રણેય અફસરો લશ્કરી પોષાકમાં સજ્જ થયેલા હતા. એમના હોદ્દા દાખવતા ખિલ્લાઓ એમની પાસે હતા નહિ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂન હેઠળ આ લશ્કરી અદાલતની રચના કરતા હુકમને જન-એડવોકેટ ઘેરા અવાજે વાંચી સંભળાવ્યો. ત્યારપછી, અદાલતના ચાલુ અને ખડા સભ્યો, શીખલહિયાઓ અને ફરિયાદપત્રી વકીલનાં નામોના એમણે સાદ પાડ્યા. એ બધાએ ‘હાજર’ એવો જવાબ આપ્યા પછી અદાલતે બચાવપદ્ધતિના મુખ્ય ધારાશાસ્ત્રીનું નામ પૂછ્યું. સર તેજ બહાદુર સપ્રુએ જવાબ આપ્યા કે એમની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે તેમણે શ્રી. ભુલાભાઈ દેસાઈને આ ખટલો ચલાવવાનું કહ્યું છે. તેમણે બીજા ધારાશાસ્ત્રી-ઓની પણ ઓળખાણ કરાવી-જેમાં પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ, સર દલીપ-સિંઘ, શ્રી અસફઅલી, ડૉ. કાલુ, શ્રી સેન, અને રાયબહાદુર, બદ્રીદાસનો સમાવેશ થાય છે. અદાલતના પ્રમુખે ટકાર કરી કે, ‘હિંદી લશ્કરી કાનૂનની રૂએ આ અદાલતમાં જિસા રહેવાની લાયકાત તમે સૌ ધરાવતા હશે એમ હું માની લઉં છું.’ શ્રી ભુલાભાઈએ હકારમાં જવાબ વાળ્યો.

આંહિંંફેના ત્રણેય આરોપી અફસરોને તે પછી પૂછવામાં આવ્યું કે અદાલતના પ્રમુખ કે બીજા કોઈ સભ્યને હાથે તેમનો ઈન્સાફ તોળાય તે સામે તેમને કાંઈ વાંધો છે ? 'ના જ,' ત્રણેયના એ જવાબ હતા. અદાલતના કામની સંપૂર્ણ નોંધ ઉતારવા માટેના શીઘ્રલઘિયાઓમાંના એકેયની સામે તેમને વાંધો છે કે કેમ તેવા પૂછાણના જવાબમાં પણ ત્રણેય આરોપીઓએ ના પાડી. ત્યાર પછીની દસ મિનિટ અદાલતના સભ્યોની અને શીઘ્રલઘિયાઓની સોગંદવિધિમાં વીતી. અદાલતના સભ્યોના સોગંદ નીચે પ્રમાણે હતા:

‘સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરના સોગંદપૂર્વક હું કહું છું કે, હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે, અને પક્ષપાત, મહેરબાની કે પ્રીતિ વિના હું ઇન્સાફ તોળીશ, અને જો કોઈ શંકા બિલી થશે તો મારા અંતરાત્માના કલ્પા પ્રમાણે, મારી મતિમાં બીતરે તે રીતે અને આવા દાખલાઓમાં યુદ્ધના શિરસ્તા મુજબ વર્તીશ. આ લશ્કરી અદાલતના ફેસલાની જાહેરાત સત્તાવાળાઓ ન કરે ત્યાં સુધી હું તેની જાણ કોઈને કરીશ નહિ. વધુમાં, આ લશ્કરી અદાલતના કોઈપણ સભ્યનો મત કે અભિપ્રાય હું જાહેર કરીશ નહિ કે જાણીશ નહિ—સિવાય કે કાયદા મુજબની એ વાતની સાબિતિ કોઈ ન્યાયકોર્ટ કે લશ્કરી અદાલતમાં દેવાનું મને કહેવામાં આવે. ઈશ્વર મને મદદ કરે !’

જજ-એડવોકેટ ત્યારબાદ દસેય આરોપો વાંચી સંભળાવ્યા. હિંદી ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૨૧-અ પ્રમાણેનો રાજ્ય સામે યુદ્ધ અણવાવનો નાગરિક આરોપ ત્રણેય અફસરો ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે. બરમામાં પોપાટેકરી ઉપર કે નજીકમાં ૧૯૪૫ના માર્ચની છઠ્ઠીએ હારસીંધ, દુલીચંદ, દોરાઇસીંધ અને ધરમસીંધના ખૂન કરવાનો આરોપ કે. ધિલન ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે. કે; સેલગઝ ઉપર આ ચાર ખૂન કરાવવાનો આરોપ અને કે. શાહનવાઝ ઉપર તોપચી મહમ્મદ હુસેનનું ખૂન ૧૯૪૫ ની ૨૯ મી માર્ચની આસપાસ કરાવવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. આંહિંંફેના ત્રણેય અફસરોએ તમામ આરોપોના જવાબમાં મક્કમપણે ‘બિનગુન્હેગાર’ કહ્યું. પછી અફસરોને ખયાવના મેજની પાછળ પોતાની બેઠક લેવાનું જણાવવામાં આવ્યું.

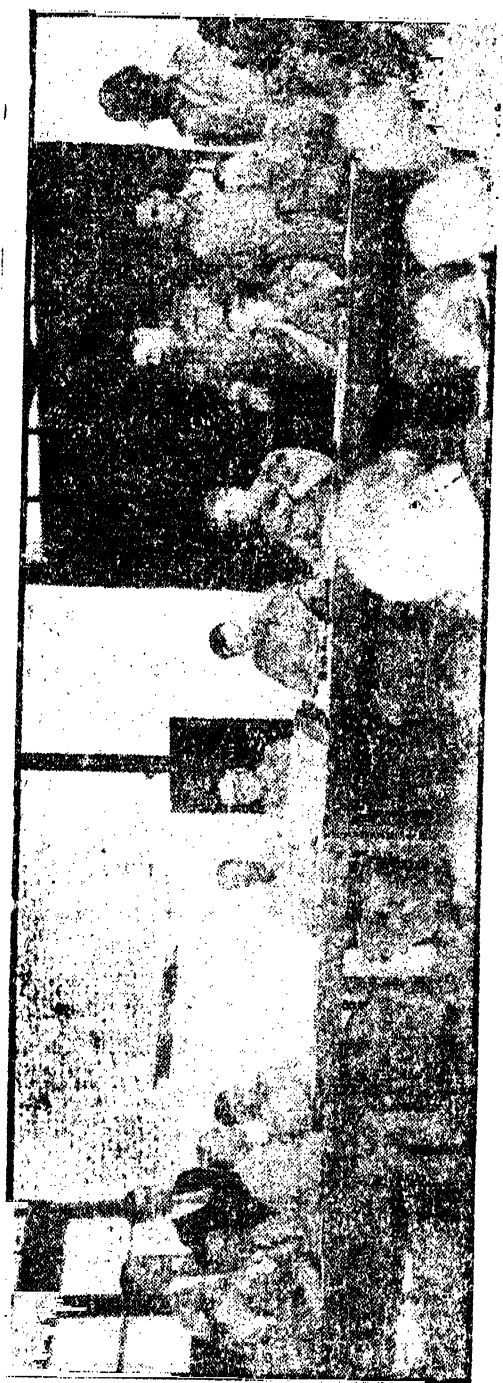
તે પછી અદાલતની કામગીરી મુક્તવી રાખવાની અરજ શ્રી જુઝાભાઈએ કરી અને કહ્યું કે, છેલ્લા એક મહિના જેટલી ટૂંકી મુદત દરમિયાન તમામ પુરાવાઓ અને લકીકતો મેળવવાનું કે તેની તુલના કરવાનું ખચાવપક્ષથી બની શક્યું નહોતું. ૧૧૨ સાક્ષીઓમાંથી હજી ૮૦ થી પણ વધુની મુદ્દાકાત લેવાની બાકી છે. મલ્કાયાના યુદ્ધ વિશેનો પ્રીલ્ડ-માર્શલ વેવલનો અહેવાલ અને બીજા સંખ્યાબંધ અગત્યના અહેવાલો મેળવવાના હજી બાકી છે. ખરલો આવો અગ્રેડ હોઈને તેમજ કાયદાની આંટીઘૂંટીઓ એમાં સંડોવાયેલી હોઈને ત્રણ અડવાડિયાની મુદત પાડવી જરૂરી છે એમ એમણે દલીલ કરી.

સરકારી વકીલ સર નોશીરવાન એન્જનિયરે મુદત પાડવા સામે વાંધો લીધો નહિ પણ એવી ઇચ્છા દર્શાવી કે ફરિયાદપક્ષની રજૂઆત પોતે શરૂ કરી દે અને એક સાક્ષીની જુઝાની લેવાઈ જાય ત્યારબાદ મુદત પાડવી. ખચાવપક્ષને મુશ્કેલીમાં મૂકવાની એમની મુદત ઇચ્છા નથી, અને ફરિયાદપક્ષ તરફથી ખચાવપક્ષને એકેએક સગવડ કેવી રીતે અપાઈ રહી છે તે તેમણે સમજાવ્યું.

ત્યારપછી અદાલત જરાવાર માટે બંધી. પાછા ફરીને પ્રમુખશ્રીએ કહ્યું કે કોઈ દિવાની કોર્ટની માફક લશ્કરી અદાલતમાં વખતોવખત મુદત પાડી શકાય નહિ. લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે લશ્કરી અદાલતને પોતાની કામગીરી રોજ-ખંડેજ ખતમવાની હોય છે. અદાલતના સભ્યોને સારા પ્રમાણમાં પોતાનાં જ કામનો બોજો રહે છે અને તે ઉપરાંત આ અદાલતના સભ્યો તરીકેની ફરજ પણ એમણે ખતમવાની હોય છે. ઈન્સાફની મુખ્ય જરૂરિયાતોમાંની એક એ છે કે તે ઝડપી હોયો જોઈએ એમ પણ તેમણે કહ્યું. પણ સંજોગોને લક્ષમાં લેતાં અમુક મુદત પાડવી જરૂરી લાગે છે એ એમણે કબૂલ કર્યું. સર નોશીરવાનની સૂચના મુજબનો માર્ગ લેવો એ જુદા તહેામતદારના લાભમાં હોવાનું તેમણે જણાવ્યું.

તે પછી સરકારી વકીલ સર નોશીરવાને ફરિયાદપક્ષને રજૂ કરવું પોતાનું જાણુ લાપણુ વાંચી સંલગ્નવ્યું.

सशस्त्री अमदासतना न्यायप्रतिष्ठा

રાજ સામેના યુદ્ધનું અને ખૂનોનું

ત હો મ ત ના મું

‘અધા આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી અફસરો છે અને તેથી હિંદી લશ્કરી કાનૂનને તેઓ આધીન છે.

કેપ્ટન સાહનવાઝખાનનો જન્મ રાવલપીંડીમાં ૧૯૧૪ની ૨૪મી જાન્યુઆરીએ થયો હતો. દેહરાદૂનની હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૯૩૭ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ૧૪મી પંજાબ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા.

કેપ્ટન પ્રેમકુમાર સેહગલનો જન્મ ૧૯૧૭ની ૨૫ મી જાન્યુ-આરીએ હોશિયારપુરમાં થયો હતો. એમણે પણ દેહરાદૂનની લશ્કરી વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કર્યો અને પછી ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ૧૦મી બલુચ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા.

લેફ્ટનન્ટ ગુરજક્ષસોંધ ધિલન લાહોર બિદલાના આદ્ય મામે ૧૯૧૫ની ૪થી એપ્રિલે જન્મ્યા હતા. દેહરાદૂનમાં અભ્યાસ કર્યા પછી એમને પણ ૧૯૪૦ના ૧૪મી પંજાબ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા.

શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપને હું પહેલાં લખશ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ૪૧મી કલમ પ્રમાણે આ કાનૂન જેને લાગુ પડતો હોય તેવો કોઇ પણ માણસ બ્રિટિશ હિંદની અંદર કે બહાર કોઇપણ નાગરિક ગુનો કરે તો તેને માટે લશ્કરી અદાલતમાં તેની ઉપર કામ ચલાવી શકાય. નાગરિક ગુનો એટલે એવો ગુનો કે જે બ્રિટિશ હિંદમાં થયો હોય, તો ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે તેનો ખટલો થઈ શકે.

કયા ઉદ્દેશથી યુદ્ધ ચલાવાયું હતું તે મુદ્દો અપ્રસ્તુત છે. આરોપી-ઓએ આ કામ તેમના મત પ્રમાણે દેશપ્રેમી ધરાદાથી કર્યું હોય

કે પગારદારી ધરાદાયી, કાયદા મુજબ ગુનો તો કરવામાં આવ્યો છે જ. વફાદારીની ફરજ સામે આ ગુનો કરવામાં આવ્યો છે. આ વફાદારી તાજને દર્શાવવા આરોપીઓ સદાકાળને માટે અને ગમે તે સંજોગોની અંદર બંધાયેલા છે. તેઓ આહિંસા ત્યાં હોય આ વફાદારી એમને માથે હતી જ; અને તેઓ યુદ્ધકેદી બન્યા ત્યારે પણ આ વફાદારીથી બંધાયેલા હતા.

જેને આઝાદ હિંદ ફોજ કહેવામાં આવતી હતી તેના અક્સરો તરીકે લડીને આરોપીઓએ શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું. આઝાદ હિંદ ફોજ મુખ્યત્વે હિંદી લશ્કરના અક્સરો અને સૈનિકાની બનેલી હતી. તેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થતો હતો:

- (ક) વડું મથક (હેડ ક્વાર્ટર્સ)
- (ખ) હિંદુસ્તાની મેદાન દળ (હિંદુસ્તાની ફીલ્ડ ટ્રૂપ)
- (ગ) શેરદિલ ગેરીલા દળ (શેરદિલ ગેરીલા ટ્રૂપ)
- (ઘ) ખાસ કામગીરી દળ (સ્પેશિય સર્વિસ ટ્રૂપ)
- (ચ) બસસ દળ (બસેલિંગ-સ ટ્રૂપ)
- (છ) પુનઃબરતી દળ (રી-ઇન્ફોર્સમેન્ટ ટ્રૂપ)

શેરદિલ ગેરીલા દળમાં ગાંધી ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ, આઝાદ ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ અને નહેરુ ગેરીલા રેન્જિમેન્ટનો સમાવેશ થતો હતો.

૧૯૪૩ના નવેમ્બરની આસપાસ, એટલે કે સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંગાપુર આવ્યા તે પછી એ-ત્રણ મહિને નં. ૧ ગેરીલા રેન્જિમેન્ટને નામે ઓળખાતી વધુ એક ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ ઊભી કરવામાં આવી હતી. એ સુભાષ રેન્જિમેન્ટને નામે પણ ઓળખાતી હતી.

શાહનવાઝખાનને એના કમાન્ડર નિમવામાં આવ્યા હતા. આ ચારેય રેન્જિમેન્ટનો સમાવેશ ડિવિઝન નં. ૧ માં કરાયો હતો. આગળ ઉપર ખીણું અને ત્રીણું ડિવિઝન ઊભું કરવામાં આવ્યું હતું. ડિવિઝન નં. ૨ માં અમુક હિંદી લશ્કરી યુદ્ધકેદીઓ હતા અને અમુક નામ-

રિકો હતા. ડિવિઝન નં. ૩ માં લગભગ બધા નાગરિકો જ હતા. આ નાગરિકોની ભરતી મોટે ભાગે મલાયામાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘે કરી હતી,

૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુર જાપાનીઓને શરણે થયું. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ યુદ્ધકેદીઓની એક મોટી સંખ્યાને સિંગાપુરના ફેરર પાર્કમાં લઇ જવામાં હતી. મેજર ફયુજિવારા નામના એક જાપાની અફસરે યુદ્ધકેદીઓ સામે ભાષણ કર્યું. હિંદી લશ્કરના કેટલાક અફસરો પણ ત્યાં હાજર હતા. એમાંના એક હતા પંજાબ રેજિમેન્ટના કે. મોહનસીંઘ. આમાંના કેટલાંક હિંદી અફસરોની બાંધ ઉપર ‘ફ’ અક્ષરવાળો એક બિલ્લો હતો. ‘ફ’ એટલે ફયુજિવારા નામના જાપાની અફસર કે જેમને હિંદી સૈનિકોને જાપાનીઓને પક્ષે લલચાવી લેવાનું કામ જાપાની સરકારે સોંપ્યું હતું. સિંગાપુર પડ્યું તે અગાઉ પણ ઠાકડીક વખતથી મેજર ફયુજિવારા આ કામ કરી રહ્યા હતા. એમના ભાષણ પછી કે. મોહનસીંઘનો વારો આવ્યો. એમણે કહ્યું: “આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાના છીએ અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે આપણે લડવાના છીએ. તમારે બધાએ એમાં જોડાવું જોઇએ.”

સત્તાવાર રીતે આઝાદ હિંદ ફોજનો જન્મ ૧૯૪૨ ની ૧ લી આક્ટોબરે થયો. નીસનની યુદ્ધકેદીઓની જાવણીના કમાન્ડર તરીકે કે. શાહનવાઝખાને ૨૦૦-૩૦૦ નાના મોટા અફસર-યુદ્ધકેદીઓ સામે ભાષણ કર્યું એમણે કહ્યું કે કેપ્ટન મોહનસીંઘના વડા મથકે મળેલી એક સભામાં એવો ઠરાવ થયો છે કે, આપણા ધર્મો જુદા જુદા હોવા છતાં આપણે સહુ હિંદીઓ છીએ અને આપણે બધાએ હિંદની આઝાદી માટે લડવું જોઇએ આ ઠરાવ યુદ્ધકેદીઓને સમજાવવાનું કે. શાહનવાઝે હાજર રહેલા સાને કહ્યું. તેમણે એ કખૂલ કર્યું. ૧૯૪૨ ના જૂનમાં બેંગલોકમાં એક પરિષદ મળેલી. એના પ્રતિનિધિ-

ઓમાં હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી રેજિમેન્ટના પ્રતિનિધિઓ તેમજ કે. મોહનસીંઘ પણ હાજર હતા. પરિષદના પ્રમુખ રાશ્નિહારી ઓઝ નળપાનથી આવેલા એક હિંદી નાગરિક હતા. પરિષદમાં કેટલાક એવા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા કે દૂર પૂર્વમાંના લશ્કરી અને નાગરિક હિંદીજનોમાંથી કે. મોહનસીંઘના સેનાપતિપદ નીચે આઝાદ હિંદ ફોજ બિલી કરવી અને એ આઝાદ હિંદ ફોજે હિંદની આઝાદી માટે લડવું. ખીજા ઠરાવો એવા અર્થના હતા કે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી આંહિંંફોંને રંગરોટો, નાણાં, ખોરાકી, અને કપડાં પૂરાં પડાશે, અને જપાની સરકાર તરફથી જરૂરી હથિયારો અને દારૂગોળો પૂરાં પડાશે.

હિંદી યુદ્ધકેદીઓને જે સતામણી અને યાતનાઓ વેઠવી પડતી હતી. અને જ્યાંસુધી આંહિંંફોંમાં તેઓ નહિ જોડાય ત્યાંસુધી એ તેમને વેઠવી પડશે એવી જાહેરાત કરાઈ હતી, તેમાંથી છટકવા માટે જ તેમાંનો મોટો ભાગ આંહિંંફોંમાં જડાયો હતો. હિંદી યુદ્ધકેદીઓની છાવણીઓમાં લાલચ અને જખ્મરદસ્તીથી તેમને આંહિંંફોંમાં જોડવાના પ્રયત્નો થયા હતા. એની સામે ટકી રહેનારાઓને કેદ છાવણીઓમાં ખસેડવામાં આવતા હતા, દિવસો સુધી તેમને કાંઈ ખોરાક આપવામાં આવતો નહોતો અને જે કાંઈ ખોરાક અપાતો તે ઘણો ખરાબ હતો. તખીખી મદદ તો જરા પણ નહોતી અપાતી. એમને જમીન ઉપર સૂવડાવીને પાંચ શીટ લાંબી તથા બે ઈંચ જાડી લાકડીથી મારવામાં આવ્યા હતા. તેમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી હતી. એમને કાથળાઓ અપાતા અને તેમાં માટી ભરીને એક વાંસડાને બે છેડે લટકાવીને ઉપાડી જવા પડતા હતા, આવી મજૂરી દિવસના બાર કલાક સુધી એમની પાસે કરાવતી. કેટલીક વાર તો એમને ઘોડાથી મારવામાં આવતા. કેટલાક સિતમ-ગરોને એમણે કહ્યું કે, 'અમને ગોળીઓ દઈ દો.' જવાબમાં એમને

કહેવાયું કે, 'અમે તમને ઠાર નથી મારવાના. જે તમે આંહિં-
ફોંમાં જોડાશો તો આ યાતનામાંથી બચશો, નહિ તો આ રીતે જ
તમે મરી જશો.' કીડીઓથી છવાયેલી જગ્યા ઉપર એમને કપડાં કે
બિસ્તર વિના સૂવાડવામાં આવતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના આ સિતમ કરનારાઓ ખુદ હિંદી યુદ્ધકેદીઓ-
જ હતા, પણ તેઓ આંહિં-ફોંમાં જોડાયેલા હતા. આ છાવણીને
કબજે સંભાળનારાઓમાં પંજાબ રેજિમેન્ટવાળા સુબેદાર શીંગારા-
સીંધ, કે. અબ્દુલ રશીદ અને જમાદાર ફત્તેહખાન હતા. ૧૯૪૨ના
ઓગસ્ટમાં એક દિવસ યૌદ્ધ હથિયારબંધ શીખોને લઈને શીંગારા-
સીંધ અને ફત્તેહખાન છાવણી ઉપર આવ્યા ફત્તેહખાને કહ્યું કે એ
કેદીઓને આંહિં-ફોંમાં લઈ જવા માટે આવ્યા હતા. જે છાવણીમાં
આ બન્યું તેમાં ત્રણસોએક મુસલમાન યુદ્ધકેદીઓ હતા. તેમણે
તેની સાથે જવાની ના પાડી અને કહ્યું કે, અમે વફાદારીના સોગંદ-
નો ભંગ નહિ કરીએ. તેમને આંહિં-ફોંમાં જોડાવા માટે લઈ
જવાતા હતા તેનો એમણે સામનો કર્યો. એમની ઉપર ગોળીચાર થયા
અને કેટલાક માર્યા ગયા. શીંગારાસીંધ અને ફત્તેહખાનની સાથે
આવેલા શીખોમાંનો એક માર્યો ગયો. એમના ગયા પછી ત્રણ જાપાની
અફસરો અને આંહિં-ફોંના ત્રણ અફસરો ત્યાં આવ્યા. જાપાની
અફસરોએ કહ્યું કે આંહિં-ફોંમાં જોડાવાનો હુકમ જાપાની
સરકાર તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેનું પાલન કરવાનું જ
હતું; અને જે આવો બનાવ ફરીવાર બનશે તો જાપાનીઓ એનો
બદલો મોતથી લેશે. ત્યારપછી એ મુસલમાન સૈનિકોને નજરકેદ-
છાવણીમાં લઈ ગયા. ત્યાં તેમની ઉપર સિતમ થયા, માર પડ્યો
અને એમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી. એ છાવણીમાં મોહન-
સીંધે આવીને એમને ભાષણ સંભળાવ્યું કે, મુશ્કેલીઓમાંથી
બચવા માટે તમારે ભરતી થઈ જવું. જોઈએ. એટલે આ રીતે
કેટલાકને આંહિં-ફોંમાં જોડાવું પડ્યું.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ માં, એક ખીજી છાવણીમાં આવો જ બનાવ બન્યો. એમાં ‘ગુરખા રાયદસ’ ના અફસરો અને સિપાહીઓ હતા. પુરનસીંધ અને આંહિંંફેંઓમાં જોડાયેલા ખીજીઓ એમની સામે ભાષણો કરતા અને આંહિંંફેંઓમાં જોડાવાનું કહેતા. પણ એમણે ના પાડી. પરિણામે એમના અફસરોને ખીજી નજરકેદ-છાવણીમાં લઈ જવાયા. પછી સિપાહીઓને કહેવાયું કે, જો નહિ જોડાવ તો તમારી ઉપર ગોળીબાર થશે. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બરે જમાદાર પુરનસીંધે સિપાહીઓને કહ્યું: ‘તમે હિંદુસ્તાનીઓ નથી? શા માટે તમે આંહિંંફેંઓમાં ભાગ લેતા નથી?’ તેમ છતાં પણ એમણે ના પાડી. એટલે એમાંના કેટલાકને એક પછી એક મારવામાં આવ્યા. એમને કહેવાયું કે, ‘વારંવાર તમને ચેતવણી આપવામાં આવી હતી; અમારા લુકમ ન માનવાનું આ ફળ છે.’ સિપાહીઓએ ખૂમ પાડીને કહ્યું: ‘અમને આ રીતે માર ન મારો! અમે જપાનીઓના યુદ્ધકેદીઓ છોએ અને અમે મજૂરી કરીશું પણ આંહિંંફેંઓમાં નહિ જોડાઈએ.’ તે પછી સિપાહીઓ ઊભા થઈ ગયા. પુરનસીંધે એમને પૂછ્યું કે, ‘તમને ઊભા થવાનો લુકમ ફાણે આપ્યો છે? તમે લુકમનું પાલન કરતા નથી અને બધું અમારી વિરૂદ્ધ જ કરો છો. એટલે અમે તમારી ઉપર બંદૂક ચલાવીશું.’

ગોળી ચલાવવાનો લુકમ જમાદાર પુરનસીંધે ચોકીદારોને આપ્યો, અને એમણે એમ કયું. ગુરખા યુદ્ધકેદીઓ પાસે કાંઈ હથિયાર નહોતાં એટલે ચોકીદારો અને ભાષણકર્તાઓ ઉપર અંપલ ફેંકવા અને તેમની ઉપર ધસી જવા સિવાય ખીજી કાંઈ તેઓ કરી શક્યા નહિ. પુરનસીંધના ફરમાન મુજબ ચોકીદારોએ બંદૂકોને સંગીન ચડાવીને એમની ઉપર હલો કર્યો. કેટલાક ગુરખાઓ ધવાયા. તેમને ઇસ્પતાલમાં લઈ જવાયા. ઇસ્પતાલમાં પણ એમને આંહિંંફેંઓમાં જોડાવાનું કહેવામાં આવ્યું, પણ એમણે ના પાડી. ‘ગુરખા રાયદસ’ના હવાલ-

દાર વોલેતખલાદુર, કે જે આ યુદ્ધકેદીઓમાંના એક હતા અને જખ્મી બન્યા હતા તે, આ બનાવની સાક્ષી પૂરશે.

૧૯૪૨ના ડીસેમ્બરમાં મોહનસીંઘ અને જાપાનીઓ વચ્ચે ટંટો થયો. જાપાનીઓએ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરી અને આંહિંંફેાં—માં જોડાયેલા યુદ્ધકેદીઓમાં ઘણાએ પોતાના બિલ્લા ઉતારી નાખ્યા. જોકે વડા મથકના કેટલાક અફસરોએ પોતાના બિલ્લા રાખેલા. મોહનસીંઘનો ધરપકડ પછી વહીવટી સમિતિના પ્રયત્નો છતાં આંહિંંફેાંના મોટા ભાગના અફસરોની એમાં રહેવાની મરજી નહોતી. ૧૦મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ના દિવસે વહીવટી સમિતિએ તમામ હિંદી અફસરોની એક સભા બોલાવી અને તેમાં એમની સમક્ષ એક પ્રશ્નાવલિ મૂકી. એક પ્રશ્ન એ હતો કે, આંહિંંફેાંમાં ચાલુ રહેવાની તમારી મરજી છે કે નહિ? જે અફસરોએ ના પાડી તેમને ૧૩મી ફેબ્રુઆરીએ રાશબિહારી બોઝ સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા. હાજર કરાતાં પહેલાં અફસરોને એક છાપેલું ચોપાનિયું આપવામાં આવ્યું હતું, તેમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કારોબારી સમિતિના પ્રમુખ તરીકેની રાશબિહારી બોઝની છાપેલી સહી હતી.

ચોપાનિયામાં લખ્યું હતું કે, ‘અત્યારના સંજોગોમાં જેઓ આંહિંંફેાંમાં ન રહેવા માગતા હોય તેમને વિષે હું તો એટલું જ કહી શકું કે ફેજના અત્યારના સંજોગો વિશે મારો દોષ ભાગ્યે જ કાઢી શકાશે.....તમે જાણો છો તેમ બ્રિટન સામેની હિંદની લડત હવે કટોકટીએ પહોંચી ગઈ છે. અંગ્રેજો ઉપર હિંદ છોડી જવાનું હજી વધુ દબાણ લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીજીએ ત્રણ અકવાડિયાના ઉપવાસ આદર્યા છે. આ રીતે સમાધાનની કોઈ પણ તક રહેતી નથી. આપણી ફરજ હવે સ્પષ્ટ છે. આંહિંંફેાંમાંથી નીકળી જનારાઓનું શું થશે એ જાણવા તમારામાંના કેટલાક કદાચ આતુર હશે. કમનસીબે, અત્યારની ધડીએ જાણી જૂઝીને આંહિંંફેાં છોડી

જનારાઓ ઉપર મારો કાંઈ પણ અંકુશ નહિ રહે. જપાનીઓ વતી હું બોલી શકું નહિ. જે સત્તાના કેદીઓ થવાનું તેઓ પસંદ કરે તે એમને કેવી રીતે કે કયે સ્થળે રાખશે તે હું કહી શકું નહિ. જે અફસરો પોતાના નિર્ણયની પુનઃવિચારણા ન કરવા માગતા હોય તેમને હું તેમના સિપાહીઓથી જુદા પાડું તે પૂર્વે તેમનાં કારણો જણાવવા મારી સમક્ષ આજે સાડા અગિયાર વાગે હાજર થવું પડશે. ’

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી પછી આંહિંન્દેશ માટે ફરીથી ભરતી થતી હતી. ધણા યુદ્ધકેદીઓ એમાં જોડાયા અને તેથીય વધારેને જોડવામાં આવ્યા હતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના સિતમો અને યાતનાઓ તેમની છાવણીઓમાં અને નજરકેદ-છાવણીઓમાં ખુલ્લેખુલ્લાં અને જાહેર રીતે સાદવામાં આવતાં. આરોપીઓ યુદ્ધકેદીઓની અને કેદીઓની છાવણીઓમાં જતા. ૧૯૪૨ના ડીસેમ્બર પહેલાં અને પછી આરોપીઓ પોતે જ કેટલીય યુદ્ધકેદી-છાવણીઓમાં વખતો વખત બાપણો કરતા હતા. હું તેમનાં થોડાક પ્રસંગો ટાંકીશ :

૧૯૪૩ના જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીમાં કે. શાહનવાઝ પોર્ટ ડિકસનમાં હતા અને યુદ્ધકેદી-અફસરો, સુબેદારો અને જમાદારો સમક્ષ એમણે બાપણ કરેલું. એમણે કહ્યું હતું કે, ‘મોહનસીંઘ વાળી આંહિંન્દેશ વિખેરી નાખવામાં આવી છે. અને એક નવી આંહિંન્દેશ ભાળી થઈ રહી છે. કોઈ યુદ્ધકેદીને એમાં જોડાવું હોય તો તે જોડાઈ શકે છે. અહીં તમને કેટલી ખરાબ રીતે રાખવામાં આવે છે ! પણ જો આંહિંન્દેશમાં જોડાશે તો તમારી સારી સંભાળ રખાશે અને ખોરાક ખરાબર અપાશે. યુદ્ધકેદીઓને આ સમજાવજો અને ભરતી થવા માગનારાઓનાં નામ સિંગાપુરમાંના આંહિંન્દેશના વડા મથકે મોકલી આપવા આ છાવણીના નાયકને આપજો. ’

કોઈ ભરતી થવા આગળ આવ્યું નહિ.

૧૯૪૩ ના એપ્રિલ-મેમાં કે. શાહનવાઝ પોર્ટ સ્વેટનહામમાં હતા. એ પ્રસંગે એમની સમક્ષ પેરેડ કરવા લવાયેલા તમામ યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે એક બાષણ કર્યું. અંગ્રેજોને હિંદમાંથી હાંકી કાઢવા ભરતી થવાની હાકલ તેમણે કરી. એમણે કહ્યું, ‘તમારે આંહિંંફોંમાં જોડાવું જોઈએ. જો એમ કરશો તો તમને સારો ખોરાક મળશે અને થોડા વખતમાં ખરમા મોકલવામાં આવશે. આંહિંંફોંમાં તમારો પગાર એ તો માત્ર ખિસ્સાખર્ચ જોવો રહેશે, પણ હિંદની આઝાદી મળશે ત્યારે તમારા પગારનો જૂનો દર ફરી ચાલુ કરાશે.’

એ પ્રસંગે પણ કોઈ ભરતી થવા આવ્યું નહિ.

જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ માં, એક છાવણીમાંના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ ઇવાકુરુ નામના એક જાપાની અફસરે અને રાશખિહારી બોઝે બાષણ કર્યું ત્યારે એમની બાષણ-મંડળીમાંના એક તરીકે લે. ધિલન ત્યાં હાજર હતા. બાષણ પછી લે. ધિલન ભોજનગૃહમાં ગયા અને કહ્યું કે ત્યાં હાજર રહેલા માણસો સાથે એમને વાત કરવી હતી. એમણે કહ્યું કે તમામ અફસરોએ આંહિંંફોંમાં જોડાવું જોઈએ. પંજાબ રેજિમેન્ટવાળા સુબેદાર-મેજર બાણુરામ અને સુબેદાર ચનાનસીંઘે એમને કહ્યું કે એ જાતની વાત કરવા એ ત્યાં આવ્યા હોય તો એમણે એજ ધડીએ બહાર ચાલ્યા જવું. તે ગુસ્સે થઈ ગયા અને ચાલ્યા ગયા.

૧૯૪૩ ના માર્ચમાં મે. ધારા સાથે લે. ધિલન જિત્રા ગયા અને ત્યાંના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ બાષણો કર્યા. પ્રથમ મે. ધારાએ પોતાના બાષણમાં કહ્યું કે, ‘આંહિંંફોંની સ્થાપના થઈ ગઈ છે અને એ માત્ર હિંદુસ્તાનમાં જ લડશે અને હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવશે. એ જાપાનીઓની સાથે રહીને લડશે ખરી, પણ જો જાપાનીઓ તરફથી કોઈ હુમ્મલા થશે તો પછી એકવાર હિંદમાં પહોંચ્યા પછી તો

આંહિંદ્રેશં પાસે પોતાનાં હથિયાર હશે, અને જપાનીઓ સામે પણ એ લડશે. તમારે આંહિંદ્રેશંમાં જોડાઈ જવું જોઈએ કારણ કે એ જ સારામાં સારી તક છે અને મોટા ભાગના યુદ્ધકેદીઓ તો અત્યાર-મુઘીમાં જોડાઈ પણ ચૂક્યા છે.' પછી લે. ધિલને ભાષણ કયું કે, મે. ધારાના ભાષણ પછી યુદ્ધકેદીઓએ શું કરવું જોઈએ તેની કોઈ શંકા ન હોઈ શકે. આંહિંદ્રેશં માત્ર હિંદુસ્તાનમાં જ લડશે અને હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવશે. જપાનીઓ પાસેથી એને મદદ મળશે.

એજ માસમાં લે. ધિલન તાઈપી'પ ગયેલા. આંહિંદ્રેશંમાં ન જોડાયેલા ત્યાંના યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે ભાષણ કયું, સિંગાપુર અને જિત્રામાં યુદ્ધકેદીઓ સામે મેં ભાષણો કર્યાં હતાં અને એ સહુ આંહિંદ્રેશંમાં જોડાઈ ગયા છે. તમારે પણ જોડાવું જોઈએ. અંગ્રેજોને હિંદમાંથી હાંકી કાઢવા આંહિંદ્રેશં લડવાની છે. નહિ જોડાવ તો તમે મુશ્કેલીમાં મૂકાશો. આંહિંદ્રેશં નિષ્ફળ જાય તોપણ તમારે કશો જ ડર રાખવાનો નથી; કારણ કે ઉચ્ચ અસફરો ઉપર બધો વાંક આવશે અને સામાન્ય સિપાહીઓને સજ્જ કરાશે નહિ.'

આરોપીઓએ જે કહ્યું અને કયું તેના પરિણામને તે વખતના સંજોગોને લક્ષમાં રાખીને વિચારવાનું છે. મલાયા અને સિંગાપુર-માંનાં બ્રિટિશ દળો ભાંગી પડ્યાં હતાં. યુદ્ધકેદીઓ સાથે યુદ્ધકેદી-છાવણીઓ અને નજરકેદ-છાવણીઓમાં ઉપર કહ્યું તેવું વર્તન અલાવવામાં આવતું હતું. પોતાના અફસરના હુકમનું મૂંઝુ પાલન કરવાની તાલીમ હિંદી સિપાહીને અપાતી આવી છે. આરોપીઓ આંહિંદ્રેશં માટે માણસોની ભરતી કરતા હતા અને સારા વર્તાવનાં વચનો અને ગર્ભિત ધમકીઓ આપતા હતા. આંહિંદ્રેશંમાં ન જોડાનાર માટે બાકી રહેતાં હતાં માત્ર ભૂખમરો અને સિતમો. એટલે હિંદી લશ્કરનાં ઘણાં માણસો આંહિંદ્રેશંમાં જોડાયા તેની કોઈ નવાઈ નથી—ખાસ તો એટલા માટે કે આંહિંદ્રેશંમાં જોડાયેલ એમના ઉચ્ચ અફસરોનો દાખલો એમની નજર સામે જ હતો.

પુરાવાઓમાંથી દેખાશે કે આરોપીઓએ આંહિંંફેાંમાં સિપાહીઓની બરતી કરી છે, આંહિંંફેાંના સંચાલનમાં ભાગ લીધો છે, નામદાર શહેનશાહનાં દળો સામે લડવાનાં સૂચનો અને ફરમાનો આપ્યાં છે, અને ખુદ પોતે પણ એ દળો સામે લડ્યા છે. એમ કરીને એમણે અગાઉથી ઘડેલી યોજનાઓનો અમલ કર્યો છે અને ખીજાઓ સાથે મળીને યુદ્ધ ચલાવવાના સંયુક્ત ઇરાદાનો અમલ કર્યો છે.

જાપાનીઓએ કબજે કરેલાં બ્રિટિશ શસ્ત્રો વડે એ તાલીમ પામતા અને લડાઈ લડતા હતા. સિપાહીઓ અને અફસરોએ હિંદી લશ્કરના પોતાના ગણવેશ પહેરવા ચાલુ રાખ્યા હતા અને વધુમાં આંહિંંફેાંના બિલ્લાઓ એમણે લગાડ્યા હતા. આવા કેટલાકે બિલ્લાઓ પુરાવા તરીકે રજૂ કરાશે.

આંહિંંફેાંમાં જોડાયેલા લે. નાગને લગભગ ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ માં કહેવાતો આંહિંંફેાં કાનૂન ઘડવાનું કહેવામાં આંચું હતું. તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. આ કાનૂન મોટે ભાગે તો હિંદી લશ્કરી કાનૂનને મળતો આવે છે, પણ ફટકાની સજાનો એક મહત્વનો ઉમેરો એમાં કરાયો હતો. શરૂઆતમાં એમાં અઠવાડિયે ૬ ફટકા અને બધા મળીને વધુમાં વધુ ૨૪ ફટકાનો પ્રાપ્ત હતો. સિપાહીઓ અને અફસરોમાં ગંભીર શિસ્તભંગના કિસ્સાઓમાં ફટકાની સજા ફરમાવવાની સત્તા ૧૯૪૩ ના જુનમાં લશ્કરી કમાન્ડરો અને ‘ડાયરેક્ટોરેટ ઓફ મિલિટરી બ્યુરો’ને આપવામાં આવી હતી. ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ માં વધુમાં વધુ ફટકાની સંખ્યા—મર્યાદા વધારીને ૪૫ કે ૫૦ ની બનાવીને એનો અમલ કરવાની સત્તા ડિવિઝનોના, રેજિમેન્ટોના અને બેટેલિયનોના કમાન્ડરોને પણ અપાઈ હતી.

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરીના અરસામાં, યુદ્ધકેદીઓની વહીવટી જરૂરિયાતો માટે એક વહીવટી-સમિતિ સ્થાપવામાં આવી હતી. પ્રચાર-

નાં ભાષણો ગોઠવવાનું કામ આ જ સમિતિ કરતી હતી. ૧૯૪૪ ના મે ના અરસામાં 'ડાયરેક્ટોરેટ ઓફ મિલિટરી બચ્સ'ની સ્થાપના થઈ. સેક્રેટરી લશ્કરી મંત્રી હતા અને શાહનવાઝ હતા 'ચીફ ઓફ બનરલ સ્ટાફ.'

૧૯૪૩ ની ૨૧ મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમાં આંહિંન્દોના માણસો અને નાગરિકોની એક જંગી સભા થઈ હતી. સુભાષચંદ્ર બોઝે ત્યાં ભાષણ કરેલું. આંહિંન્દોએ કબજો કરેલા વિસ્તારોના વહીવટ માટે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કર્યાની તેમણે જાહેરાત કરી. તેના પ્રધાનોના નામની પણ એમણે જાહેરાત કરી; અને એમાં કે. શાહનવાઝખાનનું નામ સામેલ હતું. ૧૯૪૪ ની ૩૦ મી ઓક્ટોબરે કામચલાઉ સરકારની એક યુદ્ધ-સમિતિ ઊભી કરવામાં આવી હતી. આ મહિતીની જાહેરાત કરવા માટે કે. સેક્રેટરી તેની એક નકલ લે. નાગને મોકલી હતી.

૧૯૪૪ના માર્ચ મુધીમાં આંહિંન્દોના ધણા અફસરો અને સિપાહીઓ ના. શહેનશાહના દળો સાથે લખી જવા લાગ્યાં. આ અટકાવવા માટે સુભાષચંદ્ર બોઝે એક ફરમાન બહાર પાડ્યું કે આંહિંન્દોનો કોઈ પણ સભ્ય, તેનો ચાહે તે હોંદો હોય પણ, જો આયલી વર્તણૂક દેખાડે તો તેને કેદ પકડવાનો અને જો દગાખોરી કરે તો ઠાર મારવાનો અધિકાર હવેથી આંહિંન્દોના તમામ સભ્યોનાના મોટા અફસરો તેમજ સિપાહીઓને આપવામાં આવે છે.

આ ખટલામાંના પુરાવાઓ મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજ બેઉ હશે. અરમામાંના બ્રિટિશ લશ્કરના હાથમાં વખતોવખત જુદા જુદા દસ્તાવેજો આવતા. ફરિયાદપક્ષ તેમને રજૂ કરી શકે તેમ છે. છતાં તેમાંના થોડાકનો ઉલ્લેખ હું અહીં કરીશ. આ દસ્તાવેજો નીચે આરોપીઓની સહી છે.

કે. શાહનવાઝખાનની સહીવાળા અથવા તેમના દસ્તાક્ષરોવાળા

હસ્તાવેજોમાંના કેટલાક નીચે મુજબ છે: ૧૯૪૩ ની ૮ મી ઓગસ્ટે ડિવિઝન નં. ૧ના વડા મથકને એમણે એક કાગળ લખ્યો અને ખરમામાં હિંદી સૈનિકોની સ્વાગત અને સંચાલનની યોજનાની એક નકલ મોકલી. આ કાગળમાં તારીખ છે, ૮ મી ઓગસ્ટ, '૦૩ '૦૩' એટલે ૨૬૦૩ની જાપાની સાલ. ૧૯૪૩ની ૧૪મી મેએ એક જાહેરાત થઈ હતી કે તે દિવસથી જાપાની પંચાંગને અપનાવવામાં આવશે. એટલે કે ૧૯૪૩ ને બદલે ૨૬૦૩, અને એ પ્રમાણે આગળ. યોજનામાં જણાવાયું હતું કે હિંદ-ખરમા સરહદ ઉપર લડાઈ ચાલુ થશે ત્યારે અમુક હિંદી સૈનિકો એમને પક્ષે જાણી જશે અને ખીજા કેટલાકને લડાઈમાં શરણે થવું પડશે એવી ધારણા રખાય છે. જાપાની અને ખીજા મુશ્કેલીઓના કારણે એવા સિપાહીઓને તારવવાનું જાપાની લશ્કર માટે કપરું બની જશે. એ સિપાહીઓના ત્રણ વિભાગ પાડી નાખવા જોઈએ એમ એમાં જણાવાયું હતું. (ક) જેમને ચળવળની જાણ હોય અને તેમાં જોડાવાના ધરાદાયી આવ્યા હોય. (સ) જેમને કાંઈ ખબર ન હોય પણ તેમાં જોડાવા તૈયાર હોય (ગ) જેઓ આંદિંન્દેશમાં જોડાવા કબૂલ ન થતા હોય. (ઝ) અને (ચ) વિભાગોને વ્યવસ્થિત કરીને તેમને શસ્ત્રસજ્જ કરવાના હતા. ન્યારે (ગ) વિભાગને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે રાખવા જાપાની સત્તાવાળાઓને સોંપી દેવાના હતા. આ યોજનાનો અમલ થાય તે પૂર્વે જ હિંદુસ્તાન તરફની, આંદિંન્દેશ તરફની તેમજ તેમને પક્ષે જાણી જતા હિંદી સૈનિકો તરફની જાપાન સરકારની નીતિયો સહુ જાપાની અફસરો અને સૈનિકો જાણુકાર થઈ જાય. આંદિંન્દેશને મદદ કરવા અને તેની સાથે સહકાર કરવા તેઓ તૈયાર રહે અને યોજનાના સરળ સંચાલન માટે શક્ય તેટલી બધી સગવડો આપે એટલી ખાતરી કરી લેવાની વિનંતિ હિકારી-કિકાનને એમાં કરવામાં આવી હતી.

૧૯૪૪ ની ૫ મી સપ્ટેમ્બરે આંદિંન્દેશનો એક હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. લશ્કરી મંત્રી તરીકેની કે. સેહગલની સૂચના

મુજબ એની જાહેરાત થયેલી. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરફથી આંહિંંદોના માણસોને અપાનારા માનચાંદની એક યાદી એમાં અપાયેલી. એમાંનો એક હતો ‘તમઘા-એ-શત્રુનાશ.’ કોઇપણ બ્રિટિશ કે અમેરિકન અફસરને મારી નાખવામાં કે જીવતો પકડવામાં બલાદુરી અને કર્તવ્યનિષ્ઠા દેખાડનાર આંહિંંદોના સિપાહીને એ એનાયત કરવામાં આવનાર હતો.

૧૯૪૫ની ૧૦મી એપ્રિલે કે. શાહનવાઝે યુનિટ નં. ૬૦૫, ૭૪૭ અને ૮૦૧ ને એક હુકમ મોકલીને જણાવ્યું કે એ રેજિમેન્ટોને વિશાળ ક્ષેત્રમાં ફેલાઈ જવું પડશે. અને વડા મથક સાથેનો સંદેશ બ્યવહાર સરળ નહિ રહે; તેથી સર્વોચ્ચ કમાન્ડરની રજાથી ડિવિઝનના કમાન્ડર તમામ રેજિમેન્ટોના કમાન્ડરને સત્તા આપે છે કે ગંભીર શિસ્તભંગ, નિમકહરામી, ભાગેકુપણા કે બીજા કોઇ ગંભીર અપરાધ માટે કોઇ પણ માણસને એ મોતની સુધ્ધાં ગમે તે સજા ફરમાવી શકે છે.

૧૯૪૪ અને ૧૯૪૫ની સાલની કે. શાહનવાઝખાનની રેજનીશ્કી પણ ફરિયાદપક્ષના હાથમાં આવી છે. તા. ૩૦ મી માર્ચ નીચેની એક નોંધ આ પ્રમાણે છે: ‘જૂબી કેનેડી પીકથી પાછો ફર્યો. એનો અહેવાલ દુઃખકર છે, આંહિંંદોની યુનંદી રેજિમેન્ટનો જાપાનીઓ મજૂરો તરીકે ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. આ બારામા કિમેવારીને મળવા હું આજે હાક જવાનો છું. મને યાદ છે કે આ બધી એકપક્ષી સંયુક્ત-આબાદીનો અંગમ શું આવવાનો હશે !’

૧૯૪૪ ની ૪ થી એપ્રિલની નીચેની બીજી એક નોંધ કહે છે કે એલ. ઈ. ટી. ડિવિઝનના કમાન્ડરને કે. શાહનવાઝ મળેલા. કમાન્ડરે આવતી લશ્કરી હિલચાલમાં પોતાનો ભાગ મુકરર કરવાની તક કે. શાહનવાઝને આપી હતી એમ નોંધ કહે છે. એમની પસંદગી ઇન્દ્રાલ ઉપર હુમલો કરવા પર ઊતરી.

૧૯૪૪ની ૭ મી જુલાઈની નોંધ નીચે પ્રમાણે છે : ‘ સિપાહી-એને કાંઈ રેશન મળ્યું નથી. ચાર ગઢવાલીઓ ભૂખમરાથી મરણ પામ્યા છે. રેશન વિશે કાંઈક કરવાનું કહેવા હું અને રામસરૂપ હિકારી-કિકાનને મળ્યા. તેઓ તો એની પ્રત્યે જરા ય ધ્યાન આપતા લાગતા નથી. મારા માણસોને આમ જાણીજાણીને ભૂખે મારવાનો શો હેતુ હશે તેની મને ખબર પડતી નથી.’

૧૯૪૪ ની ૧૫ મી જુલાઈની નોંધ કહે છે કે ભૂખમરાને કારણે માણસો માખીની જેમ મરી રહ્યા છે અને કેટલાક તો આપઘાત કરી રહ્યા છે, પણ જાપાનીઓ જરાય મદદ કરતા નથી.

૧૯૪૪ ની ૮ મી ઓગસ્ટની નોંધ : ‘ યુવાથી કિમેવારીના જવાબ લઈને પિયાકા પાછો ફર્યો છે. પૈસાની સગવડ કે બીજી મદદ માટે તેના તરફથી કોઈ સગવડ થઈ શકી નથી. એણે સૂચવ્યું છે કે તારાઉન ખાતેના આપણા બીમાર સિપાહીઓએ આપઘાત કરવો જોઈએ.’

૧૯૪૫ ની રોજનીશી પણ એટલી જ મહત્વની છે. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે એ રાતે કે. શાહનવાઝ મોરચા ભણી રવાના થયા હતા, મધરાતે એ પોપા જવા ઊપડી ગયા, એમને વિદાય આપવા નેતાજી આવ્યા હતા અને એમને બધી જ સૂચનાઓ આપી હતી. નેતાજી એટલે મુલાખ બોલ્યા.

૧૫ માર્ચ : તા. ૧૫-૧૬ ની મધરાતે સેહગલ અને તેમના સિપાહીઓએ પિત્તબિનમાં દુશ્મન ઉપર હુમલો કર્યો.

માર્ચ ૨૯ : લેગી આગળ તેમની કૂચ થઈ. ત્યાં ખબર મળ્યા કે. સેહગલ અને બીજા ગૂમ થયેલા અફસરો આવી પહોંચ્યા છે.

એપ્રિલ ૨ : દુઃખદ આંચકાઓથી દિવસ શરૂ થયો. કેટલાક અફસરો ફોજમાંથી નાસી છૂટ્યા. એપ્રિલ ૩ : સેહગલ તરફથી સમા-

ચાર સાંપડે છે કે દુશ્મનની એ એટલિયનો સહિત ૧૨ ટેન્કો એમની ઉપર ચડાઇ લાવી રહી છે.

એપ્રિલ ૪ : સેહગલે ખબર મોકલ્યા કે મોટા ભાગના સિપાહી-ઓ ફેંજ છોડી ભાગી ગયા છે, અને એમ લાગે છે કે ખેલ અતમ થયો છે. એપ્રિલ ૫ : ક્રિયાક પાડોંગ અને પોપાનું રક્ષણ સંભાળી લેવાનું ધિલન અને સેહગલને સોંપ્યું. એપ્રિલ ૭ : બચાવની હરોળોનો કબજો સંભાળી લેવાનો હુકમ ગુરખસ અને સેહગલને કર્યો.

એપ્રિલ ૧૮ : અંગ્રેજોએ ટોંગવિંગીનો કબજો લઇ લીધો છે. જાપાનીઓ અને આં હિં ડો વળતા હુમલા કરી રહ્યા છે. એપ્રિલ ૧૯ : માગે પાસેની બચાવની હરોળો બ્રિટિશ ટેન્કોએ તોડી પાડી છે અને વ્યવસ્થિત સામનો મુદ્દેય થઇ શકે તેમ નથી.

મે ૪ : ‘ એક નાના ઝૂંપડામાં દિવસ ગાળ્યો. આખો દિવસ વરસાદ વરસતો હતો. અમને રક્ષણતા મૂકીને જાપાનીઓ ભાગી નીકળ્યા છે. તેઓ પોતે નાસી રહ્યા છે અને અમારી કાંઇ ફિકર કરતા નથી.’ મે ૫ : જાપાનીઓને આં હિં ડોની હવે વધુ કાંઇ જરૂર રહી નથી. એ બે વચ્ચેના સંપર્ક ખાતામાંથી પોતાના અમલદારોને એમણે પ્રેમ શહેરમાંથી પાછા તેડાવી લીધા છે. ફેંજનાં શિસ્ત અને ગુરસો અગડતાં જાય છે.

કોઈનો કાંઇ કાબૂ રહ્યો નથી અને સિપાહીઓને છોડી છોડીને અફસરો જતા રહે છે.

મે ૧૩ : બ્રિટિશ દળો વિશેની પૂરી માહિતી મેળવી. મને લાગે છે કે અમે સંપૂર્ણપણે વિખુટા પડી ગયા છીએ. છટકવાનો કોઇ માર્ગ નથી. સાંજના સાત વાગે ગામ છોડીને જંગલમાં ગયા. ત્યાં સિપાહીઓને મેં બધી જ વિગતો જણાવી. બહુમતીએ નક્કી કર્યું કે યુદ્ધકેદી બની જવું. પણ હજી હું શરૂ જવા તૈયાર નથી. બરમાના જંગલોમાં થોડો વધુ રક્ષણપાટ મને વધુ ગમશે.

મે ૧૪ : મેજર જગીર અને 'એ. બી. 'ના અંકુશ હેઠળ યુદ્ધકેદીઓની ટૂંકડી સવારના દસ વાગે ચાલી નીકળી. કર્નલ બિલન, મેજર મેહરદાસ અને ૮૦ સિપાહીઓવાળી મારી ટૂંકડી પાછળ રહી. બેઘએ કે વિધાતાએ અમારે માટે શેનું નિર્માણ કર્યું છે ! સાંજના ચાર વાગે પેગુથી પશ્ચિમે સાત માઇલ પરના લોગા ગામે પહોંચ્યો. જંગલમાં સપડાઇ ગયેલા ઘણા જળપાનીઓ પણ અહીં છે. બધાં રહેવાસીઓ બહુ જ ક્ષિતિશપક્ષી છે, અમારું સંખ્યાબળ માત્ર ૪૯ માણસોનું છે.

છેલ્લી નિત્યનોંધ ૧૭મી મે. ૧૯૪૫ની તારીખ નીચે છે ; 'તા. ૧૬-૧૭ ની મધરાત સુમારે ને સિતાપિનઝીકસ ગામમાં દાખલ થતાં જ પંદર વારને છેટેથી પંજાબ રેજિમેન્ટના માણસોએ અમારી ઉપર ભારે ગોળીબારો કર્યા. અમારો નાગરિક ભોમિયો માર્યો ગયો. મેં મારી બેગ ખોલ. એ રાત જંગલમાં ગાળી. સવારના આઠ વાગે ભિમો થયો પણ તમામ રસ્તા બંધ થઇ ચૂક્યાની જાણ થઈ. સાંજના છ વાગે પંજાબ રેજિમેન્ટે મને કેદ પકડ્યો અને પેગુના ડિવિઝનના વડા મથકે, અને આખરે જેલમાં પહોંચાડ્યો.'

કે. સેદગલની સહીવાળા અથવા એમના અક્ષરો વાળા લખાણોમાં નીચે મુજબના શામિલ છે : આં હિંં ફાં ના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ તરીકે ૧૯૪૪ ની ૯ મી ફેબ્રુઆરીએ સુલાષ બોઝે કાઢેલા એક રેજિંદા ફરમાનને કે. સેદગલે તમામ એકમો ઉપર મોકલી આપ્યું. એમાં કહેવાયું હતું કે પ્રત્યેક એકમ-કમાન્ડરે પોતાના અંકુશ નીચેના સનિકાની પેરેડ ગોઠવવી અને આરાકાન મોરચા પરની હિલચાલની મળી હોય તેટલી બધી વીગતો તેમને જણાવવી. આ ખાસ ફરમાનમાં કહેવાયું હતું કે લાંબા કાળથી જેની વાટ જોવાતી હતી તે દિલ્હી લાણીની કૂચ સર થઈ છે. આરાકાન પર્યંત ઉપર ફરકી રહેલો ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજ વાઈસરોયના મહેલ ઉપર ન

ફરકે અને દિલ્હીના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં એમની વિજય-કૂચ ન નીકળે ત્યાંસુધી એ કૂચ કાળા નિશ્ચય સાથે ચાલુ રાખવી જોઈએ 'એલે દિલ્હી'નો પોકાર ઉપાડી લેવાનું એમને કહેવાયું હતું.

૧૯૪૫ ની છટ્ટી એપ્રિલે આઝાદ ફોજની ટૂંકડી નં. ૫૯૯ ઉપર કે. સેહગલે એક અહેવાલ મોકલેલો. તેમાં જણાવેલું કે લેફ. યાસિન-ખાન અને ખીજ અફસરો તથા સૈનિકોમાં ખૂબ ગભરાટ અને નિરાશા ફેલાયાં છે. લેફં ખાજિમશાહની માનસિક હાલત સારી ન હોવાથી ટૂંકડીનું નેતાપદ તે સંભાળી શકે તેમ નથી. તેથી 'એ' કંપનીના કમાન્ડર ઉપર નજર રાખવા એને મોકલ્યા છે, અને લડાઈનું સંચાલન કે. સેહગલે પોતાના હાથમાં લીધું છે. લડાઈ દરમિયાન બે પાયદળ ટૂંકડીઓ દુશ્મન સાથે લળી ગઇ અને આગળ ઉપર પોતાની એટેલિયનના આખા વડા મથક સાથે લેફં ખાજિમશાહ અને 'એ' કંપનીની એક પાયદળ ટૂંકડી ફોજમાંથી લાગી છૂટ્યાં.

ફોજમાંથી નાસી છૂટવાના વધુ કિસ્સાઓ પણ અહેવાલમાં જણાવાયા હતા કે તેઓ ચારે બાજુથી ઘેરાઇ ગયા હતા, ટૂંકડીનો જુરસો ઓસરી ગયો હતો; અને એમાંના થોડા દુશ્મનપક્ષે લળી જશે એવું લાગતું હતું. દુશ્મનપક્ષે લળી જતા અફસરો એમના હાથ નીચેના માણસોને પણ પોતાની સાથે આવવાનો હુકમ કરતા જતા.

કે. સેહગલના હસ્તાક્ષરોમાં લખાયેલી એમની રોજનીશી પણ મોજૂદ છે અને તે રજૂ કરાશે. ૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે પોપા ટેકરીનું રક્ષણનું કામ તેમણે બજાવવાનું હતું. ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ એમણે લખ્યું છે કે કેં બિલનના મોરચા સામેની ધરાવદી નદી દુશ્મને પાર કરી હતી; અને તેની રેન્જિમેન્ટ

લગભગ ખતમ થઈ ચૂકી હતી. (૧૯મી:) રેન્જિમેન્ટની હાલત વિશે ધિલન ધણા નિરાશ હતા. એમાં જરાય શિસ્ત નહોતી, બુસ્સો ઓસરી ગયો હતો. (૧૯મી માર્ચ:) “ મોરચા ઉપર જવાની ના પાડવા બદલ એક અફસરને મારે મોતની સજા ફરમાવવી પડી હતી. અફસોસ, માનવ જીવનનો આ કેવો વ્યય થાય છે ! ” (૨ જી :) ‘ આ અફસરો હજી સુધી પાછા ફર્યા નથી. મને ખાતરી છે કે એ દગાખોર સૂવરો દુશ્મનપક્ષે ભળી ગયા છે. હવેથી હું ખિલકુલ નિર્દય થવાનો છું. કોઈ પણ માણસ શંકાજનક હિલચાલ કરતો માલૂમ પડે કે તરત તેને ઠાર મારવાનો હુકમ મેં આપી દીધો છે. (૧૧મી :) ‘ ધિલને આજે હુમલો શરૂ કર્યો છે. હું ઇચ્છું છું કે એ સાથે જ કાંઈક સારું કરી ખતાવે. આ દગાખોરોએ લગાડેલું કલંક આપણે ધોધ નાખવાનું છે. ’ (૨૦મી :) “ આક્રમણમાં અમને પણ ભાગીદાર બનાવવાનું, શાહનવાઝે જાપાનીઓને કહ્યું છે. એની સાથે હું સંમત થાઉં છું. પણ મને નથી લાગતું કે અમને એ તક મળે. ’

૧૯૪૫ની ૨૮મી એપ્રિલે કે. સેહગલ શરણે થયા હતા.

પુરાવાઓમાંથી સાબિત કરાશે કે ૧૯૪૩ જુલાઈમાં સુભાષ ખોઝ સિંગાપુર આવ્યા પછી સ્થપાયેલી ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ નં. ૧ ના કમાન્ડર તરીકે શાહનવાઝખાનની નિમણૂક થઈ હતી. પોતાની રેન્જિમેન્ટને લઇને બરમા જવા તેઓ ઓક્ટોબર ૧૯૪૩માં રવાના થયા.

૧૯૪૩માં એપ્રિલમાં કે. સેહગલ લશ્કરી મંત્રી બન્યા. ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં એ સિંગાપુરથી રંગુન આવી પહોંચ્યા.

૧૯૪૪ના સપ્ટેમ્બરના અરસામાં લેફ. ધિલ્લન બરમા આવી પહોંચ્યા. રંગુન પહોંચ્યા પછી તરત જ એમને ચોથી ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ (નેહરુ બ્રિગેડ)ના ઉપરી અફસર નીમવામાં આવ્યા; અને પોતાનો હોદ્દો સંભાળી લેવા તેઓ માંડલે ગયા.

૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આઝાદ ફોજનું મુખ્ય વડું મથક રંગુન પહોંચ્યું. પાછલું વડું મથક સિંગાપુરમાં હતું. એ વર્ષના એપ્રિલમાં ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ નં. ૧, ૨ અને ૩ મણિપુર અને આરાકાનના આક્રમણની તૈયારી કરતી મોરચા ઉપર પડી હતી. એ વખતે ચોથી ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ માંડવેમાં હતી.

આરોપીઓને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી યુદ્ધ ચલાવવાનો આખરી તબક્કો ન્યાયિક પાડોંગ અને પોપાની આસપાસમાં હતો. અહીં આરોપીઓ એ વિસ્તારમાં જ હતા; અને નામદાર શહેનશાહનાં લશ્કરો સામે લડાઈ ચલાવતા હતા અને ખુદ પોતે પણ લડી રહ્યા હતા.

૧૯૪૫ ની ૧૬મી માર્ચે લે. ધિલનના કાખૂ હેડળની ચોથી ગેરીલા રેન્જિમેન્ટની ૯૦-૧૦૦ માણસોની એક કંપની અને લે. કર્નલ મેકકોનાશીના કાખૂ હેડળની ગુરખા રાયફલ્સ-ટૂકડી વચ્ચે ક્યાયુક પાડોંગની નજીકમાં અથડામણ થઈ હતી. ૧૮મી માર્ચે ૧૯૪૫ના એક 'યુદ્ધ-અહેવાલ'માં લે. ધિલને આ માહિતી આપી છે.

શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપ સંબંધમાં આટલું જણાવ્યા બાદ ફરિયાદપક્ષના વકીલે ત્રણેય આરોપીઓ ઉપર ખૂન કરવાના અને કરાવવાના આરોપો અંગે વિગતો આપતાં કેટલાક કિસ્સાનું વર્ણન કર્યું હતું. આ આરોપના ટેકાફા સાબિતિઓ અમુક અંશે દસ્તાવેજ અને અમુક અંશે મૌખિક રહેશે એમ તેમણે જણાવ્યું. છેલ્લે તેમણે ઉમેર્યું કે—

‘પોતે જે કાંઈ કર્યું છે તે આઝાદ હિંદ ફોજ કાવતરને અનુસરીને કર્યું છે. એમ કહીને આરોપીઓ પોતાના પગલાંને વાજબી ઠરાવી શકે નહિ. એ કાવતર નીચે અપાયેલી કહેવાતી કોષ્ટપણ સત્તાને આ અદાલત કે આ દેશમાંની બીજી કોષ્ટપણ અદાલત મંજૂર રાખી શકે નહિ.’

પોણા વાગે અદાલત વિરામ માટે ભઠી. પ્રેક્ષકવર્ગમાંથી ન્યાયમૂર્તિ અચ્ચુરામ આગળ આવ્યા અને પોતાના પુત્ર કે. સેહગલને ભેટ્યા.

અત્યાવરણના ધારાશાસ્ત્રીઓ : સર દલીપસિંઘ, પંડિત જવાહરલાલ, સર તેજબહાદુર,
શ્રી. ભુવાભાઈ, શ્રી અસફઅલી અને શ્રી કાળજી.

અદાલતમાં દાખલ થવાનો પાસ ચેપીઆતેને બતાવતા શ્રી ભુલાભાઈ.

કે. રોહાજીના બે બહેનો, સરોજિની દેવી અને સોનું ચિલ્લનાં પત્ની અસંતકૌર.

આઝાદ ફ્રેન્ચનો કાનૂન ઘડનારા

લેફ. નાગની જીવનની

જે વાગે અદાલત ફરી મળી ત્યારે ફ્રિયાદપક્ષે કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા હતા. એમાંથી ખતાવાયું કે ત્રણેય આરોપીઓ અગાઉ હિંદી લશ્કરમાં અફસરો હતા અને દુશ્મનના હાથમાં યુદ્ધકેદીઓ બન્યા પછી આંહિંન્દોમાં જોડાયા હતા. એ ફ્રેન્ચના અફસરો તરીકે એમણે રાજ્ય સાથે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું અને પાંચ હિંદી સિપાહીઓને મોતની શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. તે પછી ફ્રિયાદપક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી લેફ્ટેનન્ટ નાગની જીવનની રાફ થઈ.

લેફ. નાગ બંગાળના એક મેજસ્ટ્રેટ હતા ૧૮૪૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એમની લશ્કરમાં ભરતી થઈ. ૧૮૪૧ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ફરજ બજાવવા હાજર થવાનું તેડું આવ્યું હતું. તેમને ફ્રિયાદપાર મોકલાયા; અને ૧૮૪૧ની પાંચમી માર્ચે એ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુરના પતન પૂર્વે જ તે એક હવાઈ હુમલામાં ઘવાયા અને પાછળથી જીવનનીઓના યુદ્ધકેદી બન્યા. ઇસ્પિતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ એમને જાણવા મળ્યું કે આંહિંન્દોની સ્થાપના માટે એક ચળવળ ચાલી રહી છે. એમણે કહ્યું કે આંહિંન્દોની સ્થાપના હિંદુસ્તાનને અગ્રિજોથી મુક્ત કરવા કાજે લડવા માટે થઈ હતી. તેઓ જે છાવણીમાં હતા ત્યાં આવીને આંહિંન્દોના કેટલાક અફસરોએ ભાષણો કર્યા, અને એ ચળવળમાં જોડાવાનું કેદીઓને કહ્યું. એમણે ૧૮૪૨ના ઓગસ્ટમાં થયેલા એક જ ભાષણમાં હાજરી આપી હતી. આગલા ભાષણોમાં તે હાજર રહી શક્યા નહોતા, કારણ કે પોતે બીમાર હતા અને વળી આ ચળવળમાં એમને જરાય રસ નહોતો. કે. શાહનવાઝને તેઓ ૧૮૪૨ના ઓગસ્ટમાં મળ્યા હતા.

૧૮૪૨ના ઓગસ્ટને એક દિવસે છાવણીની ઓફિસ પાસેથી પસાર થતી વખતે આંહિંન્દોના કેટલાક અફસરો સાથે જોબેલા

કે. મોહનસીધે તેને ખોલાવ્યા. એ અફસરોમાંના એક કે. શાહનવાઝ હતા. લેફ. નાગે જ્યારે જણાવ્યું કે લસ્કરમાં ભરતી થયા અગાઉ તેઓ ખગાળમાં એક મેજસ્ટ્રેટ હતા, ત્યારે તેની કામગીરીની એમને જરૂર છે, એમ કહીને કે. મોહનસીધે પોતાને ફરી મળવાનું તેને જણાવ્યું.

પાછળથી તે આંહિંન્દોના ન્યાયખાતામાં જોડાયા હતા. એમનું પહેલું જ કામ કે. મથુરની મદદ લઈને આંહિંન્દો કાનૂન ઘડવાનું હતું.

ભુલાભાઈ—હું માની લઉં છું કે આંહિંન્દો કાનૂનની જરૂર પડશે તો તે રજૂ કરવામાં આવશે.

સરકારી વકીલ—અમારી પાસે એક નકલ છે.

આંહિંન્દોના અફસરો અને સૈનિકોને સંગઠિત અને તાલીમખર્ચ કરવા અંગે સૂચનાઓ આપતો એક દસ્તાવેજ રજૂ કરાયો અને સરકારી વકીલે વાંચી સંભળાવ્યો. ઓગસ્ટ ૨૦, ૧૯૪૨ પહેલા તે બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. સાક્ષીએ તેની ઉપરની સહી ઓળખી કાઢી.

સં ૫૦—૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં આંહિંન્દોનું સંખ્યા બળ કેટલું હતું તે તમે જાણો છો ?

સાક્ષી—હા, દસહજાર જેટલું.

ભુ—એની પાસે ચોક્કસ માહિતી છે કે કેમ તે હું જાણવા માગું છું.

જજ એડવોકેટ—એ વિશેની તમારી અંગત માહિતી શી છે ?

સા—સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ ની શરૂઆતમાં એ સંખ્યા દસ હજારની હતી એ વાત સામાન્ય રીતે જાણીતી હતી.

જ એ—એ તમારી જાતમાહિતીમાંથી છે કે લોકોએ તમને જે કહ્યું તેમાંથી ?

સા—મારી જાતમાહિતીમાંથી.

ભુ૦—પોતે જે સાંભળ્યું હોય તેને પોતે જે જાણતા હોય તેની સાથે એ બેળવી ન બેસે એ મારે જોવું હતું.

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આંહિંઁફોંની અરધી સંખ્યા શસ્ત્રસંજ્ઞ હતી.

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતીની વાત છે કે કોઈ એ તમને કહેલી છે ?

સા૦—એ મેં સાંભળેલી છે.

જ૦ એ૦—તમે જાણતા હો તે જ તમારે ખોલવું ખીજ-આએ તમને કહેલું હોય તે નહિ.

સ૦ વ૦—આંહિંઁફોં માટે શસ્ત્રો કયાંથી મેળવાયાં હતાં ?

ભુ૦—હું વાંધો ઉઠાવું છું. પ્રથમ તો મારે એ જાણવું છે કે સાક્ષી પાસે કાંઈ જાતમાહિતી છે કે નહિ.

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતી છે ?

સા૦—શસ્ત્રો મેં જાતે જોયેલાં છે. એ બ્રિટિશ શસ્ત્રો હતાં.

ભુ૦—મારો ઉદ્દેશ કાર્યવાહીમાં ઢીલ કરવાનો નહોતો પણ એ જાતે જે જાણતા હોય તેની જ રજૂઆત કરાવવાનો હતો.

સ૦ વ૦—૧૯૪૪ ના ઓગસ્ટમાં રંગુનમાં એક પરિષદ ભરાયેલી તે તમને યાદ છે ?

સા૦—હા.

સ૦ વ૦—ડૅ. મોહનસીંઘ જ્યારે આંહિંઁફોંના સેનાપતિ હતા ત્યારે એક કાર્યવાહક સમિતિ હતી ?

સા૦—હા. એના પ્રમુખ રાશબિહારી બોઝ ઉપરાંત ત્રણ નાગરિકો તથા ત્રણ લશ્કરી અફસરો એ સમિતિમાં હતા. તે પછી આંહિંઁફોં ભાંગી પડી. ડૅ. મોહનસીંઘની સૂચના પ્રમાણે આંહિંઁફોંનાં દફતરોનો અને બિલ્લાઓનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો.

કે. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અઠવાડિયાએકમાં જ એક વહીવટી સમિતિ બનાવાઈ હતી. સમિતિએ પહેલું ફરમાન બહાર પાડીને કહ્યું કે વહીવટ અને શિસ્તની જાળવણી માટે તેની સ્થાપના થઈ હતી. એ ફરમાન પછી બાપણોની એક જૂથેશ ચાલુ થઈ હતી અને ઉપલા અફસરો જુદી જુદી જાવણીમાંના ખીજા અફસરો અને સૈનિકો સમક્ષ બાપણો કરતા હતા.

જા૦ એ૦—આ તમારો અભિપ્રાય છે ?

સા૦—આ મારી જાતમાહિતી છે. આંહિંંફોંના માજી સૈનિકો આંહિંંફોંમાં ફરી જોડાવા માગે છે કે નહિ તે જાણવા માટે બાપણો જોડવાયાં હતાં. આવાં એ કે ત્રણ બાપણોમાં હું જાતે હાજર રહ્યો હતો. એમાંનું એક રાશખિહારી બોઝે કરેલું. આ બાપણો જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ માં ચયાં હતાં. આ બાપણોનો હેતુ એમને આંહિંંફોંમાં રહેવાનું ચાલુ રાખવાનું કહેવાનો હતો. કારણ કે એમના કહેવા પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા મેળવવાનું આંહિંંફોંનું ખ્યેય ઘણું પ્રશંસાપાત્ર હતું. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમને લેશ પણ પરવા નહોતી. ખીજું એમણે કહ્યું કે, આપણે આપણાં સ્થાન જાળવી નહિ રાખીએ તો બહુ મુશ્કેલી પડશે કારણ કે જાપાનીઓ આપણને લડાઈમાં ટેકો નહિ આપે.

પછી આ વિશેનો એમનો અભિપ્રાય શું છે તે અફસરોને પૂછવામાં આવ્યું. અને એમાંના મોટા ભાગનો મત એવો હતો કે આંહિંંફોંમાં તેમણે રહેવું ન જોઈએ, આ બાપણોની પણ તેમણે ઉધાડેછાગ ટીકા કરી હતી. રાશખિહારી બોઝને એ વિશે ચોક્કસ ચોક્કસ કહી દેવાયું. મેં સાંભળેલાં બેઉ બાપણો લશ્કરના વિરોધી દેખાવોને લગતાં હતાં. મને પોતાને એક ફોર્મ ભરવા માટે અપાયું હતું. ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની શરૂઆતમાં અફસરોને એક પ્રશ્નાવલિ

આપવામાં આવી અને તેના જવાબ મંગાયા. તેઓ આંહિંંદ્રોમાં ચાલુ રહેવા માગતા હતા કે નહિ તે જાણવા માટેના આ સવાલો હતા. મેં કહ્યું કે હું રહેવા તૈયાર નહોતો. તે પછી તરતમાં કેટલાક અફસરોને વ્યક્તિગત રીતે રાશનિહારી બોઝે તેડાવ્યા. મારો વારો આવ્યો ત્યારે મેં જોયું કે મારો જવાબપત્ર એમની સામે જ પડ્યો હતો. હું મારા નિર્ણયને વળગી રહું છું કે કેમ તે એમણે મને પૂછ્યું. મેં કહ્યું હું મારો નિર્ણય બદલવા માગતો નથી. અને આંહિંંદ્રોમાં રહેવા માગતો નથી. રાશનિહારી બોઝને હું મળ્યો તે અગાઉ સૌ અફસરોને ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩મી તારીખવાળું એક ચોપાનિયું પહોંચાડાયું હતું. એના લખનારા હતા રાશનિહારી બોઝ, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ.

૧૯૪૪-એડવોકેટ આ ચોપાનિયું વાંચી સંભળાવ્યું. એમાં રાશનિહારી બોઝે કહ્યું હતું કે :

‘ મારી પાડવેલી પ્રશ્નાવલિના અફસરોએ આપેલા ઉત્તરોનો મેં ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે. હું જાણું છું કે માતૃભૂમિને મુક્ત કરવા લડવા માટે લગભગ તમામ અફસરો તૈયાર છે, પણ મને દુઃખ થાય છે કે આંહિંંદ્રોમાં રહેવા સૌ તૈયાર નથી. આવા અફસરોમાં એવાનો સમાવેશ થાય છે કે જે અંગ્રેજો સામે હથિયાર ઉઠાવતાં ડરે છે, જેમને હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં પૂરો વિશ્વાસ નથી, જેઓ હિંદુસ્તાન માટે સાંસ્થાનિક દરજ્જામાં માને છે અને જેઓ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં આંહિંંદ્રોમાં રહેવા માગતા નથી. મુદ્દકેદીઓ જે આવા વિચાર દર્શાવે તો તે સમજી શકાય. પણ આંહિંંદ્રોના અફસરોએ એ દર્શાવ્યા છે તેથી સાંસ્થાનિક દરજ્જાએ મેળવવા માટે નહિ પણ હિંદના સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય કાળે લડવા માટેની જે ચળવળ છે તેમાં જોડાવાતા આ અફસરોના શા હેતુ હતા તેને

વિષે એ અનેક કલ્પનાઓ જગાડે છે. એક સંસ્થાનનો શો દરજ્જો છે ? એ સંસ્થાન તો ધિટનનો ચોકિયાત કુત્તો જ રહે છે.

‘અત્યારની પરિસ્થિતિમાં જેઓ આંહિંન્દોંથી અળગા રહે છે તેમને વિષે તો હું એટલું જ કહી શકું કે લશ્કરમાંની અત્યારની પરિસ્થિતિ માટે મારો દોષ લાગ્યે જ કાઢી શકાય. ધિટન એક કટોકટીએ પહોંચી ચૂક્યું છે. અને હિંદ છોડી જવાનું દમાણ તેની ઉપર લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અડવાડિયાંના ઉપવાસ શરૂ કર્યા છે. આ તો આખરી ફટકો છે; અને સમાધાન માટે હવે કોષ્ટ શક્યતા નથી. તમારામાંના કેટલાક એ જાણુવા આતુર હશે કે આંહિંન્દોંમાંથી આતંત્ર ચનારાઓનું શું થશે ? કમનસીબે અત્યારને તમકકે જાણી જોઈને આંહિંન્દોં છોડી જવાનું પસંદ કરનારાઓ ઉપર મારો કોઈ કાબૂ નથી. જે અફસરો પોતાના અભિપ્રાયો ઉપર ફરી વિચાર કરવા ન માગતા હોય તેમણે મારી સમક્ષ હાજર થઈને તેમનાં કારણો જણાવવાં પડશે.’

સાં—મારો મત બદલાવવાની મેં ના પાડી એટલે મને બીજા ઓરડામાં મોકલવામાં આવ્યો. અમે બધા ત્યાં ભેગા થયા પછી એક જાપાની અફસર સિંગાપુરની એક જુદી છાવણીમાં અમને લઈ ગયો. ત્યાંથી ત્રણ-ચાર દિવસે વળી બીજી એક છાવણીમાં અમને લઈ જવાયા. એ છાવણીમાં હું મદિા પડ્યો ત્યારે મને એક ઇસ્પતાલમાં મોકલાયો. ત્યાં મને કહેવામાં આવ્યું કે જે લોકો આંહિંન્દોંમાં જોડાવા ન માગતા હોય તેમને બીજી છાવણીમાં ખસેડાશે. એ છાવણીમાં તબીબી સારવાર માટેની કોઈ સગવડ નહોતી. હું હજીય બીમાર જ હતો અને તેથી મેં કહ્યું કે હું આંહિંન્દોંમાં જોડાઈ ઇસ્પતાલમાંથી રજા મળ્યા બાદ મેં આંહિંન્દોંના જજ-એડવોકેટ તરીકેની ફરજ પાછી ૧૯૪૩નાં મેમાં સંભાળી. હું ફરી એમાં જોડાયો ત્યારની સંસ્થા જુદી હતી. સંચાલન કરનારું એક

લશ્કરી ખાતું હતું એમાં એક સંચાલક. એક મુખ્ય વહીવટકર્તા, 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ' (શાહનવાજખાન), એક લશ્કરી કમાન્ડર અને ખીજા અફસરો હતા. આંહિંન્દોના લગાયક એકમો એનાં એ જ હતાં—માત્ર તેમનાં નામ બદલાયાં હતાં.

સરકારી વકીલો તે પછી ફેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા. નિમણૂકો અને બદલીઓને લગતા હુકમો તરીકે એ બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા. એમાં 'ચીફ ઓફ જનરલ' સ્ટાફ તરીકે લેફ્ટ કર્નલ શાહનવાજખાનું નામ, લશ્કરી મંત્રી તરીકે મેજર સેહગલનું અને ડેપુટી ક્વાર્ટર માસ્ટર-જનરલ તરીકે મેજર ધિલનનું નામ રજૂ થયું હતું. લશ્કરી ખાતાના સંખ્યાબંધ ગેઝેટ પણ રજૂ કરાયાં હતાં. એમના જાણાવ્યા પ્રમાણે મેજર સેહગલને લશ્કરી ખાતાની ડિરેક્ટોરિટમાં ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મીથી ખસેડવામાં આવ્યા હતા. અને લેફ્ટ કર્નલ શાહનવાજખાનની પણ એજ તારીખથી એજ કચેરીમાં બદલી કરવામાં આવી હતી. ખીજા એક ફરમાનમાં શાહનવાજને ડિરેક્ટોની તાલીમશાળાના સંચાલક-અફસરપદે બઠતી અપાઈ હતી.

સા૦—સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંગાપુરમાં ૧૯૪૩ ના જુલાઈમાં આવ્યા હતા. આવ્યા બાદ તેમણે આંહિંન્દો અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનો સંપૂર્ણ કાબૂ સંભાળી લીધો હતો. સરસેનાપતિપદ ધારણ કરતી વેળા એક રેગિંદા ફરમાનમાં સુભાષચંદ્ર બોઝે આંહિંન્દોને કહ્યું :

‘ હિંદી સ્વાતંત્ર્યની ચળવળના દિનમાં આપણી ફોજની સીધી આગેવાની મેં આજયો ઉપાડી લીધી છે. મારે માટે આ આનંદ અને અભિમાનનો વિષય છે, કારણ કે હિંદુસ્તાનની સ્વાતંત્ર્ય સેનાના સેનાપતિ થવું એથી કોઈ વધુ મોટું માન એક હિંદી માટે હોઈ શકે નહિ, પણ મેં ઉપાડેલા કાર્યની વિશાળતાનું મને ભાન છે, અને એ જવાબદારીના ખ્યાલનો હું ભારે બોજને અનુભવી રહ્યો છું. મને ગમે તેવા મુશ્કેલીભર્યા અને આકરા સંજોગોમાં મારી ફરજ બજાવી શકવાનું બળ આપવાની પ્રાર્થના હું ઇશ્વરને કરું છું. જુદા જુદા ધર્મપંથોવાળા

મારા ૩૮ કરોડ દેશવાસીઓનો હું મારી જાતને સેવક માનું છું. મારી ફરજ એવી રીતે બજાવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, કે આ આઝાદી કરોડનું હિત મારા હાથમાં સલામત રહે; અને આપણી માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની, આઝાદ હિંદની સરકાર સ્થાપવાની અને સદાકાળ માટે હિંદી સ્વાતંત્ર્યની જો રક્ષા કરી શકે તેવું કાયમી સૈન્ય રચવા માટેની આવી રહેલી લડતમાં દરેક દરેક હિંદી પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા રાખે.

‘આઝાદ હિંદ ફોજે એક મહત્વનો ભાગ ભજવવાનો છે. એ પાઠમાં યોગ્ય બનવા આપણે આપણી જાતને એકત્ર કરીને એક ફોજમાં ફેરવી નાખવાની છે. આ ફોજનું એક જ ધ્યેય હશે: હિંદુસ્તાનની આઝાદી. અને તેનો એક જ નિર્ધાર હશે: હિંદની આઝાદી કાજે કરેંગે યા મરેંગે. આપણા ધ્યેયનો ઇન્સાફ અને અજેયત્વમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. માનવજાતના પાંચમા હિસ્સા સમાન આઝાદી કરોડ માનવીઓનો આઝાદ બનવાનો અધિકાર છે, અને પોતાની આઝાદીનાં મૂલ્ય ચૂકવવા હવે તેઓ તૈયાર થયા છે. સ્વતંત્રતાના આપણા જન્મસિધ્ધ હક્કથી આપણને વંચિત રાખી શકે એવી કોઇ તાકાત આ ધરતી ઉપર છે નહિ. બિરાદરો ! અફસરો અને સૈનિકો ! તમારા મુકન હૃદયના ટેકાથી અને અચળ વફાદારીથી આઝાદ હિંદ ફોજ હિંદુસ્તાનની મુક્તિનું સાધન બની રહેશે. આપણો જરૂર વિજય થશે.’

રેજિંદા ફરમાનનો અંત ‘ચલો દિલ્લી’ના નાદથી થયો હતો. વામસરોચના મકાન ઉપર ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવવાનો અને હિંદના પાટનગરના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં વિજય-‘પેરેડ’ કરવાનો નિર્ધાર એમાં દર્શાવાયો હતો.

૬ઠ્ઠી નવેમ્બર : મંગળવાર

: ૨ :

અદાલતની આગલા દિવસની કાર્યવાહી બરોબર સાંભળી શકતી નહોતી તેથી આજે ખવનિવર્ધક-યંત્રોના વધુ ભુંગળાં ગોઠવ્યાં હતાં.

આદાલતનાં આંખ-કાનનું કામ જજ-એડવોકેટ્સખાતે એવો લશ્કરી આદાલતનો શિરસ્તો લાગે છે. કર્નલ કેરિને ગર્ભ કાલની માફક આજે પણ એ કામ કર્યું હતું. લે૦ નાગની અધૂરી રહેલી જુખાની આજે ફરી ચાલુ થઈ હતી. સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આઝાદ હિંદ ફોજનો કાનૂન એમણે ઘડ્યો હતો. એ કાનૂનની એક નકલ રજૂ કરતાં સાક્ષીએ તેને ઓળખી કાઢી હતી.

સરકારી વઢીલ—એની ૬૫ મી કલમ જુઓ એ કોઈના કહેવાથી ઉમેરવામાં આવેલી ?

જ૦—હપીયુર રહેમાન અને કર્નલ લોકનાથનની સૂચનાથી.

સ૦—આગળ જતાં આ કલમમાં કાંઈ ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હતો ખરો ?

જ૦—ફટકાની સજ્જામાં, ફટકાની સંખ્યા ૨૪ થી ૫૦ સુધી વધારતો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હતો. અને એ સજ્જા કરવાની સત્તા ડિવિઝન, રેજિમેન્ટ અને બેટલિયનના કમાન્ડરને આપવામાં આવેલી.

સ૦—આંહિંન્દોનું સંખ્યાબળ કેટલું હતું ?

જ૦—આંહિંન્દોનું સત્તાવાર સંખ્યાબળ ૪૦,૦૦૦ નું હતું. ડિવિઝન નં. ૨ માં યુદ્ધફેદીઓ અને મલાયામાંથી ભરતી કરાયેલા નાગરિકો હતા. સુભાષચંદ્ર બોઝના આગમન પછી ૧૯૪૩ની ૨૨મી એક્ટોબરે સિંગાપુરમાં એક સભા મળી હતી, દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના જે જે દેશોમાં હિંદી વસતિ હતી ત્યાંથી આવેલા હિંદી પ્રતિનિધિઓ. આંહિંન્દોના અફસરો અને સૈનિકો, જપાનીઓ અને જપાનમાં રહેતા કેટલાક હિંદીઓ એમાં હાજર હતા. હું પણ એમાં હાજર હતો. આ સભામાં સુભાષચંદ્ર બોઝે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની ચર્ચા કરી અને પછી એ સરકારના સભ્યોનાં નામ જાહેર કર્યાં. ટૂંક સમયમાં ખરમા મોરચે લડવા જનારી આંહિંન્દોને પૂરતી મદદ કરવાની અપીલ પણ સુભાષ બોઝે નાગરિકોને કરી હતી.

સ૦—આરોપીઓમાંના કોઇનું નામ એ યાદીમાં હતું ?

જ૦—હા, કે. શાહનવાઝખાન એના એક સભ્ય હતા. ૧૯૪૫-ની ૩૧ મી માર્ચે હું રંગુન પહોંચ્યો. આન્હિંન્દેશના કબજા હેઠળ આવનારા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર લે. કર્નલ ચેટરજીએ એ પ્રદેશોના વહીવટ અંગે પોતે બેઠેલી યોજનાઓ, અને કાયદા-કાનૂનો તપાસી જવાનું મને કહ્યું.

સ૦—૧૯૪૪ના જુલાઈ સુધીમાં ત્રણ ગેરીલા રેજિમેન્ટનું શું થયું ?

જ૦—તે પીએલ્ડ કરતી કરતી માંડલે આવી પહોંચેલી.

સ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં આન્હિંન્દેશની લશ્કરી પરિસ્થિતિ શી હતી ?

જ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં અમને ખબર મળ્યા કે બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુન તરફ આગળ વધી રહ્યું છે. અને જાપાનીઓ એને ખાલી કરી રહ્યા છે. આન્હિંન્દેશના છએક હજાર સૈનિકો એ વખતે રંગુનમાં હતા એમાંના અરધાને પૂરાં પડે એટલાં જ હથિયારો એમની પાસે હતાં, ૨૪ મી એપ્રિલે સુભાષચંદ્રબાબુએ રંગુન છોડ્યું. મેની ત્રીજીએ બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુનમાં દાખલ થયું. સુભાષ બોઝની સહીવાળા ૧૯૪૫ની ૧૪મી માર્ચના એક ખાસ રેજિન્ટા ફરમાનમાં એમ બારપૂર્વક કહેવાયું હતું કે :

‘ આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક માણસે પોતાની જાતને એ ફોજના ગૌરવ અને સ્વમાનની સરક્ષક માનવી જોઈએ. ફોજમાં રહેવાની જેની ઇચ્છા ન હોય તે સૌને ફોજ છોડી જમાની તક આપ્યા પછી જો આયલાપણુનો કોઇ બનાવ બનશે તો તેની સખ મોત હશે. કોઇપણ જાતના આયલાપણુ કે દગાખોરી સામે આપણે જલદ ધિક્કાર પેદા કરવાનો છે. ક્રાંતિકારી સેનાના સૈનિક માટે

બાયલાપણાથી વધુ બચંકર ગુનો કોઇ નથી. સાફસૂરી થઇ જાય તે પછી આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક સૈનિકે માતૃભૂમિનો મુક્તિ માટેની પ્રતિજ્ઞા કરી લેવી પડશે. દગાખોર તત્ત્વોની માહિતી આપનારાઓ અને બાયલાં તત્ત્વોના પકડનારા અને ગોળીએ દેનારાઓને ખાસ બદલો આપવામાં આવશે.’

તે પછી, ફરિયાદપદના વકીલે રજૂ કરેલા સંખ્યાબંધ દસ્તાવેજોને સાક્ષીએ જોળખાવ્યા અને પોતે પણ કેટલાક દસ્તાવેજ પુરાવા રજૂ કર્યા. બપોરના સાંઠાખાર વાગે અદાલત ભોજન માટે બંધી ત્યારે, આજના ભાઇખીજના ઉત્સવ નિમિત્તે કે. સેહગલની બે બહેનોએ પોતાના ભાઇના કપાળે કંદુનો ચાંદલો કર્યો. ખીજ બે આરોપીઓના કપાળે પણ ચાંદલો કરવા જતી એ બહેનોને રોકવામાં આવી; કારણ કે એ બે આરોપીઓ એમના કુટુંબીજનો નથી.

અદાલત ફરી મળી ત્યારે સાક્ષીએ એક દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો. સુભાષચંદ્ર બોઝનું એ ખાસ રોજિંદુ ફરમાન હતું. એમાં કહેવાયું હતું કે, ‘આખી દુનિયાની આંખો આંહિંન્દો ઉપર મંડાઇ છે. નીચોતનાં દળો સાથે મળીને આંહિંન્દોનાં દળો વળતું આક્રમણ શરૂ કરનાર છે. આંહિંન્દોનો વાવટો પ્રથમ આપણે આરાકાનના પહાડો ઉપર અને પછી દિલ્હીમાં વાઇસરોયના મહેલ ઉપર અને લાલ કિલ્લા ઉપર ફરકાવશું. આપણો વિજય નિશ્ચિત છે. ઇન્ડોલાય ઝીંદાબાદ. આઝાદ હિંદ ઝીંદાબાદ.’

સુભાષચંદ્ર બોઝે લે. ધિલન ઉપર લખેલો એક કાગળ સાક્ષીએ ‘રજૂ કર્યો. એમાં લે. ધિલનમાં પૂરી શ્રદ્ધા દર્શાવવામાં આવી હતી. હિંદુસ્તાનની આઝાદીના માર્ગમાં દુનિયાની કાઈ સત્તા બંધી રહી શકે તેમ નથી એમ તેમાં જણાવ્યું હતું.’

સાક્ષીએ કહ્યું કે ૧૯૪૫ના મેની શરૂઆત સુધી એ રંગુનમાં

હતા અને એ વર્ષના એપ્રિલની આખર સુધીમાં આંહિંંફોના ફક્તરોનો નાશ કરવામાં આવ્યો નહોતો એવી એમને માહિતી છે.

તે પછી બચાવપક્ષ તરફથી પરદેશોમાંથી બોલાવાયેલા સંખ્યાબંધ સાક્ષીઓ દિલ્હી પહોંચતાં કેટલો વખત લાગશે વગેરે વિગતોના સવાલ-જવાબ જન-એડવોકેટ, શ્રી. ભુલાભાઈ અને ફરિયાદપક્ષના લશ્કરી ધારાશાસ્ત્રીએ લે. કર્નલ વૉલ્શ વચ્ચે થયા. મુદત પાડવા વિશે વિચાર કરવા અદાલતે દસ મિનિટની વિદાય લીધી. પાછા ફરીને જન-એડવોકેટ જાહેર કર્યું કે ૨૧મી નવેંબર સુધીની મુદત પાડવામાં આવી છે.

૨૧મી નવેંબર : બુધવાર

: ૩ :

ફરિયાદપક્ષના પહેલા સાક્ષી લે. નાગની ઊલટતપાસ બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રી શ્રી. ભુલાભાઈએ આજે શરૂ કરી.

લે. નાગે જણાવ્યું કે, ‘ સપ્ટેંબર ૧૯૪૨ થી ડીસેંબર ૧૯૪૨ સુધી અને પછીથી મેં ૧૯૪૩થી આખર સુધી હું આંહિંંફોનો સભ્ય હતો. વચગાળાના સમયમાં એક કોઠાકટી ઊભી થઈ હતી. પહેલેથી છેલ્લે સુધીમાં મેં બે હોદ્દા સંભાળ્યા હતા. જન-એડવોકેટ જનરલનો અને ડેપ્યુટી-એડવોકેટ-જનરલનો. જન-એડવોકેટ—પ્રથમ તો મેં આઝાદ હિંદ ફોર્સ કાનૂન ઘડ્યો અને પછી મારું કામ આંહિંંફોના કાયદેસરના વહીવટનું ધ્યાન રાખવાનું, એટલે કે લશ્કરી અદાલતની કામગીરીનો ખ્યાલ રાખવાનું, તપાસ કરવાનું અને શિસ્તભંગના કિસ્સાઓ તપાસવાનું હતું.

‘ ૧૯૪૩ની ૨૧મી ફેબ્રુઆરીએ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત થઈ હતી. પણ હું એનો કાનૂની સલાહકાર નહોતો. હું તો આંહિંંફોના કાનૂની સલાહકાર હતો. આંહિંં

સરકારના કાનૂની સલાહકાર તો બંગાળની સિવિલ સર્વિસના એક શ્રી સરકાર હતા.

‘જાપાન લડાઈમાં ઊતર્યું’ ત્યારે હું પીનાંગમાં હતો. જાપાની લડાઈ ૧૯૪૧ ની ૮મી ડીસેમ્બરે શરૂ થઈ અને પીનાંગથી ૧૫મી ડીસેમ્બરે નોકળીને અમે જાન્યુઆરીની ૨૫મીએ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુર ઉપર ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ થયેલા વિમાની હુમલામાં હું ઘાયલ થયો હતો. અને મને ઇસ્પતાલમાં સારવાર માટે લઈ જવામાં આવ્યો હતો.....જજ-એડવોકેટનો હોદ્દો મેં રાજીનુંશીથી સ્વીકાર્યો હતો. મારું પહેલું કામ આંહિંન્ફોં કાનૂન ઘડવાનું હતું, કાનૂન ઘડવાનો આશય એ હતો કે સુધરેલી દુનિયાના શિરસ્તા મુજબ ફોજનું સંચાલન થઈ શકે. હું કામ કરતો બંધ પડ્યો, ત્યાં સુધીના આખા સમય દરમિયાન એ કાનૂનનું પાલન થયું હતું.....’

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમાં એક જંગી સભા ભરાયેલી તેમાં ખોતે હાજર હતા. એ સભામાં આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરાઈ હતી. સભામાં આંહિંન્ફોંના સૈનિકો, હિંદી નાગરિકો, જાવાની અફસરો અને મલાયા, થાઈલેંડ, સુમાત્રા, હિંદી-ચીન અને હોંગકોંગમાંથી આવેલા હિંદી પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા.

તે પછી શ્રી. ભુલાકાશંકર એ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાનું જાહેરનામું વાંચી સંભળાવ્યું:

આઝાદ હિંદુસ્તાનની કામચલાઉ સરકારનું જાહેરનામું

‘ ૧૭૭૫ માં બંગાળમાં અંગ્રેજોને હાથે પહેલીવાર પરાજય પામ્યા પછી, હિંદુસ્તાનની પ્રજા એકસો વર્ષના ગાળા દરમિયાન આકરી અને ઘોર લડાઈઓની એક પરંપરા લડી હતી. આ કાળનો ઇતિહાસ અજોડ વીરતા અને સ્વાર્પણની કથાઓથી ભરપૂર છે. બંગાળના સિરાજુદ્દલા અને મોહનલાલ, દક્ષિણ હિંદના હૈદરઅલી, ટિપ્પુ સુલતાન અને વેલુ તામ્પી, મહારાષ્ટ્રના ચાપા સાહેબ ભોંસલે અને પેશ્વા બાજીરાવ, ઔધની બેગમો, પંજાબના સરહાર શ્યામસીંઘ અટારીવાલ, અને છેલ્લે, પણ કોઈથી ય ઊતરે નહિ તેવાં ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, તાત્યા ટોપે, દુમરાવનના મહારાજ કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ તથા બીજાઓ—આ બધા યોદ્ધાઓનાં નામ એ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર સદાને માટે સોનેરી અક્ષરોમાં કેરાઈ ચૂક્યાં છે. આપણાં કમલાગ્યે આપણા પૂર્વજો પહેલેથી જ એ ન સમજી શક્યા કે અંગ્રેજો આખા હિંદુસ્તાન માટે એક મહાન ભય સમાન છે; અને તેથી દુશ્મન સામે એમણે સંયુક્ત મોરચો ઊભો કર્યો નહિ.

આખરે, સંજોગો સાથે જ કેવા છે તેનું ભાન જ્યારે હિંદી પ્રજાને થયું ત્યારે એમણે લેગા થઈને પગલું ભર્યું અને ૧૮૫૭ માં બહાદુરશાહના નેજા હેઠળ, આઝાદ માનવીઓ તરીકેની એમની છેલ્લી લડાઈ તેઓ લડ્યા. આ લડાઈના શરૂઆતના કાળમાં મળેલા ઝળહળતા વિજયોની પરંપરા

છતાં, બદકિસ્મત અને ખામીભરી આગેવાનીને પરિણામે ધીમે ધીમે તેમનાં આખરી પરાજય અને પરાધીનતા આવી પડ્યાં. તેમ છતાંય, ઝાંસીની રાણી, તાત્યા ટોપે કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ જેવા શુરવીરો રાષ્ટ્રની યાદદાસ્તમાં શાશ્વત તારા તરીકે જીવતા રહેશે અને બલિદાન તથા વીર-તાનાં હજીય મહાન કાર્યો કરવાની આપણને પ્રેરણા આપશે.

૧૮૫૭ પછી અંગ્રેજોને હાથે બળજબરીથી નિઃશસ્ત્ર બનાવાયેલી અને ત્રાસ અને નિર્દયતાનો લોગ બનાવાયેલી હિંદી પ્રજા થોડા વખત માટે તો નિઃસહાય હાલતમાં પડી રહી. પણ ૧૮૮૫ માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના જન્મ સાથે જ એક નવી જાગૃતિ પેદા થઈ. ૧૮૮૫થી તે ગયા વિશ્વયુદ્ધના અંત સુધીમાં, પોતાની ગુમાવેલી સ્વાધીનતા પાછી મેળવવા માટે હિંદની પ્રજાએ જેહાદ અને પ્રચાર, ખ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર, ત્રાસવાદ અને ભાંગફોડ, અને છેવટે સશસ્ત્ર બળવા જેવા શક્ય તેટલા તમામ માર્ગો લઈ લેયા, પણ થોડા સમય માટે તો આ બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા. આખરે ૧૯૨૦ માં નિષ્ફળતાની લાગણીથી ત્રાસેલી હિંદી પ્રજા ન્યારે કોઈ નવા માર્ગ માટે ફાંફાં મારી રહી હતી ત્યારે અસહકાર અને સામુદાયિક કાનૂનભંગનાં પોતાનાં નવાં શસ્ત્રો લઈને મહાત્મા ગાંધી આગળ આવ્યા.

તે પછીના બે દાયકા દરમિયાન જલદ દેશપ્રેમી ચળવળના એક તબક્કામાંથી હિંદી પ્રજા પસાર થઈ આઝાદીનો સંદેશો હિંદુસ્તાનના ઘરેઘરમાં પહોંચાડ્યો.

આઝાદીને કાળે સહન કરવાનું, લોગ દેવાનું અને મરવાનું પ્રબળે વ્યક્તિગત દૃષ્ટાંતોથી શીખવવામાં આવ્યું. મધ્યખિંદુથી તે દૂર દૂરનાં ગામડાં સુધીના હિંદીઓને એક જ રાજકીય સંસ્થામાં ગૂંથી લેવામાં આવ્યા. આ રીતે હિંદી પ્રબળે પોતાની રાજકીય જાગૃતિ પાછી મેળવી. એટલું જ નહિ, પણ ફરી એકવાર એ એક જીવંત રાજકીય તાકાત બની હવે, એક ધ્યેય માટે તે એક જ અવાજે બોલી શકતી હતી અને એક જ મક્કસદથી મથી શકતી હતી. ૧૯૩૭થી ૧૯૩૯ સુધીમાં આઠ પ્રાંતોમાંનાં કેંગ્રેસી પ્રધાનમંડળો દ્વારા તેણે પોતાનો વહીવટ કરવાની શક્તિ અને તૈયારીની સાબિતિ આપી.

આ રીતે આ વિશ્વયુદ્ધની આગલી સંધ્યાએ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાના આખરી સંગ્રામ માટેની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ ચૂકી હતી. આ લડાઈ દરમિયાન જર્મની અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મન ઉપર યુરોપમાં સજ્જડ પ્રહારો કર્યા છે, અને જાપાન અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મનને પૂર્વ એશિયામાં ધૂળ ચાટતો કર્યો છે. ઘણા જ શુભ સંજોગોના એકીકરણને લીધે આજે હિન્દી પ્રબળની સામે પોતાની રાષ્ટ્રીય મુક્તિ મેળવવાની એક અજબ તક આવી છે.

તાજેતરમાં ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર પરદેશોમાં વસતા હિંદીઓમાં પણ રાજકીય જાગૃતિ આવી છે. અને એક સંસ્થામાં તેઓ એકત્ર બન્યા છે. વતનમાંના પોતાના દેશભાઈઓની સાથે એક સૂરે તેઓ વિચાર કરી

રહ્યા છે. અને લાગણીઓ અનુભવી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, પણ આઝાદીને મારગે એમની સાથે કદમ મિલાવીને એ કૃત્ય કરી રહ્યા છે. ખાસ કરીને પૂર્વ એશિયામાંના વીસ લાખથી વધુ હિંદીઓ કુલઅપટ લશ્કરી ભરતીના પોકારથી ઉત્સાહ પામીને એક નક્કર લશ્કર બની ઊભા છે. અને એમની સામે ખભેખભા મિલાવીને ખડી છે. હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના. એમના હોઠ ઉપર છે ‘ચલો દિલ્હી’નો નાદ.

પોતાની દાંભિકતાથી ઘોંચપરોણા કરી કરીને હિંદી-ઓને અધીરા બનાવનાર અને પોતાની લૂંટથી એમને ભૂખ-મરા અને મોત લેગા કરનાર હિંદમાંના બ્રિટિશ રાજે હિંદી પ્રજાની લલી લાગણી સંદતર ગુમાવી છે. અને હવે એ જોખમી જિંદગાની ગુજારી રહ્યું છે. એ દુઃખદ રાજના છેલ્લા અંશનો પણ નાશ કરવા માટે એક જવાલાની જ જરૂર છે. એ જવાલા જલાવવાનું કામ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેનાનું છે. વતનમાંના નાગરિક પ્રજાજનો તેમજ બ્રિટનના હિંદી લશ્કરના મોટા ભાગના ઉત્સાહજનક પીઠ બળની જેને ખાતરી છે અને પરદેશના બહાદુર અને અજેય મિત્રોનો જેને ટેક છે, પણ જે પ્રથમ પહેલાં તો પોતાની તાકાત ઉપર જ આધાર રાખે છે, તે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના પોતાનો ઐતિહાસિક ભાગ ભજવી શકશે એવો એને વિશ્વાસ છે.

હવે જ્યારે આઝાદીનું પ્રભાત હાથવેંતમાં જ છે. ત્યારે હિંદી પ્રજાની ફરજ છે કે એ પોતાની એક કામચલાઉ

સરકારની સ્થાપના કરે; અને તેના ઝંડા નીચે પોતાની આખરી લડતનાં મંડાણ કરે. પણ તમામ હિંદી નેતાઓ જેલમાં છે, અને વતનમાંના લોકો સંપૂર્ણપણે નિઃશસ્ત્ર છે, ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ કામચલાઉ સરકાર સ્થાપવી, કે એ સરકારના નેતૃત્વ હેઠળ લડત ઉપાડવી એ શક્ય નથી. એટલે વતનમાંના અને પરદેશોમાં તમામ દેશપ્રેમી હિંદીઓના ટેકા સાથે પુર્વ એશિયાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એ ફરજ છે કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાનું આ કામ ઉપાડી લેવું, અને સંઘે તૈયાર કરેલી સ્વાધીનતાની સેનાની મદદથી આઝાદીની આખરી લડતનું સંચાલન કરવું.

પૂર્વ એશિયામાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી અમારી આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર બનાવવામાં આવેલ છે. અમારા ઉપરની જવાબદારીના પૂરા ભાન સહિત અમે અમારી ફરજ બજાવવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે અમારા કાર્યને અને માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની અમારી લડતને ઈશ્વરના આશીર્વાદ મળે. એની આઝાદી, એની આઝાદી અને જગતનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે એના ઉચ્ચતર સ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે અમે અમારા જાન અને અમારા સશસ્ત્ર સાધીઓના જાન આપવાના સોગંદ લઈએ છીએ.

અંગ્રેજો અને તેના મિત્રોને હિંદની ધરતી ઉપરથી જે હાંકી કાઢી શકે એવી લડત શરૂ કરવાની, અને તેને

ચાલુ રાખવાની આ કામચલાઉ સરકારની ફરજ રહેશે. તે પછી, હિંદી પ્રજાની ઇચ્છા પ્રમાણે રચાયેલી અને તેના વિશ્વાસ ધરાવતી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકાર ઊભી કરવાનું કામ આ કામચલાઉ સરકારનું રહેશે. અંગ્રેજો અને તેમના મિત્રોને હાંકી કાઢ્યા પછી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના થાય ત્યાં સુધીના કાળ દરમિયાન આ કામચલાઉ સરકાર હિંદી પ્રજાના ‘ટ્રસ્ટી’ તરીકે દેશનો વહીવટ ચલાવશે.

કામચલાઉ સરકાર પોતાની જાતને દરેક હિંદીની વક્ષાદારીની અધિકારી માને છે, અને આથી એ વક્ષાદારી માટે દાવો કરે છે. તેના દરેક પ્રજાજનને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય અને તમામ હક્કો અને અનુકૂળતાઓની એ ખાતરી આપે છે. આખા ય રાષ્ટ્ર અને તેના તમામ ભાગોની સુખાકારી અને આબાદી માટે મથવાનો પોતાનો મકકમ નિર્ધાર એ જાહેર કરે છે. એમ કરવામાં રાષ્ટ્રના તમામ સંતાનોને તે સમાન ગણશે, અને પરદેશી સરકારે ભૂતકાળમાં ચાલાકી-પૂર્વક પેદા કરેલા સૌ મતભેદોથી એ પર રહેશે.

ઈશ્વરને નામે, હિંદી પ્રજાનું જેમણે એક રાષ્ટ્ર તરીકે ઘડતર કર્યું છે એ પાછલી પેઢીઓને નામે અને આપણને વીરતા અને સ્વાર્પણનો વારસો આપી જનારા મરેલા શુરવીરોને નામે અમે હિંદી પ્રજાને સાદ કરીએ છીએ કે અમારા નિશાન નીચે એકત્ર થાવ, અને હિંદની આઝાદી માટે તૂટી પડો. અંગ્રેજો અને હિંદમાંના એમના તમામ સાથીઓ સામે આખરી લડત માંડવાનો, અને હિંદની ધરતી

ઉપરથી દુશ્મન હાંકી ન કઢાય તથા હિંદી પ્રજા ફરી વાર એક આઝાદ રાષ્ટ્ર ન બને ત્યાં સુધી આખરી વિજયમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને બહાદુરી અને ખંતપૂર્વક એ લડત ચાલુ રાખવાનો સાદ અમે હિંદી પ્રજાને કરીએ છીએ.’

આઝાદ હિંદનો કામચલાઉ સરકાર વતી સહી કરનાર :

સુભાષચંદ્ર બોઝ (સરકારના વડા, વડા પ્રધાન. યુદ્ધ-પ્રધાન, પરદેશ-ખાતાના પ્રધાન).

કેપ્ટન કૃ. લક્ષ્મી (સ્ત્રીઓની સંસ્થા).

એસ. એ. અચ્યર (જાહેરાત અને પ્રચારખાતું).

લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ એ. સી. ચેટરજી (નાણાં ખાતું).

લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ અઝીઝ અહમદ, લેફ્ટં કં એન. એસ. બગત, લેફ્ટં કં જે. કે. ભોંસલે, લેફ્ટં કં ગુલઝારાસીંધ, લેફ્ટં કં એમ. ઝડ. કિયાની, લેફ્ટં કં એ. ડી. લોગનાથન, લેફ્ટં કં એહસાન કાદીર, લેફ્ટં કં શાહુનવાઝ (ફાજલોના પ્રતિનિધિઓ).

એ. એમ. સહાય (પ્રધાન-દરબજના મંત્રી).

રાશબિહારી બોઝ (સર્વોચ્ચ સલાહકાર).

કરીમ ગની, દેવનાથ દાસ, ડી. એમ. ખાન. એ. ચેલાખા, જે. થિવી, સરદાર ઇશારસીંધ (સલાહકારો).

એ. એન. સરકાર (કાનૂની સલાહકાર).

શોનાન : એક્ટોબર ૨૧, ૧૯૪૩.

‘આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની !’

જાહેરનામું વંચાઈ રહ્યા બાદ શ્રી ભુલાભાઈએ આગળ ચલાવેલી ઊલટ-તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે:—

‘૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં હું રંગુન ગયો ત્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કની મને જાણ થઈ. કામચલાઉ સરકારના કાર્ય માટે પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓએ મોટી રકમો ભેટ આપી હતી; અને એ આઝાદ હિંદ બેન્કમાં રાખવામાં આવતી હતી. પૈસા ઉપરાંત એજ કાર્ય માટે ચીજવસ્તુઓના રૂપમાં પણ મોટી ભેટો આપવામાં આવતી હતી. બેન્કમાંની રકમ અંદાજે કેટલી હશે તે હું જાણતો નથી પણ એ કરોડોની અને ઘણી મોટી રકમ હતી. ચીજવસ્તુઓની કિંમત પણ ઘણી મોટી હતી.....

આઝાદ હિંદ દળવાળા લે. કર્નલ એહસાન કાદિરને હું મળ્યો હતો. આંહિંંફેના કબજામાં આવે તે પ્રદેશનો વહીવટ આ દળને કરવાનો હતો. દળ નાગરિકોનું બનેલું હતું. સિંગાપુરમાં અને પછી રંગુનમાં નાગરિક વહીવટ માટેની તાલીમ એમને આપવામાં આવેલી. આંહિંં સરકારના કબજામાં આવનારા પ્રદેશના ભાવિ ગવર્નર લે. કર્નલ ચેટરજી હતા. કબજે કરાયેલા પ્રદેશના વહીવટ માટેની એક યોજના મને લે. કર્નલ ચેટરજીએ આપી હતી અને મેં એ તપાસી હતી...આઝાદ હિંદ દળમાં બસોએક માણસો હતા એમ હું ધારું છું. કામચલાઉ સરકાર તરફથી એક ‘ગેઝેટ’ જાહેર પાડવામાં આવતું હતું. લશ્કરમાં થતી નિમણૂકોની વિગતો એમાં આવતી હતી. એ વિગતો ‘લશ્કરી ગેઝેટ’માં પણ આવતી હતી.’

સવાલ : આંહિંંફે અને જાપાનીઓ વચ્ચેના સંબંધ વિષે તમે કંઈ જાણો છો ?

જવાબ : હા. એ મિત્રો તરફે એ કાર્ય કરતાં હતાં...જાપાની

લશ્કરમાં એક સંકલન-ખાતું હતું તે આંહિંંદ્રો સાથે સંપર્ક જાળવતું... આંહિંંસરકારની સ્થાપના પછી બ્રિટન અને અમેરિકા બેઉ સામે લડાઇ જાહેર કરવામાં આવી હતી. જાપાની સરકારે આંહિંંસરકાર ઉપર એક એલચી મોકલ્યો હતો. એનું નામ હાચિયા. ધરી રાજ્યો અને થાઇલેન્ડ, ફિલિપાઈન્સ. કોશિયા અને મંચુકુઓ સહિત તેમના ખીજા સાથીઓએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. . . . આંહિંંદ્રોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનની મુક્તિ માટે અંગ્રેજો સાથે લડવાનો હતો. ખીજો ઉદ્દેશ હતો મલાયા. ખરમા અને દૂર પૂર્વમાંના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાનો. . . .

પહેલી આંહિંંદ્રોને ૧૯૪૨ના ડીસેમ્બરમાં વિખેરી નાખવામાં આવી હતી. પહેલી આંહિંંદ્રોના ઉપરી અફસર હતા કેં મોહનસીંઘ. ડીસેમ્બર ૧૯૪૨માં જાપાનીઓએ એમની ધરપકડ કરી હતી. જાપાનીઓ સાથે અમારે મતભેદો હતા પણ કેં મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી જ આંહિંંદ્રોને વિખેરી નાખવામાં આવેલી.

સં : કેં મોહનસીંઘે એવી જાહેરાત કરેલી ખરી કે, જરૂર પડ્યે હું અંગ્રેજો ઉપરાંત જાપાનીઓ સામે પણ લડીશ ?

જા : સિંગાપુરની એક સભામાં એમણે એમ કહેલું કે, મારા રસ્તામાં જે કાંઈ આવશે તેની સાથે હું લડીશ. . . . કેં મોહનસીંઘ તરફથી અમને લેખિત સૂચના અપાયેલી હતી કે એમની ધરપકડ થાય તો આંહિંંદ્રો વિખેરી નાખવી. આ સૂચના એક સીક્રેટ ધરમાં હતી. એમની ધરપકડ પછી જ એ ખોલવાનું હતું. . . . શરૂઆતથી જ સહુમાં સામાન્ય લાગણી હતી કે આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની. . . . સુભાષભાણુ આવ્યા પછી બધાને થયું કે, હવે આપણને એક એવા આગેવાન મળ્યા છે કે જે જાપાનીઓની તાબેદારી સ્વીકાર્યા વિના આપણને સાચે માર્ગે દોરી જશે. તે પછી એ બે

અક્ષરે મિત્ર બન્યાં. આંહિંંદ્રેાને જાપાની અક્ષરે નહિ પણ હિંદી અક્ષરે તરફથી તાલીમ અપાતી. એના તમામ અક્ષરે હિંદીએ હતા. આંહિંંદ્રેાના વાવટામાં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના વાવટાના જ રંગો હતા : કેસરી સફેદ અને લીલો. એના બિલ્લા જાપાની બિલ્લાએ કરતાં જુદા હતા.

સૌ : બિલ્લા ઉપરના બજારિયા રંગના એક તારાને કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો કારણ કે એ જાપાનના ઝિગતા સૂરજ જેવો લાગતો, એ વાત સાચી છે ?

જૌ : હા, બીજી આંહિંંદ્રેાએ એને કાઢી નાખ્યો હતો.. ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરની ૨૧ મી પછી સિંગાપુરમાં મળેલી એક સભામાં સુભાષચંદ્ર બોઝે કહેલું કે જેને આંહિંંદ્રેા માંથી નીકળી જવું હોય તે જઈ શકે છે. આંહિંંદ્રેાના સૈનિકો આ સભામાં હાજર હતા. . . . આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બહાર પડતું ‘જય હિંદ’ અથવા ‘આઝાદ હિંદ’ નામનું એક અઠવાડિક મેં સિંગાપુરમાં જોયું હતું . . . . આઝાદ હિંદ ફોજમાં ખોરાક-પોષાક ઉપરાંત લેફ્ટેનન્ટને માસિક રૂ. ૮૦ અને કેપ્ટનને રૂ. ૧૭૫ જથ્થા તરીકે અપાતા હતા. મેજરને મલાયામાં રૂ. ૧૮૦ અને બરમામાં રૂ. ૨૩૦ મળતા. એજ રીતે લેફ્ટેનન્ટ કર્નલને રૂ. ૩૦૦ અને કર્નલને રૂ. ૪૦૦ અપાતા. આઝાદ હિંદ સરકારને એક જંગી સોગાદ આપવા માટે રંગુનમાં હબીબને ‘સેવક-એ-હિંદ’નો ચાંદ એનાયત કરવામાં આવ્યો ત્યારે હું હાજર હતો. એ સોગાદ રૂપિયા એક કરોડની હતી તેની મને ખબર નથી. આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બીજા માનચાંદ પણ આપવામાં આવતા હતા.

‘આઝાદ હિંદ’ : હિંદી સ્વાતંત્ર્ય-સંઘ અને આઝાદ હિંદ સરકારના અંગ્રેજી મુખપત્રના તા. ૧૮મી જૂન ૧૯૦૫ (૧૯૪૫) ના અંકનું પહેલું પાનું.

૨૨ મી નવેમ્બર : ગુરુવાર

: ૪ :

ફરિયાદપક્ષના બીજા સાક્ષી કે. ધરગાલકરની બુખાની દુઆને શરૂ થઈ. સરકારી વકીલના સવાલોના જવાબ દરમિયાન તેમણે જણાવ્યું કે—

‘ ૧૯૩૧ માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. મલાયાની લડાઈમાં મેં ભાગ લીધો છે. ૧૯૪૨ ની ૧૬ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમાં અંગ્રેજો જાપાનીઓને શરૂ થઈ ગયા ત્યારે હું ત્યાં હતો. આંહિંન્દો સાથે અગાઉ મારે કાંઈ સંબંધ નહોતો. મારી રેજિમેન્ટના અન્ય બીજા માણસોને આંહિંન્દોમાં જોડાતા રોકવા મેં પ્રયત્નો કરેલા. બીજા હજારેક યુદ્ધક્રેદીઓની સાથે મને થાઇલેન્ડમાં મજૂરી કરવા મોકલેલો. ’

સરકારી વકીલ : એ જાવણીમાં તમને કેટલા દિવસ રાખવામાં આવેલા ?

સાક્ષી : ૮૮ દિવસ સુધી.

સં ૧૦ : ત્યાં તમારી સાથે કેવું વર્તન રાખવામાં આવતું હતું ?

જુલાલાઈ : એ વાતને આરોપીઓ સાથે કાઈ સંબંધ છે. ખરો ? એમાં જો કોઈ ફરિયાદ હોય તો એ જાપાનીઓ સામે છે.

આથી સરકારી વકીલે સવાલ આગળ પૂછવાનું માંડી વાળ્યું. તે પછી યુદ્ધક્રેદીઓની જાવણીમાંની પરિસ્થિતિ વિશે એમણે સંખ્યાબંધ સવાલો પૂછ્યા. જવાબમાં સાક્ષીએ જાવણીના નાયક શીંગારાસીંધ અને ફત્તેહખાન ઉપર આક્ષેપો કર્યા. શીંગારાસીંધ અને ફત્તેહખાન ઉપર ચાલતા બીજા એક ખટલામાં શ્રી અસફઅલી એમના વકીલ હોવાથી એની સામે એમણે વાંધો ઉઠાવ્યો કે એ અફસરો સામે આ અદાલતમાં આક્ષેપો કરીને તેમની સામેના ખટલામાં પૂર્વગ્રહો લેવા કરવા એ ઘણું અયોગ્ય છે. અદાલતે દસ મિનિટ સુધી ખાનગીમાં મંત્રણા કરીને નહર કર્યું કે એ જ અફસરોના નામ લેવામાં ન જોઈએ.

આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ કહ્યું કે, ‘ શાહનવાઝ અને સેહગલ એ જાવણીમાં આવતા હતા તે મને યાદ છે. એ એક અફસરોને હું ઓળખું છું. ’

તરત જ જન-એડવોકેટ સાક્ષીને સૂચના આપી કે એમનો ઉલ્લેખ 'અફસરો' તરીકે નહિ પણ 'આરોપીઓ' તરીકે કરવો વધુમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

‘આંહિંન્દોના કબજા હેઠળની એક છાવણીમાં યુદ્ધકેદીઓને ખરાબ વર્તન અને મારના ભોગ થતા મેં જોયા છે . . . સિંગપુરમાં લે. કર્નલ હટે હિંદી લશ્કરને મેજર ક્યુજીવારને શરણે સોંપી દીધા પછી જાપાનીઓએ અંગ્રેજો અને હિંદીઓને જુદા પાડેલા, આંહિંન્દો-માં જોડાવા જે તૈયાર થયા એમને બીજાઓથી વિખૂટા પાડવામાં આવ્યા હતા. ન જોડાનારાઓ જાપાનીઓના કબજામાં રહ્યા હતા . . . મને જે છાવણીમાં રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં કોઇની સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવેલું હોવાની મને જાણ નથી. ખોરાક સારો નહોતો પણ ખરાબર હતો . . . છાવણીમાંના અફસરોને આંહિંન્દોમાં જોડાવાનું કે. શાહનવાઝે કહ્યું હતું કે નહિ તે મને ચોક્કસ યાદ નથી.’

તે પછી ફરિયાદપદના ત્રીજા સાક્ષી સુબેદાર મેજર બાબુરામ આવ્યા એમને અંગ્રેજી ખરાબર નહોતું આવડતું તેથી એક ફુલાપિયાને પણ બોલાવવામાં આવ્યો. અદાલતે આરોપીઓને ‘પૂછ્યું’ કે, ફુલાપિયાની સામે કોઈને વાંધો છે? કે. શાહનવાઝ અને કે. સહેગલે ના પાડી. પણ લે. ધિલને કહ્યું કે, અત્યારે મને કાંઈ વાંધો નથી પણ એ જો પૂરી આવડતવાળો નહિ જણાય તો હું વાંધો ઉઠાવીશ. જન-એડવોકેટ કહ્યું કે આવડત છે કે નહિ તે અદાલત નક્કી કરશે. પાછળથી સાત ન્યાયાધીશોમાંના એક મેજર બનવારીલાલ ફુલાપિયા જન્યા. સાક્ષીએ જુખાનીમાં જણાવ્યું કે—

‘સિંગપુરની શરણાગતિ પછી કે. કિયાંનીના તાબા હેઠળની અમારી બેટેલિયન ફેરર પાર્કમાં ગઈ. ત્યાં સોળેક હજાર યુદ્ધકેદીઓ ભેગા થયા હતા . . . લે. કર્નલ હટે પ્વનિવર્ધક યંત્ર ઉપરથી ત્યાં લાપાળુ ક્યુ” કે, ‘બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમને બધાને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે જાપાનીસ સરકારના હાથમાં સોંપી દઉં છું. જે રીતે તમે બ્રિટિશ સરકારના હુકમોનું પાલન કરતા હતા

એજ રીતે જાપાનીસ સરકારના હુકમ ઉઠાવજો નહિ તો તમને સજા થશે' તે પછી લે. કં હટે મેજર ફ્યુજિવારાને કેટલાંક કાગળીઆં સોંપ્યાં. પછી મેજર ફ્યુજિવારાએ જાપાનીસ ભાષામાં બાપ્તિ કયું. તેનો અંગ્રેજ અને હિન્દુસ્તાનીમાં તરજૂમો પણ કરવામાં આવ્યો હતો. અંમણે કહ્યું કે, 'જાપાનીઝ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમારો કબજો સંભાળી લઉં છું, પણ મારી સરકાર તમને યુદ્ધ-કેદીઓ નહિ ગણે. તમે સ્વતંત્ર માનવીઓ છો. અમારી પાસે ખોરાકની તંગી છે અને યુદ્ધકેદીઓ પાસે મજૂરી કરાવવી પડશે. હું તમને કેં મોહનસીંધના હાથમાં સોંપું છું. એ તમારા સર-સેનાધિપતિ રહેશે.'

કે. મોહનસીંધે કહ્યું કે, 'અંગ્રેજોએ આપણને જાપાનીઓના હાથમાં સોંપી દીધા છે. પણ જાપાનીઓ આપણને યુદ્ધકેદી ગણાતા નથી, તેમજ તેમની પાસે ખોરાકની તંગી છે. આપણે ચોક્કસ આજ્ઞા હિંદ ફોજ બંધી કરીએ કે જે હિંદને સ્વતંત્ર કરવા માટે લડે. તમે આ હિન્દોમાં જોડાવા તૈયાર છો?' જવાબમાં સહાનુભૂતિ માણસોએ પોતાનાં હથિયારો બંધી કર્યાં, પાઘડીઓ હવામાં ઉડાડી અને ઘણો આનંદ દેખાડ્યો. કેં મોહનસીંધે કહ્યું કે, 'તમને આનંદ પામતા જોઈને હું ખુશ થાઉં છું પણ ખરાડા પાડવાથી આપણને આજ્ઞાદી નહિ મળે. અંગ્રેજોએ એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે હિન્દી લશ્કર મલાયામાં ખરાબર લડ્યું નથી. પણ હિન્દી લશ્કર પાસે કેવાંકે હથિયાર હતાં તે આપણે જાણીએ છીએ. આપણી પાસે કેટલી ટેન્કા હતી? કેટલાં વિમાનો હતાં?.....'

કે. કિયાનીના હુકમ પ્રમાણે બેંગલોક પરિષદમાં મેં હાજરી આપી હતી. એમાં કેટલાક દરવો પસાર થયા હતા. આજ્ઞાદ હિંદ ફોજ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની સ્થાપના કરવાનું આ પરિષદમાં નક્કી થયું હતું. સિંગાપુર મલાયા, ખરમા, થાઈલેન્ડ, જાવા, સુમાત્રા,

ફિલિપાઇન્સ અને જાપાનમાંની સંઘની શાખાઓ તરફથી આં હિંન્દોં માટે પૈસા, કપડાં અને રંગરોટો ભેગા કરવાનું પણ નક્કી થયું હતું. આંહિંન્દોં માટેનાં હથિયારો. દારૂગોળા અને સામગ્રી જાપાનીસ સરકાર તરફથી પૂરાં પાડવામાં આવશે અને પછી રચનારી હિન્દી સરકાર તરફથી એની કિંમત રોકડી ચૂકવવામાં આવશે એવું નક્કી થયું હતું.....

બેંગ્લોક પરિષદમાંથી પાછા ફર્યા બાદ હું મારી પોતાની મરજીથી આંહિંન્દોંમાં જોડાયો હતો. ૧૯૪૨ની ૧લી સપ્ટેમ્બરે આં હિંન્દોંની સ્થાપના થઈ હતી. એની પહેલી પાયદળ મેટેલિયનમાં મને મુકવામાં આવ્યો હતો. એ ત્રણ દિવસ પછી અમે કવાયત કરવા માંડી. થોડા દિવસ પછી અમને મશીનગન, મોર્ટાર પિસ્તોલો અને રાયફલો મળ્યાં. સિંગાપુરમાં શરૂ થયેલા હિંદી લશ્કરનાં એ હથિયારો હતાં. અમારી મેટેલિયન હિંદી લશ્કરનો ખાખી પોપાક પહેરતી પણ અમારાં બાવડાં ઉપર આંહિંન્દોંના બિલા હતા. એમાં જ કોંગ્રેસનો વાવટો અને ‘આંહિંન્દોં’ એવા અક્ષરો હતા..... કે. મોહનસીંઘના ફરમાન મુજબ આંહિંન્દોંને વિખેરી નાખવામાં આવેલી. આગળ ઉપર નવી આંહિંન્દોં જોભી કરવાની ચળવળ આવેલી. એમાં હું ન જોડાયો. એમાં ન જોડાનારાઓને જાપાનીઓએ ૧૯૪૩ની ૫ મી મેને દિવસે ન્યુ ગિની મોકલી દીધા. ત્યાંની જાપાની જાવણીમાંથી એક દિવસ હું નાસી છૂટ્યો.’

શ્રી ભુલાભાઈની જલદતપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

‘સિંગાપુરની શરણાગતિ પહેલાં હું કેં શાહનવાઝના તાબા હેઠળની મેટેલિયનમાં હતો. બ્રિટિશ અફસરોના તાબા હેઠળની કંપનીઓ લાગી ગઈ ત્યારે પણ અમારી કંપનીએ લડવાનું ચાલુ રાખેલું.....નીસૂનની યુદ્ધકેદીઓની જાવણી કેં શાહનવાઝના કબજા હેઠળ હતી. આંહિંન્દોંમાં જોડાયેલા

અને ન જોડાયેલા બેઠિને એ જાવણીમાં રાખ્યા હતા. એમની સાથેના વર્તનમાં કોઇ બેદરબાવ નહોતો. અમે સાથે જ રહેતા અને એક જ ખોરાક ખાતા. હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે પાણી, દીવા વ. ની કાંઈ સગવડ ત્યાં હતી નહિ. કે. શાહનવાઝે એ પૂરી પાડેલી. કે. શાહનવાઝે જાવણીનો કબજો સંભાળ્યો તે પછીથી પરિસ્થિતિ સુધરતી જતી હતી. ઇસ્પતાલમાં મળતી સારવારમાં કોઇ જનતનો બેદરબાવ નહોતો રખાતો. કે. શાહનવાઝ અને ખીજા અફસરોએ ઇસ્પતાલ માટે પૈસા આપેલા. કે. શાહનવાઝની અપીલને લીધે ઇસ્પતાલના દરદીઓને કોઇ જનતના બેદરબાવ વિના ફળો અને દવાઓ પૂરાં પાડવાં ૨૫૦૦ ડોલરનો ફળો કરાયેલો.....

પહેલી આઠાઈંદોની ચળવળ હિંદની આઝાદી માટેની હતી તેથી હું એમાં રવેજાએ ભરતી થયેલો. હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરવા માટે જાપાનીઓ આઠાઈંદોનો પાંચમી કતાર તરીકે ઉપયોગ કરવા માગતા હતા, તેથી સેનાપતિ મોહનસીંગ અને જાપાની વચ્ચે મતભેદ ઊભા થયા, અને પરિણામે આઠાઈંદોને વિખેરી નાખવામાં આવી. ખીજા વારની આઠાઈંદોમાં જોડાવાની મેં ના પાડી, કારણકે મને થયું કે પોતાના ઉપયોગ માટે ફરીવાર જાપાનીઓ આઠાઈંદોનો ઉપયોગ પાંચમી કતાર તરીકે કરશે.’

૨૩ મી નવેમ્બર : શુક્રવાર

: ૫ :

ફરિયાદપત્રના ચોથા સાક્ષી જમાદાર અલ્તાફ રઝાકે કહ્યું કે—

હિંદી લશ્કરમાં હું ૧૯૨૨ ની સાલમાં જોડાયો. ૧૯૪૧ના જાન્યુઆરીમાં હું મલાયામાં હતો ત્યારે મને જમાદાર બનાવવામાં આવેલો. સિંગાપુરમાં હું યુદ્ધકેદી બન્યો હતો અને એક વરસ સુધી મલાયાની જુદી જુદી જાવણીઓમાં રહેલો.

પોર્ટ ડિક્સનમાંની યુદ્ધકેદીઓની જાવણીની મુલાકાતે કે. શાહનવાઝ આવ્યા ત્યારે એમણે ચોકખું કહેલું કે, તમારે તમારી

પોતાની મરજીથી જ આંહિંંફેાંમાં જોડાવું. આઠ મહિના પછી હું આંહિંંફેાંમાં જોડાયો. કારણકે મને અને ખીજાઓને લાગ્યું કે જાપાનીઓના યુદ્ધક્રીઓ તરીકે મરવા કરતાં હિંંદની આઝાદી માટે મરવું બહેતર છે. આંહિંંફેાંની મારી રેજિમેન્ટ ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ સુધી ઉત્તર મલાયામાં હતી. ત્યાંથી પછી ૧૯૪૫ ના જાન્યુઆરીમાં અમને રંગુન નજીકના એક સ્થળે લઇ જવામાં આવેલા. અમારી રેજિમેન્ટ કેં સેફગલના તાબામાં હતી. એમણે અમને કહ્યું કે આ રેજિમેન્ટને હવે આગળ વધીને પોપા ટેકરી જવાનું છે.....

સુભાષચંદ્ર બોઝે રેજિમેન્ટની મુલાકાત લીધેલી અને અમે એમને સલામી આપેલી. સુભાષચંદ્રબોઝે રેજિમેન્ટને કહ્યું કે, ગયે વર્ષે આંહિંંફેાંએ જેવો ભાગ ભજવ્યો હતો એવો જ તમે પણ ભજવજો. આંહિંંફેાંમાંથી કેટલાક માણસો ભાગી ગયા છે. પણ હવે એવું ન બનવું જોઈએ. જે લોકો મોરચા સુધી ફૂચ કરી શકે તેમ ન હોય એ પાછળ રહી શકે છે. એ પ્રસંગે કોઈ પાછળ રહ્યું નહોતું.’

ફરિયાદપદ્ધતિ પાંચમા સાક્ષી સતોખસીંચ જણાવ્યું કે-

‘૧૯૩૬માં હું લશ્કરમાં જોડાયો. જાપાન સાથેની લડાઇ શરૂ થઈ ત્યારે હું મલાયામાં એક હોદ્દા પર હતો. જાપાનીઓનો કેદી બન્યા પછી ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં આંહિંંફેાંમાં જોડાયો. કેં સેફગલે અમને આંહિંંફેાંમાં મરજિયાતપણે ભરતી થવાનો આગ્રહ કરેલો. પણ એમણે કહેલું કે, હું કોઇને બળજબરીથી ભરતી કરવા નથી માગતો. એ વખતે હું ભરતી ન થયો. મને અને ખીજા ભરતી ન થનારાઓને ખીજી છાવણીમાં લઇ ગયા. એ છાવણીમાં કેં શાહનવાઝે ભાષણ કરેલું કે ‘હિંંદની આઝાદી માટે આંહિંંફેાંમાં જોડાવું’ એ દરેક હિંંદીની ફરજ છે. ગુરુ ગોવિંદસિંહે પોતાનો પંથ શરૂ કર્યો ત્યારે પાંચ જ માણસો એમાં જોડાયા હતા. બહાદુર માણસોએ આ ખીજી આંહિંંફેાંમા જોડાઇ જઇને હિંંદના રાષ્ટ્રધ્વજ નીચે ઊભા રહેવું જોઈએ,’

‘તો આપણે જપાનીઓ સામે પણ લડશું!’

ફરિયાદપક્ષના છઠ્ઠા સાક્ષી લાન્સ-નાયક ગંગારામ નેવારે કહ્યું:—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો અને ૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરી માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એક છાવણીમાં કેન્ શાહનવાઝ બાબણ કરવા આવ્યા ત્યારે મેં એમને જોયેલા. એમણે કહેલું કે હિંદુસ્તાન હિંદીઓનું છે. આપણે હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડવું જોઈએ; અને અંગ્રેજોને હિંદની બહાર ફાંટી કાઢવા જોઈએ.

ફરિયાદપક્ષના સાતમા સાક્ષી સુબેદાર અસલનૂન ખાને કહ્યું કે—

૧૯૧૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. ૧૯૪૨માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો એ વર્ષના એપ્રિલમાં હું આંહિંન્દોમાં જોડાયો. લેન્ડ કર્નલ જિલાનીની ગુપ્તચર ટૂંકડીમાં હું હતો.....જસસી અને ભાંગેડોડના વસ્તાઓની અમને પીનાંગમાં ખાસ તાલીમ આપવામાં આવેલી. ૧૯૪૪ની ૨૫મી ફેબ્રુઆરીએ જપાનીઓએ એક સખ-મરીનમાં હિંદુસ્તાન મોકલેલા બાર માણસોમાંનો હું એક હતો. સત્તર દિવસ પછી અમે હિંદને કાઠે ઊતરવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો, પણ એમાં નિષ્ફળ ગયા. પછીથી માર્ચની આખરમાં અમે કિનારે પહોંચ્યા અને મેં મારી જતને ખ્રિષ્ટ સત્તાવાળાઓના હાથમાં સોંપી દીધી.

ફરિયાદપક્ષના આઠમા સાક્ષી જમાદાર સચાસી‘થે જણાવ્યું કે—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો- સિંગાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યાં લેન્ડ વિલન અને તેમની સાથે મેજર ધારા આવેલા. મેજર ધારાએ બાબણ કરતાં કહ્યું કે, ધણા માણસો આંહિંન્દોમાં જોડાઈ ગયા છે. આંહિંન્દો માત્ર હિંદની આઝાદી માટે જ લડશે, ખીજા કશાને માટે નહિ. જપાનીઓ જો આપણી સામા થશે તો આપણે એમની સાથે પણ લડશું. હિંદની આઝાદી માટે લડવાની આ એક સોનેરી તક છે અને આવી તક ફરી પાછી નહિ આવે.

યુદ્ધકેદી તરીકે મને સારી સગવડ કે ખોરાકી નહોતાં મળતાં તેથી અને ખીજા ઘણા આંહિંન્કોમાં જોડાયેલા તેથી હું પણ એમાં જોડાયો.....૧૯૪૪ની શરૂઆતમાં અમે ખરમા ગયા..... ૧૯૪૪ની આખરમાં અમે ધરાવદીને મોરચે હતા. અમારી જમણી બાજુ મિત્રસૈન્યનો સખત તોપમારો ચાલતો હતો. પછી લેન્ડરિમ આગ્યા એમણે સફેદ વાવટો ફરકાવ્યો અને અમે ૮૪ માણસો બ્રિટિશ લશ્કરને શરણે થઇ ગયા.

ભુલાભાઈ: હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે તમે આંહિંન્કોમાં જોડાયેલા ?

સાક્ષી: હું ઘણી મુસીબતોમાં હતો. એ મુસીબતોમાંથી છટકવા માટે હું આંહિંન્કોમાં જોડાયેલો.

ભુલાભાઈ-મુસીબત હોય કે નહિ પણ તમે શેને માટે લડવાના હતા ?

સાં—અમે કદી લડયા જ નહોતા.

ભુ—તમે આંહિંન્કોમાં જોડાયા ત્યારે તમને એટલી ખબર હતી ખરી કે હિંદની આઝાદીને ખાતર, એનો વિરોધ કરનાર ગમે તેની સામે, ખુદ જાપાનીઓ સામે પણ આંહિંન્કો લડવાની હતી ?

સાં—હા (હસાહસ).

તે પછી આગ્યા નવમા સાક્ષી કાકાસીંધ. એમણે બહેર ક્યું કે—

૧૯૪૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. સિંગાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. મને યુદ્ધકેદી બનાવ્યા પછી ઘણે વખતે હું આંહિંન્કોમાં જોડાયો હતો, યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યારે ૧૯૪૩ના માર્ચમાં લેન્ડ વિલને ત્યાં એક બાપણુ કરેલું કે, તમે આંહિંન્કોમાં નહિ જોડાવ તો મુશ્કેલીમાં મૂકાશો. આપણે અંગ્રેજોને હિંદની બહાર હાંકી કાઢ્યું, તમારે કાંઈ ખીક રાખવી

ન જોઈએ, કારણકે જે કાંઈ આવી પડશે તે ઉપલા અફસરે ઉપર આવશે.’

કરિયાદપક્ષે તે પછી જ્યારે પોતાના દસમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ નવાઝને હાજર કર્યા, ત્યારે બચાવપક્ષના વકીલ શ્રી ભુલાભાઈએ અદાલતનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોર્યું કે સાક્ષીની જુબાનીના સારમાં પહેલી આંહિંંફોં ને લગતી વિગતો છે. અને બીજી આંહિંંફોંં ઊભી કરતાં પહેલાં ગુન્નરાયેલા કહેવાતા સિતમો અને મુસીબતો સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી. આ મુદ્દાનો વિચાર કરવા અદાલત ઊઠી અને પાછા આવીને પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કર્યું કે ૧૯૪૨ ના મે માસ પછીના સિતમો અને મુસીબતોની જુબાની જ દાખલ કરવાનો અદાલતે નિર્ણય કર્યો છે.

૨૪મી નવેમ્બર : શનિવાર

: ૬ :

જમાદાર મહમ્મદ નવાઝે પોતાની જુબાનીમાં કહ્યું કે—

૧૯૩૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. મલાયામાં મને યુદ્ધફેદી બનાવવામાં આવેલો. આંહિંંફોંંમાં જોડાવાની મેં ના પાડી. એક નજરકેદ છાવણીમાં હું હતો ત્યારે એક રાત્રે અગિયાર વાગે મને એક અફસરે બોલાવીને કહ્યું કે, આવી આકરી જિંદગી ગાળો છો એના કરતાં બહુતર છે કે તમે આંહિંંફોંંમાં ભરતી થઇ જવ. જો તમે આંહિંંફોંંમાં નહિ જોડાવ તો એનું પરિણામ તમારે ભોગવવું પડશે, ખાસ તો એટલા માટે કે બીજાને પણ તમે આંહિંંફોંંમાં ન જોડાવનું કહી રહ્યા છો. તેમ છતાં હું ન જોડાયો. બીજે દિવસે મને અને ભરતી થવાની ના પાડનાર આઠ બીજા અફસરોને કૂચ કરાવવામાં આવી. અમે કૂચ કરતા હતા ત્યારે આંહિંંફોંંના સિપાહીઓએ અમને લાઠીથી માર્યા હતા. છાણના કોથળા ભરી ભરીને ૩૦૦ વાર છોટે લાઇ જવાનું પણ અમને કહેવામાં આવેલું.

અમને એમ પણ કહેલું કે જો કોઇ પોતે બીમાર છે એમ કહેશે

અને જે દાકતર કહેશે કે એ બીમાર નથી તો કામમાંથી છટકવાના
આવા ઢોંગ કરવા માટે એને ૧૨ ફટકાની સજા થશે. આ રીતની
સજા પામીને બેભાન થઈ ઢળી પડતો એક યુદ્ધકેદી મેં જોયો છે.
ખીજ એક વાર મેં ચીસો સાંભળેલી અને ખાખી પોપાકવાળા એક
માણસના હાથ લાકડી સાથે અને પગ લોઢાના ખીલા સાથે બાંધેલા
જોયેલા. એક અફસરને એની પાસે જતો અને એને મોઢે ડૂચા દીધા
પછી લાડી વડે એને મારતો મેં જોયેલો, જે સંત્રી અમારી પાસે
મજૂરી કરાવતો તે અમે ઢીલ કરીએ ત્યારે અમને મારતો. રોજની
હાજરી વખતે અમને કહેવાતું કે હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર કર્યા પછી
હિંદુસ્તાનીઓના હાથમાં સોંપી દેવાનો જાપાનીઓએ કોણ આપ્યો
છે. અમને મળતો ખોરાક પૂરતો નહોતો અને તે હલકી જતનો હતો.
તે પછી મને એક અલગ છાવણીમાં લઈ ગયા પણ હું આંહિં
ફોંમાં ન જોડાયો.

ભુલાભાઈ : ભુદી છાવણીમાંના કેટલા માણસોને તમે ઓળખો છો?

સાક્ષી : તેર જણાને.

ભુ૦ : તમે જણાવેલા તેર માણસોને શિસ્તભંગ અને ચોરી માટે
સજા થયેલી એ વાત સાચી નથી ?

સા૦ : મને કાંઈ ખબર નથી.

અગિયારમા સાક્ષી હવલદાર મહમ્મદ સરવારે જણાવ્યું કે—

લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે હું મલાયામાં હતો. જેમાં ઘણા પંજાબી
મુસલમાનો હતા એવી એક યુદ્ધકેદીઓની છાવણીમાં મને લઈ જવાયો
હતો. એક જમાદારે અમારી પાસે આવીને અમને આંહિં ફોંમાં
જોડાવાનો આગ્રહ કર્યો. અમે બધાએ ના પાડી. પછી જમાદારે કહ્યું
કે, જેને ભરતી થવું હોય તે એક બાજુ કતારમાં બેસી રહે. પણ
બધાએ આંહિં ફોંમાં ભરતી થવાની ના પાડી. પછી સુબેદાર

અને જમાદારે અમારી ઉપર ગોળીખાર કરવા માંડ્યા અને ચોકીદારોને પણ એમ કરવા કહ્યું. અમારામાંના એ, લાન્સ-નાયક મહમ્મદ આઝમ અને જમાદાર અલ્લાહ દિત્તા માર્યો ગયા. નાયક મહમ્મદ હાનિફે ખૂંસ પાટી કે ‘નારા-એ-તકબીર,’ બધાએ જવાબ આપ્યો: ‘અલ્લા-હો-અકબર.’ પછી ગોળીખાર કરતા ચોકીદારો ઉપર અમે હુમલો કર્યો. અમારામાંના ઘણા ધાયલ થયા. અમારામાંના એકે એક ચોકીદારના માથામાં પાવડો માર્યો અને એ ઢળી પડ્યો. એના માથાનાં કાચલાં થઇ ગયાં. પંદર મિનિટ સુધી ચોકીદારોએ ગોળીખાર ચાલુ રાખ્યો, અને પછી ધવાયેલાઓને એ પોતાની લારીઓમાં ઉઠાવી ગયા.

તે પછી જપાની અફસરો, આંહિંન્દોના અફસરો અને એક કર્નલ ત્યાં આવ્યા. કર્નલ દુભાષિયાનું કામ કરતા હતા. જપાની અફસરોએ અમને કહ્યું કે, ‘આ રીતનું વર્તન જો તમે ચાલુ રાખશો તો તમને જનથી મારી નાખવામાં આવશે. તમે આંહિંન્દોના એક અફસરને મારશો તો બદલામાં તમારામાંથી એકસોના જન લેવાશે.’

તે પછી અમને એક નજરકેદ-છાવણીમાં લઇ ગયા. ત્યાં અમને નેતરની સોટીથી મારવામાં આવ્યા. મને એટલી બધી ઈજા થઇ કે હું બેભાન બની ગયો; અને મને ઇસ્પતાલમાં લઈ જવાયો. ઇસ્પતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ હું ઝાંસી છાવણીમાં ગયો અને આંહિંન્દોનાં જોડાયો. પાછળથી અંગ્રેજો સાથે મળી જવાનો મારો ઇરાદો હતો.

૨૬ મી નવેમ્બર : સોમવાર

: ૭ :

ફરિયાદપક્ષના ખારમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ હયાતે આંહિંન્દોનાં ભરતી ન થવા માટે પોતાની ઉપર અને પોતાના મતના બીજાઓ ઉપર વીતેલાં વીતકોના સંખ્યાગ્રંથ પ્રસંગો વર્ણવ્યા. એમના કહેવા પ્રમાણે આંહિંન્દોનાં ન જોડાનારને કેદ-છાવણીમાં વારંવાર માર પડતો, કાંકરીવાળા ભાત ખાવા મળતા, જોઇએ તેટલું પાણી

મળતું નહિ, એમનાં અપમાનો થતાં, મજૂરી કરાવવામાં આવતી અને બીમાર પડવા છતાં દાકતરી મદદ મળતી નહિ. એમને એમ કહેવામાં આવતું કે આ બધી હાડમારીમાંથી બચવાનો ક્ષિણ એકજ છે— આંહિંંદ્રોમાં ભરતી થઇ જવાનો. છતાં એમણે મચક આપી નહોતી. દિવસો, અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ સુધી જુલમો સવન કર્યા છતાં આંહિંંદ્રોમાં પેાતે કદી ભરતી થયા નહોતા એમ એમણે કહ્યું. છેવટે બીજા ૨૪૦૦ ની સાથે ૧૯૪૩ના મેમાં એમને ન્યુ ગિની મોકલવામાં આવેલા. ૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં અમેરિકનો હોલેન્ડીઆ આવ્યા ત્યારે જમાદાર મહમ્મદ હયાત એમને મળી ગયેલા.

ઊલટ તપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે, ‘નાગરિકાની માલિકીની સાત ગાય ચોરી, તેની કતલ કરીને તેને ખાઇ જવાના ગુન્હાસર મેજર અઝીઝ અહમદે મારી ટૂંકડીના માણસોને નજરકેદ છાવણીમાં મોકલ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. આંહિંંદ્રોમાં ભરતી થવા મેં મારી જતને રજૂ કરેલી પણ હું ભરોસાપાત્ર નહિ હોવાથી મને નકારવામાં આવેલો એ વાત ખોટી છે. આં હિંંદ્રોમાં ભરતી થવા હું કદી ગયો નથી.’

ફરિયાદપક્ષના તે પછીના ગુરખા સાક્ષી હવાલદાર વોલીત બહાદુરે પણ સિંગાપુરની શરણાગતિ પછી આંહિંંદ્રોમાં જોડાવાનું પોતાની ઉપર કેતું દબાણ થયું હતું અને ન જોડાવા બદલ કેવા જુલમો થયા હતા તેનું બયાન આપ્યું. સાક્ષી છેવટ સુધી એક નજરકેદ છાવણીમાં રહેલ અને અંગ્રેજો પાછા ફર્યા ત્યારે એમને મળી ગયેલ. કેદ-છાવણીમાં વારંવાર એમની સામે ભાષણ કરાતાં અને હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે આંહિંંદ્રોમાં ભરતી થવાનો આગ્રહ એમને કરવામાં આવતો.

ચૌદમા સાક્ષી પણ એક ગુરખા સિપાહી રવીલાલ હતા. સિંગાપુરમાં મુલકેદીઓની એક પછી એક નજર-કેદ-છાવણીઓમાં

એમની બદલી કરવામાં આવતી અને આંહિંન્કેાંમાં જોડાવાનું એમને કહેવામાં આવતું, પણ સાક્ષી હમેશાં એમાં જોડાવાનો ધનકાર કરતા. ન જોડાવા માટે એમને પણ વેકવી પડેલી અનેક મુસીબતોનું ખયાન એમણે અદાલત સમક્ષ રજૂ કર્યું. પોતાની પાસે કરાવાતી મજૂરી અને અકારણ કે સકારણ એમને પડેલા મારની વિગતો પણ એમણે પ્રસંગવાર આપી. ૧૯૪૫ ના ઍગસ્ટ સુધી એ મલાયામાંની નજરકેદ-છાવણીમાં જ રહેલા. અંગ્રેજીએ પાછા ફરીને એમને મુક્ત કર્યા.

પછી સુબેદાર રામરૂપ સાક્ષી તરીકે આવ્યા. સિંગાપુરના પતનને આગલે દિવસે દુશ્મનના હાથમાંથી બચવા માટે તે નાગરિક પોષાક પહેરીને શહેરમાં છટકી ગયા હતા. પણ પાછળથી એ પકડાયેલા આંહિંન્કેાંમાં ન જોડાવા બદલ પોતાની ઉપર પણ જુલમો થયાની વાત એમણે કરી. એક દિવસ એમને બહુ માર પડ્યો પછી એ ભરતી થવા કબૂલ થયા. હિંદુસ્તાનની લશ્કરી પરિસ્થિતિની માહિતી મેળવવા એમણે છૂપી રીતે આ દેશમાં મોકલવામાં આવેલા. પણ અહીં આવીને તરતજ એ પોતાને ઘેર પહોંચી ગયા અને શીરાઝપુરના પોતાના લશ્કરી-મથક ઉપર પોતાની જાત રજૂ કરી.

૨૭મી નવેમ્બર : મંગળવાર

: ૮ :

ઊલ્લપટપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આંહિંન્કેાંનું ધ્યેય હિંદને આઝાદ કરવાનું હતું, અને પોતે એ સ્વીકાર્યું હતું તેમજ આંહિંન્કેાંમાં રાજીપુત્રીથી રહ્યા હતા.....એ હિંદમાં જનસૂસ તરીકે આવ્યા હતા અને અહીં આવવામાં એમનો હેતુ લશ્કરી પરિસ્થિતિ વિશે માહિતી એકઠી કરવાનો હતો—નહિ કે આંહિંન્કેાં—માંથી ભાગી છૂટવાનો.

ફરિયાદપક્ષના સોળમા સાક્ષી હતા લાન્સ-નાયક ફિટર મોહિન્દર-સીંઘ. એમણે કહ્યું કે, ૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં હું નજરકેદ-છાવણી-માંથી આંહિંન્કેાંમાં ભરતી થયો હતો. મારી ટૂંકડીનું કામ છૂપે વેશે ફરવાનું, હિંદુસ્તાનમાં પેસી જવાનું અને ભાંગફોડ કરવાનું હતું પહેલી

આંહિંંફોંમાં હું રાજપુત્રીથી ભરતી થયો હતો. પણ ખીજ
આંહિંંફોંમાં હું જોડાયો કારણકે મારાથી મુસીમતો સહી જતી
નહોતી છટકી જવાના ધરાદાયી હું ભરતી થયેલો.

૨૮મી નવેમ્બર : બુધવાર

:૯:

સત્તરમા સાક્ષી સિપાહી દિલાસાખાન ૧૯૪૨ માં આંહિંંફોં-
માં જોડાયેલ અને મોરચા પર એની ચોકિયાત કામગીરી બજાવેલી
પણ ખરી, નાસીને પાછળથી એ અંગ્રેજોને પક્ષે લાગી ગયેલા એમણે
કહ્યું કે, પહેલાં મને આઝાદ પ્રિંગેડમાં મુકવામાં આવેલો. પછી
ખોઝ પ્રિંગેડમાં મારી બદલી રાખ એ કેં શાહનવાઝખાનના
તાબામાં હતી. અમારી પ્રિંગેડ સામે કેં શાહનવાઝે લાપણ કરેલું કે-
‘ખોઝ પ્રિંગેડમાં યુનંદા માણસો છે. અને સહુથી પહેલાં એને જ
મોરચા ઉપર જવાનું છે. તમે મોરચા ઉપર જશો ત્યારે ઘણી
મુસીમતો વેઠવી પડશે, અને જો કોઈને મોતનો કે મુસીમતોનો
ડર હોય તો એ નીકળી શકે છે. આપણે આપણા સાથી
જાપાનીઓની પડખે રહીને લડીએ ત્યારે ઊતરતી કક્ષાના
સિપાહીઓ દેખાઈ આપણા રાખૂને કલંક ન લાગવા દેવું જોઈએ.
હિંદુસ્તાન પહોંચ્યું ત્યારે આપણાથી મોટી સ્ત્રીઓને આપણી માતા
ગણવાની છે અને નાનીને બહેન-દીકરી ગણવાની છે આ સૂચના
કોઈ નહિ માને તો એને ઠાર મારવામાં આવશે. હિંદ પહોંચ્યા પછી
જો કોઈ જાપાનીને, સ્ત્રીઓ સાથે ગેરવર્તન કરતો તમે જુઓ તો
પહેલાં એને ચેતવણી આપવી. તેમ છતાં એ ન માને તો બળ
વાપરવાની અને એને ઠાર સુધ્ધાં મારવાની તમને છૂટ છે. આપણી
લડત હિંદુસ્તાનની આઝાદી અને આખાદી માટેની છે, નહિ કે
જાપાનીઓના ફાયદા માટેનો. આપણે આઝાદીની લડત લડવાની છે
અને એને માટે આપણને બહાદુર માણસોની જરૂર છે, બાયલાઓની
નહિ. જ્યારે હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર થાય ત્યારે આજે આપણને મદદ
કરી રહેલા જાપાનીઓ જો આપણને દબાવવા કોશિશ કરે તો

આપણે એમની સામે પણ લડશું. આજે પણ, જો કોઈ જાપાની તમને એક તમાચો મારે તો તમે એને ત્રણ મારજો, કારણ કે આપણી સરકાર અને જાપાની સરકાર એકજ સપાટી ઉપર છે અને આપણે જાપાનીઓના લેશમાત્ર પણ દાખમાં નથી. ’

ઊલટ તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ રંગુન છોડવાને આગલે દિવસે નેતાજી તરીકે ઓળખાતા સુભાષચંદ્ર બોઝે બ્રિગેડ સમક્ષ કરેલું ભાષણ યાદ કર્યું. સુભાષ બોઝે કહેલું કે—

‘ હિંદને સ્વાધીન કરવા માટેના તમે સ્વતંત્રતાના સૈનિક છો. મોરચા ઉપર તમારે કળેટા સહન કરવાં પડશે. તમારી ઈચ્છા હોય તો તમે પાછળ રહી શકો છો. આપણે હિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહ્યા છીએ, તેથી પૈસા અને બીજી સામગ્રી અંગે આપણી સ્થિતિ સારી નથી. બની શકે તેટલું અમે તમને આપીએ છીએ. આપણે ગરીબ છીએ એટલે ખોરાકમાં અભાવે તમને મળે છે તેથી વધુ સારું અમે કાંઈ આપી શકીએ તેમ નથી. ઓછા ખોરાક ઉપર તમારે ચલાવી લેવું પડશે. ’

સરહદી રાયફલ ટૂંકડીના હવાલદાર નવાબખાન અદારમા સાક્ષી હતા. ૧૮૩૭ની આખરમાં એ હિંદી -લશ્કરમાં જોડાયેલા, અને સિંગાપુરના પતન વખતે ત્યાં હાજર હતા. ૧૯૪૩ના ઓક્ટોબરમાં એ આંહિંન્કોમાં જોડાયા અને સુભાષ બ્રિગેડ અથવા ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં. ૧માં એમને મુફ્તમાં આવ્યા.....એમની બ્રિગેડ ૧૯૪૪ ના મે મહિનામાં ઈન્ફાલ મોરચે ગઈ હતી. ઊલટતપાસમાં એમણે જણાવ્યું કે :

‘આંહિંન્કોમાં જોડાયા પછી મને ખબર પડી કે એ ફોજને દુનિયાની કોઈપણ સેના સામે લડવાનું હતું—જરૂર પડ્યે જાપાની-ઓની સામે પણ. હું બ્રિગેડમાં હતો ત્યારે જાપાનીઓ પાસેથી નહિ પણ મારા પોતાના હિંદી અફસરો પાસેથી તાલીમ મેળવતો હતો. મારા વિસ્તારમાં કે આંહિંન્કોમાં બીજે કયાંય પણ કોઈ જાપાની

અફસરપદે હતો નહિ. લે૦ અબ્દુલ રહેમાનના હાથ નીચે ખોરાકો-ખાતું હતું અને હું તેમનો મદદનીશ હતો. અમને મળતા ખોરાકમાં ચોખ્ખા, નીમક અને થોડું તેલ અપાતાં. મોરચા ઉપર ઘણી મુસી-ખતોની વચ્ચે આંહિંન્દ્રો લડતી હતી. હું નોકરી ઉપર હતો તે દરમિયાન મેં મારી ફરજ વફાદારીપૂર્વક અગ્નવી હતી.....મોરચા પર જતા સૈનિકોને ઉદ્દેશીને કરેલા એક ભાષણમાં સુભાષ બોઝ બોલેલા કે—

‘ આંહિંન્દ્રો દિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહી છે. એ એકજ એનું ધ્યેય છે. આપણે જાપાનીઓના ફાયદા માટે નથી લડી રહ્યા. દિંદુસ્તાન આઝાદ થઈ શકે એટલા માટે આંહિંન્દ્રો જાપાનીઓની એક મિત્ર તરીકેની મદદ લે છે. આપણાં સાધનો અને નાણાં મેળવવાના માર્ગો ઓછાં છે. જિંદગીની વધુ સારી જરૂરિયાતો મેળવવા માટે આંહિંન્દ્રોમાં જોડાવાનો ભ્રમ કોઈ રાખે નહિ. જેને આગળ આવવાની ઈચ્છા ન હોય તેણે ન આવવું.’

તેમ છતાં અમારી પ્રિંગેડમાંથી કોઈ પાછું વળ્યું નહોતું. તે પછી બેટલિયન અને કંપનીના કમાન્ડરે મોરચા પર ન જવા ઈચ્છનારાઓનાં નામ માગ્યાં પણ કોઈએ નામ લખાવ્યાનું હું જાણ્યો નથી. જ્યારે હું નાસીને અંગ્રેજો સાથે મળી ગયો ત્યારે મને ઘેર જવા દેવામાં આવેલો.....અમને જ્યારે કાંઈ ખોરાક ન મળતો ત્યારે અમારે જંગલમાં જઈને જે મળે તે ભેગું કરવું પડતું.

ફરિયાદપક્ષના ઝોગણીસમાં સાક્ષી સિપાહી હનુમાનપ્રસાદ ૧૯૪૧ માં દિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલા. સિંગાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ ના એપ્રિલમાં એ આંહિંન્દ્રોમાં જોડાયેલા. એમને નેહરુ રેન્જિમેન્ટની ૧૭ થી બેટલિયનમાં મૂકવામાં આવેલા. એમની પ્રિંગેડ ૧૯૪૪ના નવેંબરમાં ખરમા ગયેલી. એ મેજર ધિલનના તાબામાં હતી. ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં પોપાને મોરચે એમની કંપની દિંદી લશ્કરની એક ગુરખા ટૂંકડીને શરણે થઈ હતી.

પઢાવાયેલા સાક્ષીઓ ?

વીસમા સાક્ષી તોપચી બહાવસીંધ ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આંહિંન્દ્રોંમા જોડાયા ત્યાં સુધી મલાયાની જુદી જુદી નજરકદ-છાવણીમાં હતા. બરમામાં પોપા ટેકરીને મોરચે ગયેલી આંહિંન્દ્રોંની ટૂંકડીઓમાં એ પણ શામિલ હતા. ઊંચટ તપાસમાં ભુલાભાષ્યએ એમને પૂછ્યું : આંહિંન્દ્રોં હિંદની સ્વાધીનતા ખાતર લડવા માટે ઊભી કરવામાં આવી હતી એ તમે જાણતા હતા ?

સાક્ષી : ના.

ભુ૦ : તમે આંહિંન્દ્રોંમાં જોડાયા હતા, ખરું કે નહિ ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : એમાં કાણુ કાણુ હતું ?

સા૦ : હિંદીઓ અને મલાયાવાસીઓ.

ભુ૦ : એમનું કામ લડવાનું હતું ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : શેને ખાતર લડવાનું ?

સા૦ : મારામાં મર્યાદિત બુદ્ધિશક્તિ છે અને મને સવાલ સમજતો નથી.

ભુ૦ : ઠીક, ત્યારે તમને હું એટલેથી જવા દઉં છું.

એકત્રીસમા સાક્ષી હતા જાટ રેન્જિમેન્ટના સિપાહી સૈયદુલ્લાખાન. ૧૯૪૦ની ૧૨મી ડીસેમ્બરે હિંદી લશ્કરમાં એ જોડાયેલા. અને ૧૯૪૨ની બીજી જાન્યુઆરીએ મલાયા પહોંચેલા. સિંગાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ના સપ્ટેમ્બરે એ ઓકટોબરમાં એ આંહિંન્દ્રોંમાં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના માર્ચ મહિનામાં એમની ટૂંકડી બરમામાં પોપા ટેકરીના વિસ્તારમાં ચોકિયાતી-કામગરી બજાવતી હતી. અમેરિકનો

પ્યને અગ્નિજેનું સ્થાન શોધવાનો એ પ્રયાસ કરતી હતી...એમની દૂકડી જાપાનીઓ સાથે એક ગામમાંથી પસાર થતી હતી ત્યારે એની ઉપર તોપમારો થયો. એ દોડીને એક હવાઇ હુમલામાં રક્ષણ આપતી ખાખમાં ઊતરી પડ્યા. તોપમારો બંધ થયો પછી બહાર નીકળીને એમણે જોયું તો ન મળે જાપાનીઓ કે ન મળે હિંદીઓ. પછી એ હિંદી લશ્કરની એક ગુરખા બેટલિયનને શરણે થઇ ગયા.

સવાલ : તમે કાંઈ રોજનીશી રાખો છો ખરા ?

સાક્ષી : હું અબણ માણસ છું અને રોજનીશી રાખતો નથી.

ભુ૦ : ત્યારે તમે પટપટ બોલી ગયા એ બધી તારીખો તમે યાદ કેવી રીતે રાખી ? એ ડઝન જેટલી તારીખો મેં સાંભળી છે.

(એનો કાંઈ જવાબ ન મળ્યો.)

શ્રી ભુલાભાઈએ પોતાનો સવાલ ફરીથી પૂછ્યો અને કહ્યું : 'તમે કાંઈ રોજનીશી રાખતા નથી. તો એક પછી એક આ તારીખો તમે કઈ રીતે આપી તે હું જાણવા માગું છું.

સાક્ષી હજી ગળચવાં ગળતો હતો એટલે શ્રી. ભુલાભાઈ બોલ્યા : 'તમને હું સીધો સવાલ જ પૂછું : આ અદાલતમાં આવતાં પહેલાં આ બધી જુઝાની તમને શીખવવામાં આવી છે ? હા' કે 'ના'માં જવાબ આપો.

સા૦ : શી જુઝાની આપવી તે મને કહેવામાં આવેલું.

ભુ૦ : એને કાંણે જ તમને આ તારીખો યાદ રહી હતી ને ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : તમને આ બધી તારીખો ગોખાવવામાં આવેલી ?

સા૦ : હા.

ખાલીસમા સાક્ષી લાન્સ-નાયક મહમ્મદ સૈયદ ૧૯૪૩માં આંહિંન્દોમાં જોડાયેલા. ૧૯૪૪ની આખરમાં કે ૧૯૪૫ની શરૂ-

આતમાં એમની રેન્જિમેન્ટ બરમામાં હતી ત્યારે એની સમક્ષ બાપણ કરતાં લે૦ કર્નલ સેહગલે કહેલું કે—

‘ મોરચા પર લડી રહેલી કોઈ ટૂંકડીનું નેતૃત્વ લેવાની લાંબા કાળની મારી ઇચ્છા હતી. એવી કોઈ ટૂંકડીનું નેતૃત્વ મને સોંપવાની વિનંતિ મેં નેતાશ સુભાષચંદ્ર બોઝને કરેલી. જે ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ એના ઉજળાના નામ માટે જાણીતી છે તેની લગભગ સંભાળી શકવા બદલ હું મારી જાતને ભાગ્યશાળી માનું છું. એટેલિયનના કમાન્ડરોથી જે દૂર ન થઈ શકે એવી ફરિયાદ કે મુશ્કેલી કોઈને જો હોય તો એમણે મારી પાસે આવવું અને હું તે નિવારવા પ્રયત્ન કરીશ. ’

બરમામાં પોપા ટેકરીને મોરચે લડતાં લડતાં હું નાસીને અંગ્રેજો સાથે મળી ગયેલો.

બેલટપાસમાં સાક્ષીએ કહ્યું કે પોપા ટેકરી ઉપર લે૦ ક૦ સેહગલે કરેલા બાપણમાં કહેલું કે—

‘ આ લડાઈની મુસીબતો જે ન ખમી શકતા હોય એમણે એમનાં નામ મને આપવાં અને એમને મોરચાની પાછળના વિસ્તારમાં મૂકવામાં આવશે. કોઈ અફસરોને કે સૈનિકોને સામા પક્ષે જતા રહેવું હોય તો તે જઈ શકે છે. ’

નેતાશ બોઝનું એક લાંબુ બાપણ મેં સાંભળેલું. હિંદની આઝાદી કાળે લડવાનો એમણે અમને આગ્રહ કર્યો હતો. એમણે કહેલું કે, ‘ હિંદુસ્તાનના કરોડો કંગાલોના આપણે પ્રતિનિધિઓ છીએ અને ખિસ્સાખર્ચની નાની રેકમોથી અને સરકારની મર્યાદિત શક્તિથી મળી શકે તેટલા ખોરાકથી સંતોષ માનવો જોઈએ. ધણા જ થોડા સમયમાં આ રેન્જિમેન્ટ મોરચા પર પહોંચશે. આપણે જ્યાં જન્મ લીધો છે એ દેશ પ્રત્યેની ફરજ આપણે બજાવવી જોઈએ, ’

૨૬મી નવેમ્બર : ગુરુવાર

: ૧૦ ;

ત્રેવીસમા સાક્ષી સરહદી હવાલદાર ગુલામ મહમ્મદ ૧૯૪૨ના

એાષ્ટોબરમાં આંહિંંફોંમાં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમાં બરમાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ એમની રેન્જિમેન્ટની મુલાકાતે આવેલા ત્યારે સિપાહીઓ સમક્ષ એમણે લાપણુ કરેલું કે—

‘ ગયે વરસે આંહિંંફોંએ પહેલીજ વાર રણમેદાનમાં દુશ્મનનો સામનો કર્યો હતો. આંહિંંફોંનાં કાર્યો અદ્ભુત હતાં, મારી ધારણા બહારનાં હતાં, અને દોસ્ત તથા દુશ્મન બેઠીની પ્રશંસા એણે મેળવી હતી. જ્યાં જ્યાં આપણે એની સાથે લડ્યા ત્યાં ત્યાં દુશ્મનને આપણે સખત હાર ખવરાવી છે. ખરાબ હવામાન અને ખીજ મુશ્કેલીઓને કારણે, પરાજય પામ્યા વિના—એક વ્યૂહના પગલા તરીકે આપણાં ઘોઠા આપણે ઇન્કલાબ મોરચેથી પાછાં ખેંચી લેવાં પડ્યાં હતાં. હવે આપણે એ મુશ્કેલીઓ પાર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે... પણ સૌએ યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણી ફોજ તો એક ક્રાન્તિકારી સેના છે. માનવશક્તિથી જેટલા સુસજ્જ આપણા દુશ્મનો છે એટલા આપણે નથી. આપણા દુશ્મનોએ નક્કી કર્યું છે કે હિંદુસ્તાન રક્ષણની પહેલી લડાઈ એ આસામમાં લડશે અને એ વિસ્તારને એમણે હિંદનું સ્ટાલિનગ્રાડ બનાવ્યો છે.

આ વરસ લડાઈનું નિર્ણયાત્મક વર્ષ હશે. હિંદની આઝાદીનું લાવિ ઇન્કલાબની ટેકરીઓ નજીક અને ચિત્તાગોંગનાં મેદાનો ઉપર નક્કી થઈ જશે. ગયે વર્ષે આપણા ફેટલાક સિપાહીઓ દુશ્મન સાથે લાળી ગયેલા. આ વખતે આપણે મોરચા ઉપર જઈએ ત્યારે એક પણ માણસ દુશ્મનપક્ષે આવ્યો જાય એ હું નથી ઇચ્છતો. એટલે, નબળાઈ, નામરદાઈ કે ખીજ કોઈ કારણસર પોતે મોરચા પર જઈ શકે તેમ નથી એમ કોઈને લાગે તો એણે એની રેન્જિમેન્ટના કમાન્ડરને એ ખબર આપવા, અને એને પાછળ રાખવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

હું તમારી સામે કોઈ અત્યંત ગુલાબી ચિત્ર દોરવા માગતો

નથી. બૂખ તરસ અને બીજી મુસીબતો ઉપરાંત મોરચા પર જીવ ત્યારે મોતનો પણ તમારે સામનો કરવો પડશે. દુશ્મને તમામ તૈયારીઓ કરી છે એટલે આપણે પણ આપણી બધી શક્તિઓ એકત્રિત કરવી પડશે.

આંહિંંફોંના અત્યારના પોકાર ‘ચલો દિલ્હી’ ઉપરાંત આજથી એક બીજો પોકાર પણ શરૂ કરવામાં આવશે. એ છે : ખૂન, ખૂન, ખૂન એટલે કે હિંદુસ્તાનની ૪૦ કરોડની પ્રજા માટે આપણે આપણું ખૂન વહાવશું, એજ રીતે એ ધ્યેય માટે દુશ્મનનું લોહી પણ આપણે વહેવડાવશું. દક્ષિણના હિંદી નાગરિકોનો પોકાર આ હશે; નિમ્જા-વર સખ કરો, બનો સખ ફકીર.’ ઇન્કિલાબ ઝીંદાબાદ ! ચલો દિલ્હી ! ખૂન, ખૂન, હજી વધુ ખૂન !’

માર્ચ મહિનામાં પ્હીનબિન ઉપર હલ્લો કરવા બેટેલિયન નં. ૨ ની બે કંપનીઓ મોકલવામાં આવી હતી. એ રવાના થાય તે પહેલાં કે. શાહનવાઝખાન એને મળવા આવ્યા. એમણે કહ્યું : ‘બેટેલિયન નં ૨ ના સિપાહીઓ ઉપર અમારી નજર મંડાયેલી છે. એ બેટેલિયનની બે કંપનીઓ આજે પહેલી જ વાર મોરચા ઉપર જઈ રહી છે. ગયા વર્ષની લડાઈ દરમિયાન મેળવેલા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે દુશ્મન ખાયલો છે. તમારી પાસેથી હું આશા રાખું છું કે હિંદુસ્તાનનું નામ તમે કાઢી રીતે નીચું નહિ પાડો. તમારે માટે હું પ્રાર્થના કરું છું.’

તે પછી સાક્ષીએ એ મોરચા પરના એક પ્રસંગની વાત કરી, જેમાં આંહિંંફોંના અફસરના તાબા હેઠળની એક ટૂંકડીમાંના જીપાનીઓ દુશ્મનના ગોળીબારનો અવાજ સાંભળીને ભાગી ગયા હતા. બરમાને મોરચે દુશ્મનની ટૂંકડીઓ સાથે આંહિંંફોંના સિપાહીઓને થયેલી અથડામણો, આંહિંંફોંએ ભગાડેલા દુશ્મન સૈનિકો, આંહિંંફોં ઉપર એક સ્થળે બાર બ્રિટિશ વિમાનોએ

૩-૪ કલાક સુધી કરેલો બોંબમારો, વ.નું વર્ણન કર્યા બાદ સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૫ના એપ્રિલની આખરમાં કેં સેહગલ એને તેમના માણસો ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા હતા. પોતાના માણસોને બેગ કરીને કેં સેહગલે એમને કહ્યું, 'આપણી સામે હવે ત્રણ રસ્તા ખુલ્લા છે: એક તો અગાઉની માફક લડતાં લડતાં દુશ્મનની હરોળ વીધીને જતા રહેવાનો, બીજો નાગરિક-વેશમાં ભાગી નીકળવાનો અને ત્રીજો યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનો.' એક કલાકની વિચારણા બાદ બધા અફસરોએ યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનું નક્કી કર્યું.

તે પછી કેં સેહગલે મિત્રદળોના કમાન્ડરને એક ચિઠ્ઠી મોકલી. એમણે સાક્ષીને કહેલું કે પોતે યુદ્ધકેદી બનવા માગે છે એવું એમણે એ ચિઠ્ઠીમાં લખ્યું હતું. કેં સેહગલે પોતાના અફસરોને કહેલું કે, યુદ્ધકેદીઓ બનાવવાની આપણી માગણી નહિ સ્વીકારાય તો આપણે લડવાનું ચાલુ રાખ્યું.

શરણાગતિ પૂર્વેના દિવસોની વાત કરતાં સાક્ષીએ કહ્યું કે, ૧૯૪૫ના માર્ચમાં અમારી રેન્જિમેન્ટ પોપા પહોંચી ત્યારે કેં સેહગલે એમને કહેલું કે, 'જેમને આંહિં-૦ ફોનમાં ન રહેવું હોય અને દુશ્મન-પક્ષે જતા રહેવું હોય તેમણે મને એ વાત કરી દેવી. એટલે એ બધાને એક ટૂકડીરૂપે દુશ્મનની છાવણીમાં મોકલી દેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. પણ પોતાની સાથે હથિયારો કે કાગળિયાં લઈ જવાની રજા આ લોકોને મળશે નહિ, હું એમ ઈચ્છું છું કે એક એક અને બીજો માણસો નાસી ન જાય.'

સાક્ષીએ થોડા કિસ્સા વર્ણવ્યા: જેમાં ફોનમાંથી નાસી છૂટ-નારાઓ અને નાસી છૂટવાની કોશિશ કરનારાઓએ પોતાની બૂલ કબૂલ કર્યાંથી અને મારી માગ્યાંથી કેં સેહગલે તેમની સજા માફ કરી હતી. હુકમપાલનની ના પાડવા બદલ મોતની સજા પામેલા

એક હવાલદાર ગંગાસરણને પણ કે૦ સેહગલે માફી બક્ષ્યાની વાત સાક્ષીએ જણાવી.

ઓગસ્ટ ૧૯૪૩માં પોતે સિંગાપુરની એક છાવણીમાં હતા ત્યારે સાક્ષી અને બીજાઓની સમક્ષ બાંધણ કરતાં કર્નલ શાહનવાઝે કહેલું કે, ‘આઝાદી હિંદની સ્વાધીનતા માટે બીજી કરવામાં આવી છે. બ્રિટિશ શાહીવાદ સામેજ નહિ, પણ હિંદની આઝાદીના માર્ગમાં અંતરાય કરનારાઓ અને હિંદને શુભામ બનાવવા માગનારી બીજી કોઈ પણ સત્તા સામે પણ એ લડશે. જેણે બ્રિટિશ સરકારની ઘણી સેવા કરી છે એવા કુટુંબમાંથી હું આવું છું. પણ જેમ હઝરત ઇમામે સત્ય અને ઇન્સાફ માટે યુદ્ધે ચડવાનું નક્કી કર્યું હતું તેમ મેં પણ હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે મારી જિંદગીને ફના કરી દેવાનું નક્કી કર્યું છે. આઝાદી માટે ઝંખવું અને તેને માટે લડવું એ દરેક હિંદુસ્તાનીનો હક છે.’

૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમાં પોપામાંના હિંદીઓની એક સભામાં કર્નલ શાહનવાઝે બાંધણ કરેલું કે, ‘ચોથી ગેરીલા રેજિમેન્ટના કેટલાક માણસો નાસીને દુશ્મન સાથે મળી ગયા. આથી નેતાજીને બહુ ઘણું દુઃખ થયું છે. નેતાજી પોતેજ અહીં આવવા માગતા હતા પણ મેં નેતાજીને ખાતરી આપી છે કે હું જાતે આ ખાબતમાં તપાસ કરીશ. આજે દુનિયાની આખો આઝાદી ઉપર મંડાયેલી છે. આ વખતે જો આપણે આઝાદી નહિ મેળવી શકીએ તો એકસો વર્ષ સુધી એ નહિ પામીએ. એટલે, નેતાજીની આગેવાની નીચે પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપવાની સો એ સો ટકા તૈયારી તમારામાંથી કોની કોની છે એ મને કહો.’

ફાજમાંથી નાસી છૂટવાની કોશિશ કરવા માટે સાક્ષીને મોરચા પરથી કેદ પકડીને બીજા સોળની સાથે હથિયારબંધ પહેરા નીચે પગપાળા રંજુન મોકલવામાં આવેલ. રસ્તામાં માંગે ગામે ૧૯૪૫ના

એપ્રિલની ૧૯ મીએ અંગ્રેજોએ એમની ઉપર હુમલો કર્યો. પહેરેગીરો નાસી ગયા અને સાક્ષી જઈને અંગ્રેજો સમક્ષ રજૂ થયા.

તે પછીના સાક્ષી સિપાહી જંગીરીરામ સિંગાપુરના પતન પછીના આક્રોશ્વર માસમાં આંહિંવંદ્રોમાં જોડાયેલા. મહમ્મદ હુસેનની સાથે ફોજમાંથી નાસી જવાની કોશિશ કરવા બદલ મહમ્મદ હુસેનને અપાયેલી મોતની સજાનો અમલ કરવાનું કામ એને અળજખરીથી સોંપાયેલું એમ સાક્ષીએ કહ્યું. સાક્ષી હિંદી લશ્કરમાં તખ્તીખી ખાતામાં હતા અને પાટાપીંડી કરવાનું અને પથારીઓ પાથરવાનું કામ એ કરતા. એમણે કદી કોઈ હથિયાર વાપર્યું નહોતું. છતાં મહમ્મદ હુસેન ઉપર ગોળીબાર કરનારા ત્રણમાંના એક તરીકે એમને ઊભા રાખવામાં આવેલા. એમના હાથમાં જળારદસ્તીથી રાયફલ પકડાવાયેલી અને જો એ રાયફલ ન ચલાવે તો મહમ્મદ હુસેનની સાથે એને પણ કાર મારવાની ધમકી અપાયેલી. પરિણામે સાક્ષીએ મહમ્મદ હુસેન ઉપર રાયફલ ચલાવેલી.

૩૦ મી નવેંબર : શુક્રવાર

: ૧૧ :

મહમ્મદ હુસેન એક મુસલમાન હતા તેથી વિશેષ એમને વિષે સાક્ષીને કાંઈ માહિતી નથી એમ એણે કહ્યું. એ સાવ અભણ છે અને રોમન લિપિમાં માત્ર પોતાનું નામ લખી જાણે છે. તારીખિયાની, સાલની, મહિનાની કે ખીચ કશી જ એમને ખબર નથી. મહમ્મદ હુસેનને ગોળીએ દેનારા એની સાથેના બે બંધૂકધારીઓમાંના એક શીખ હતો અને એક તામીલ હતો. એથી વિશેષ એમને વિશે સાક્ષી કાંઈ કહી શકે તેમ નહોતા.

પછી આવ્યા ફરિયાદપક્ષના પચ્ચીસમા સાક્ષો લાન્સ-નાયક સત્તાર મહમ્મદ. સિંગાપુરના પતન પછી આંહિંવંદ્રોમાં જોડાઈને આખરે ૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં બરમા મોરચે અંગ્રેજો સાથે એ

જાળી ગયેલ. મહમ્મદ હુસેનને ઠાર મારવામાં આવ્યા ત્યારે પોતે ત્યાં હાજર હતા, એના મૃતદેહમાં ત્રણ ગોળીઓ વાગેલી પોતે જોઈ હતી, પણ અંધારું થઈ જવા આવ્યું હોવાથી એ શરીરમાંથી કાંઈ લોહી નીકળતું જોયું નહોતું એમ એમણે કહ્યું.

તે પછીના સાક્ષી હતા તખીખી ઓર્ડરલી અબ્દુલ હાકિમખાન. એક દરદીને એ પોપા વિસ્તારમાંની ઇસ્પતાલમાં લઈ જતા હતા ત્યારે એક નાળામાં મેજર ધિલન અને ખીજા કેટલાક માણસોને એણે જોયેલા. એમની સાથેના ચાર માણસો ખાઈમાં ઊભા હતા. ઇસ્પતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ એ જગ્યાએ સાક્ષી ગયા ત્યારે એમણે મેજર ધિલનને ખાઈમાંના માણસોમાંના એક પછી એકને બોલાવતા જોયા. એમને ઠાર મારવા માટે મેજર ધિલન માણસોને બોલાવ્યા. શેરસીધ, કાલુરામ અને હિદાયતુલ્લા નામના માણસો આગળ આવ્યા. મેજર ધિલન એક કેદીને બોલાવ્યો અને હાજર રહેલા સૈનિકે કહ્યું કે આ ચાર માણસો નાસીને દુશ્મનની છાવણીમાં જતા રહેતા પકડાયા છે. એટલે એમને મોતની સજા આપવાની છે. મેજર ધિલનના હુકમથી વારાફરતી ચારેય કેદીઓને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા. તે પછી સાક્ષીએ એ ચારને જોયા હતા, પણ એ હજી મરી ગયા નહોતા, કારણ કે એ હલતાચલતા હતા. તે પછી મેજર ધિલનના હુકમથી શેરસીધે એમાંના દરેક કેદી ઉપર એક-એ ગોળીઓ છોડી, અને પછી એક દાકતરે જાહેર કર્યું કે એમનું મોત નીપજ્યું છે. ગોળીએ દેવાયેલા ચાર માણસો જાટ હતા, તેથી વિશેષ સાક્ષીને કાંઈ માહિતી છે નહિ. આખો બનાવ અરધા કલાકમાં ખતમ થયો હતો. એ બનાવ ક્યારે બન્યો તેની તારીખ, અઠવાડિયું કે મહિનો સાક્ષી કહી શકે તેમ નથી. એ બનાવ પછી પંદરેક દિવસે સાક્ષી હિંદી લશ્કરની એક ગુરખા રેજિમેન્ટ સાથે મળી ગયેલ.

નવાની લડાઈમાં એ ભાગ લઈ રહેલા ત્યાંથી તેડાવાયેલા ફરિયાદ-પક્ષના છેલ્લા સાક્ષી લે૦ કર્નલ ક્રિટસને કે૦ સેહગલ અને તેમના માણસોની શરણાગતિવાળો બનાવ વર્ણવ્યો. એમણે જણાવ્યું કે—

‘૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં મારી ટૂંકડી ધરાવદી નદીને ડાબે કાંઠે આગળ વધી રહી હતી. મેગીગામ નજીક અમે પહોંચ્યા ત્યારે અમારી આગલી કંપનીના કમાન્ડર કે૦ સેહગલ અને આઠાહિંદોના સોએક માણસોને મારી પાસે લઈ આવ્યા. બ્રિટિશ દળોના કમાન્ડરને ઉદ્દેશીને લખાયેલી યુદ્ધકેદીઓ તરીકેની શરણાગતિની એક ચિઠ્ઠી એ કમાન્ડરે મને આપી. એ ચિઠ્ઠીમાં લખેલું હતું કે આઠાહિંદોના ત્રીસેય અફસરો અને પાંચસોએક સિપાહીઓ બ્રિટિશ દળોને શરણે આવવા માગતા હતા. એ ચિઠ્ઠી મેં સાચવી નથી. એએક મહિના પછી મેં એનો નાશ કરેલો. પાછળથી મેં કે. સેહગલ સાથે વાત કરી અને એમણે મને કહ્યું કે આઠાહિંદોની એક રેજિમેન્ટના એ આગેવાન હતા.

તે પછી મેં કે. સેહગલને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછેલા. આઠાહિંદોમાં એ શા માટે જોડાયા એમ મેં પૂછેલું, પણ એ વિષયની ચર્ચા કરવાની કે. સેહગલની ઇચ્છા નહોતી. કે. સેહગલે કહેલું કે બ્રિટિશ અફસરોમાંના બે-ત્રણ એમના ખાસ મિત્રો હતા. એમણે એમ પણ કહેલું કે હિંદમાં બ્રિટિશ શાહીવાદની હયાતી એમને નાપસંદ છે. કે. સેહગલે મને એમ કહ્યું હતું કે પોતે જેને સાચું માન્યું તેને માટે એ લડેલા; અને હવે એ હારી ગયા એટલે એનાં પરિણામ ભોગવવા તૈયાર હતા.’

‘ હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર અમે ભાળી ’

ફેરિયાદીનો પક્ષ પૂરો થયો તે પછી ત્રણેય આરોપીઓએ અદા-લત સમક્ષ પોતાનાં જુદાં જુદાં નિવેદનો કર્યાં. ચાલીસ મિનિટ સુધી આલેલું કે. શાહનવાઝખાનનું નિવેદન આ રહ્યું:

‘ જન્મ્યા રજપુતોના કુળમાં મારો જન્મ થયો છે. મારા પિતાએ હિંદી લશ્કરમાં ત્રીસ વરસ સુધી નોકરી કરી હતી. પહેલા અને બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન મારા કુટુંબનો એકેએક સશક્ત માણસ લશ્કરમાં જોડાઈ ગયો હતો. અત્યારે એંમાના એંશી જેટલા હિંદી લશ્કરમાં અફસરો તરીકે કામ કરી રહ્યા છે. ટૂંકમાં હું અભિ-શુદ્ધ લશ્કરી વાતાવરણમાં જીવ્યો છું, અને ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં સિંગાપુરમાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું મળ્યો ત્યાં સુધી રાજકીય દ્રષ્ટિએ હું લગભગ અભણ હતો. જુવાન અંગ્રેજ અફસરોની આંખો વડે હિંદુસ્તાન જોતાં મને શીખવવામાં આવેલું, અને મને એક સિપાહીગીરી અને બીજી રમતગમતો સિવાય કોઈ ત્રીજી વાતમાં રસ નહોતો.

૧૯૪૨ની ૨૯મી જાન્યુઆરીએ હું સિંગાપુર પહોંચ્યો ત્યારના સંજોગો ધણા કટોકટીભર્યા હતા. તેમ છતાં બહાદુરીથી લડવાનું મેં નક્કી કરેલું. ૧૯૪૨ની ૧૩, ૧૪ ને ૧૫મી ફેબ્રુઆરીની સિંગાપુરની લડાઈ દરમિયાન મારી જમણી અને ડાબી પાંખ પરના બ્રિટિશ અફસરો પોતાની ટૂંકડીઓ સહિત નાસી ગયા હતા ત્યારે પણ, મારા ઉપરી અફસરે શરણે જવાનો હુકમ ન આપ્યો ત્યાં સુધી હું મારી જગ્યાએ ટકી રહ્યો હતો.

આ હુકમ મને ધણો અકારો લાગ્યો, કારણકે મને થયું કે દુશ્મન સામે લડવાનો સરખો મોઝો મને આપવામાં આવ્યો નહોતો. લડાઈમાં આમ મને મોઝો મોઝો સિંગાપુર લાવીને તરતજ હથિયાર

હેઠાં મૂકવાનું અને બિનશરતી શરણાગતિ સ્વીકારવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું એમાં મને મારી જાત પ્રત્યેનો અને એક સિપાહી તરીકેના મારા સ્વમાન પ્રત્યેનો મોટો ગેરઈન્સાફ જણાયો.

૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરીની તા: ૧૫-૧૬ની શરણાગતિવાળી રાતે અમને ફરમાન પહોંચ્યું કે ‘કિંગ્ઝ કમિશનર અફસરો’ સહિત તમામ હિન્દીઓએ ફેરર પાર્કમાં ભેગા થવાનું છે; અને તમામ બ્રિટિશ અફસરો અને બિન-અફસરોએ ચાંગીમાં એકઠા થવાનું છે. અમે બધા અને ખાસ કરીને તો અફસરો આ હુકમ સાંભળીને ઘણી નવાઇ પામ્યા, કારણકે સુધરેલી લડાઇના કાનૂન મુજબ હિન્દી કે બ્રિટિશ તમામ કેદી-અફસરોને તેમની ટૂંકડીઓથી અલગ પાડ્યા બાદ એક સ્થળે ભેગા રાખવામાં આવે છે.

૧૬મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૨ની સવારે અમે અમારે એકઠા થવાના સ્થળ, તરફ જઇ રહ્યા હતા, ત્યારે અમારા કમાન્ડિંગ અફસર મેજર મકાદમ અને બીજા બ્રિટિશ અફસરો બેટેલિયનને મળવા આવ્યા અને મારી સાથે હાથ મિલાવતા બોલ્યા, ‘હું ધારું છું’ કે આપણા રાહ જુદા પડવાની વેળા હવે આવી ગઈ છે.’ અમને હિન્દીઓને રક્ષણતા છોડવામાં આવ્યા છે એવી માન્યતાને આ શબ્દોએ ટેકો આપ્યો.

ફેરર પાર્કમાં બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ કર્નલ હંટે અમને જાપાનીસ જનસસી ખાતાના કમાન્ડર મેજર ફ્યુજિવારાના હાથમાં સોંપી દીધા. સોંપતી વેળા, કર્નલ હંટે આખી પેરેડને ‘હોંશિયાર’ નો હુકમ આપી ઊભા - રાખી અને કહ્યું: ‘હું તમને જાપાનીસ સરકારના હાથમાં સોંપું છું. જેમ તમે અમારા હુકમ પાળતા હતા તેમ એમના પણ પાળજો.’

૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીથી તે મેની આખર સુધી હું આં હિન્દોજી ઊભી કરવાની વિશ્વમાં હતો. ૧૯૪૨ના જૂનથી ૧૯૪૩ના

જુલાઈ સુધી હું આંહિંંફોંમાં રહેલો. પણ તે એવા જ ઇરાદાથી કે જે તે પરદેશીઓની સ્વાર્થસાધકતા આગળ નમી પડે તો અંદરથી તેમાં ભંગાણુ પડાવવું. પણ ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં મને પૂરી ખાત્રી થઈ કે એ સ્વાધીનતાની એક સાચી સેના છે અને એની પ્રવૃત્તિઓમાં મેં પૂરા દિલથી ભાગ લીધો.

શરૂઆતમાં જ્યારે હું નીચૂન છાવણીનો કમાન્ડર હતો ત્યારે એમાં રહેતા યુદ્ધકેદીઓ માટેની આરોગ્યની વ્યવસ્થા, પાણી, રહેવા-જમવાની વ્યવસ્થા, તબીબી સારવાર, વગેરેમાં મેં સુધારો કર્યો હતો. હું કમાન્ડર હતો તે સમય દરમિયાન મારા હાથ નીચેનાં માણસોના દુર્ભાગી સંજોગોમાં સુધારો કરવો એ જ મારી મુખ્ય ઉમેદ રહી હતી. સિંગાપુરમાંની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીઓની મુલાકાતે હું જતો અને આંહિંંફોંમાંથી મને મળતા ખિસ્સાખર્ચા, કપડાં અને દવાદાર એ કેદીઓમાં વહેંચતો. કુલાલુમ્પુરમાં હિંદી યુદ્ધકેદીઓ માટે રહેવાની સારામાં સારી સગવડો હું મેળવી શક્યો હતો દૂર પૂર્વમાંના કોઈપણ કેદીઓને અપાયેલી સગવડો કરતાં એ કદાચ વધુ સારી હશે. હું ત્યાં હતો તે દરમિયાન નિરાધાર હિંદીઓને પણ મેં મારાથી જનતી મદદ કરેલી. એમાંના કુડીઅધ માણસો ભૂખથી મૃત્યુ પામી રહ્યા હતા. જ્યાં યુદ્ધકેદીઓને મેં એક દિવસ ઉપવાસ કરવાની અને એ રીતે જ્યાંવેલો ખોરાક એ લોકોને મોકલાવવાની વિનંતી કરી હતી.

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ આંહિંંફોંની આગેવાની લેવા સિંગાપુર આવવાના છે એવું જાણ્યા પછી ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીમાં હું આંહિંંફોંમાં જોડાયો. નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા ત્યારે મેં એમનું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કર્યું અગાઉ કદી મેં એમને જોયેલા નહિ અને હિંદુસ્તાનમાંની એમની પ્રવૃત્તિઓ વિષે હું ઝાઝું જાણતો નહોતો.

મલાયામાં મેં એમનાં કેટલાંક જાહેર ભાષણો સાંભળ્યાં. એની

મારી ઉપર જાડી અસર થઇ. એમના વ્યક્તિત્વે અને લાષણોએ મને વશીકરણ કર્યું એમ કહેવું ખોટું નથી. હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર એમણે અમારી સામે રજૂ કરી, અને જિંદગીમાં પહેલી જ વાર મેં હિંદુસ્તાનને એક હિંદુસ્તાનીની આંખે નિહાળ્યું. એમની નિઃસ્વાર્થભાવનાઓ. આપણા દેશ પ્રત્યેના એમના સંપૂર્ણ ભક્તિભાવે, એમની નિષ્કપટતાએ અને જાપાનીઓની ઇચ્છાને આધીન થવાના એમના ઇન્કારે મારી ઉપર સૌથી વધુ છાપ પાડી.

મને સમજાયું કે અમને ગમે કે ન ગમે પણ જાપાનીઓ જરૂર હિંદમાં જવાના છે. મને એ પણ સમજાયું કે મોટે ભાગે તો લડાઇ હિંદની ધરતી ઉપર ઘસડી જવામાં આવશે કારણકે બ્રિટિશ દળો જાપાનીસ આગેદૂરને રોકી શકે એમ હું માનતો નહોતો. મલાયા પરની ચઢાઈ મેં જોઇ હતી અને એવું હિંદમાં બને એમ હું નહોતો ઇચ્છતો. મને થયું કે મલાયામાંના એક નિઃસહાય યુદ્ધકેદી કરતાં હાથમાં એક રાયફલ સાથે હિંદીઓના જનમાલ અને સ્થમાન જાળવવામાં મારા દેશને હું ખુબ વધારે ઉપયોગી થઇ પડીશ.

આંહિંંફોં માટે સંનિકાની ભરતી કરતી વખતે મેં એવા જ માણસો ને ભેગા કરેલા કે જે, જે જાપાનીઓ અપ્રમાણિક માલૂમ પડે તો એમની સાથે પણ લડવા તૈયાર હોય. આ હકીકત તો ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ પણ બિલકુલ શંકારહિતપણે સાબિત કરી આપી છે. આંહિંંફોંમાં જોડાવા માટે યુદ્ધકેદીઓ ઉપર કોઇપણ જાતનું દબાણ થયું હોવાનો હું ઇન્કાર કરું છું. ફરજિયાત ભરતી તો મેં મનાઇ કરી હતી, અને અસફરોને સાચેજ ચેતવણી આપેલી કે આંહિંંફોંમાં કોઇને બળજબરીથી જોડાશે તો તમને સજા થશે.

નેતાશ્રમાં મેં એક આગેવાન નિહાળ્યો, અને એમને પગલે પગલે ચાલવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. મારે માટે તો એ મારી જિંદગીના સૌથી મોટા અને સૌથી મુશ્કેલ નિર્ણય હતો. બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરમાંના

મારા જ અનેક કુટુંબીજનો કે જેમને હું મારા મતે કદી પલટાવી શકું તેમ હતો નહિ. એમની સામે લડવાનો એ નિર્ણય હતો. મારું કુટુંબ અને મારું કુળ હિંદમાંના વિશિષ્ટાધિકારો માણતા વર્ગમાંનાં હતાં. એ બધા સમૃદ્ધ અને સંતોષી હતા. ખરી રીતે તો મારા આંહિં-૦ફે-૦માં જોડાવાથી એમને સહન કરવું પડે તેમ હતું.

ખીજી બાજુ, અંગ્રેજોને હાથે જે નિર્દયપણે શોષાઇ રહ્યાં છે, અને આ શોષણ સહેલું બનાવવા માટે જેમને જાણી જોઇને અઝણ અને અજ્ઞાની રાખવામાં આવે છે એ ભૂખ્યાં કરોડોનો વિચાર મેં કર્યો, ત્યારે અન્યાય ઉપર રચાયેલા હિંદમાંના રાજતંત્ર માટે મારા દિલમાં અત્યંત ધિક્કારભાવ પેદા થયો. આ અન્યાયને દૂર કરવા માટે મારું સર્વસ્વ—મારી જિંદગી, મારું ઘર, મારું કુટુંબ અને મારી કુલપરંપરા હોમી દેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

મારો ભાઇ મારા માર્ગમાં બિમો રહે તો એની સામે પણ લડવાનું મેં નક્કી કર્યું. અને તે પછી ૧૯૪૪માં જે યુદ્ધ ખરેખર લડાયું તેમાં અમે એકબીજાની સામે લડ્યા હતા. એમાં એ જખમી બન્યો હતો. ચિન ટેકરીઓમાં એ મહિના સુધી રોજરોજ હું અને મારા પિત્રાઇ સામસામા લડી રહ્યા હતા.

ટૂંકમાં મારી સામે ‘રાજધર્મ’ કે રાષ્ટ્રધર્મ?’ એ સવાલ હતો. મારા રાષ્ટ્રને વફાદાર રહેવાનું મેં નક્કી કર્યું, અને નેતાજીને મેં મારા ઇમાનનો કોલ દીધો કે દેશને ખાતર હું મારી જાતનું બલિદાન આપીશ.

ખીજી જે એક વાતે મને હંમેશા પરેશાન કરી મૂક્યો હતો તે છે હિંદી અને બ્રિટિશ સિપાહીઓ સાથેના વર્તીવમાંનો ભેદભાવ, મેં મારી નજરે જોયેલું છે કે લડવાને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી એ બે વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી. પોતાના છેલ્લા શ્વાસ સુધી હિંદી સિપાહી

પોતાના સ્થાને ટકી રહે છે અને લડતો હોય છે, તો પછી એમનાં પગાર, ભથ્થાં, ખોરાક અને રહેવાની સગવડોમાં આટલો બધો તફાવત શા માટે હોવો જોઈએ એ મને કદી સમજાયું નથી. મને એ ધણું જ અન્યાયી લાગ્યું.

ઉપરાંત હું એ વાત તરફ ધ્યાન દોરવા માગું છું કે આઠ્ઠિં કોઠેને ઊભી કરવાનું, તાલીમ આપવાનું અને રણમેદાન ઉપર દોરી જવાનું કામ એકલા હિંદીઓએ જ કર્યું છે. ખીજા બાજુ હિંદી લશ્કરના પચીસ લાખ હિંદીઓમાંથી એકેયને કોઈ ડિવિઝનનો કાજ સોંપાયો નથી અને ષિંગોડનો કાજ ફક્ત એક હિંદીને જ આપાયો છે.

આઠ્ઠિંકોઠેમાં હું ફક્ત દેશપ્રેમી ધરદાઓથી જ જોડાયો હતો. અવિચળ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને પણ રણમેદાનમાં હું સાફ, સીધું અને માનભર્યું યુદ્ધ ખેલ્યો છું. પૂરતી તખીખી સગવડ, વાહનવ્યવહાર અને સાધનસામગ્રીના અભાવે મને પાંગળો બનાવ્યો હતો; અને લાંબી મુદતો સુધી કમોદ તથા જંગલી ઘાસ ઉપર અમારે જિંદગી ગુજારવી પડી હતી. મીઠું પણ ત્યારે અમારે માટે વૈજવ સમાન હતું. આ સમય દરમિયાન બરમામાં ત્રણ હજારથીય વધુ માઇલોની કૂચ અમે કરેલી.

આઠ્ઠિંકોઠે તરફથી બ્રિટિશ સેનિકો કેદ પકડાતા ત્યારે એમની સાથે સારો વર્તાવ રાખવામાં આવતો. અમે જ્યારે યુદ્ધ-કેદીઓ તરીકે શરણે થયા ત્યારે અમારી પ્રત્યે પણ એવાજ વર્તાવની આશા રાખેલી.

હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે લડેલી આઠ્ઠિંકોઠેએ જેવી મુસીબતો સહન કરી છે તેવી કેઈ ભણૂતી કે પૂતળા લશ્કરથી ન સહી શકાઇ હોત. લડાઈમાં ભાગ લીધાનો હું ઇન્કાર નથી કરતો. પણ, પોતાના દેશની સ્વાધીનતા ખાતર સુધરેલી લડાઈના કાનૂનોને

અનુસરીને યુદ્ધ ચલાવનાર આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે મેં એમ કરેલું.

ખૂન કરાવવાના આરોપ સંબંધે મારે એ કહેવાનું છે કે, જે હકીકતોના આક્ષેપો કરાવામાં આવ્યા છે એ સાચી હોય તો પણ હું ગુનાનો અપરાધી ઠરતો નથી. મહમ્મદ હુસેન આંહિંંફોંમાં સ્વેચ્છાથી જોડાયેલા અને એમણે સ્વેચ્છાએ પોતાની જાતને એની શિસ્તને આધીન બનાવેલી. આંહિંંફોંમાંથી જો એ નાસી જઈ શક્યા હોત તો અંગ્રેજો પાસે એ કિંમતી માહિતી લઈ ગયા હોત. એના પરિણામે અમારી સંપૂર્ણ ખાનાખરાખી થઈ હોત. આઝાદ હિંદ ફોજ કાનૂન હેઠળ અને તમામ સુધરેલા દેશોના લશ્કરી કાનૂન હેઠળ એનો અપરાધ ભારે ગંભીર હતો. અને મોતની સજાને પાત્ર હતો. પણ મેં એને મોતની સજા કરી હતી, કે એ સજાના પાલનરૂપે એને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. એને તો મારી સમક્ષ અવિધિસર રીતે હાજર કરવામાં આવેલ અને મેં કહેલું કે પછી એને મારી સમક્ષ યા યોગ્ય સત્તાવાળા સમક્ષ વિધિસરની રીતે હાજર કરજો. પણ એમ કરવામાં આવ્યું નહોતું.

તે પછી પોતાનું નિવેદન કરતા કેપ્ટન સેહગલે કહ્યું કે—

‘મારી ઉપર મૂકાયેલા ડોઝપણુ આરોપસર અપરાધી હોવાનો હું ઇન્કાર કરુ છું. હું એમ પણ માનું છું કે આ અદાલત સમક્ષ આવેલો મારો ખટલો ગેરકાયદેસર છે.

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરના ફોર પાર્કમાં મળેલી સભામાં બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે લે૦ કર્નલ લંડે હિંદી અફસરો અને સિપાહીઓને ઘેટાંના એક ટોળાની માફક જાપાનીઓના હાથમાં સોંપી દીધા. અમને બધાને આથી એક ભારે ફટકો લાગ્યો. આકરામાં આકરી મુસીબતોનો સામનો કરી હિંદી લશ્કર લડ્યું.

હતું; અને બદલામાં સર્વોચ્ચ બ્રિટિશ અફસરદળ અમને જાપાનીઓની દયા ઉપર છોડીને જતું રહ્યું.

અમને લાગ્યું કે, બ્રિટિશ તાજ સાથે અમને બાંધતાં તમામ બંધનો બ્રિટિશ સરકારે પોતાની મેળે જ તોડી નાખ્યાં છે. આ હિંદોસ્તાન જી. એ. સી. તરીકે ઓળખાતા કેપ્ટન મોહનસીંઘના હાથમાં જાપાનીઓએ અમને સોંપી દીધા. એની નીચે રહીને અમારું તકદીર ઘડવાની અમને સ્વતંત્રતા હતી. અમે સાચા દ્વિતી એમ માન્યું કે બ્રિટિશ તાજે અમને જરા પૂરતું રક્ષણ આપવું બંધ કર્યું હોઈને હવે તે અમારી વફાદારી માટે દ્વેષ કરી શકે નહિ.

૧૯૪૨ના જૂનમાં મને એંગ્લોક પરિષદમાં આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું. પણ મેં એ આમંત્રણ નકાર્યું. પણ ૧૯૪૨ના જૂનથી ઓગસ્ટના અંત સુધીમાં એવા મહત્વના બનાવો બન્યા કે જેથી આ હિંદોસ્તાની બહાર રહેવાના મારા આગલા નિર્ણયને ફરી વિચારવાની મને ફરજ પડી.

એક તો લડાઈના દરેક મોરચા ઉપર જાપાની દળોએ ચીંકાવનારા વિજયો મેળવ્યા હતા. અને હિંદુસ્તાન ઉપરના આક્રમણની ધડીઓ ગણાઈ રહી હતી. બંધાને એમ થતું હતું કે થોડાજ વખતમાં હિંદુસ્તાન સામે જાપાની ધસારાનો ભય ખડો થશે. ખી. ખી. સી. (લંડન રેડીઓ)એ પણ એ આવતી આપત્તિઓમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવતો સંદેશો મોકલ્યો હતો.

સિંગાપુરમાં પૂરવણી તરીકે આવેલા છેલ્લા સિપાહીઓમાં એકલા કાચા રંગરો હતા; અને હિંદના સંરક્ષણ માટે કેવાક સિપાહીઓ મોજૂદ હશે તેનો ઠીક ઠીક ખ્યાલ એ આપી રહેતા હતા. સિંગાપુરની શરણાગતિ અગાઉ થોડાજ વખત પહેલાં ત્યાં આવેલા અફસરો એમ કહેતા હતા કે હિંદુસ્તાનમાં લશ્કર પાસે આધુનિક

સરંજમ હતો નહિ. મને કહેવામાં આવ્યું કે લાકડાની રાયફલો અને હળવી મશીનગનોથી સિપાહીઓને તાલીમ અપાઇ રહી હતી, અને હિંદના ઉત્તર-પૂર્વના સીમાડા ઉપર સંરક્ષણ જેવી કોઇ વસ્તુ લગભગ હતી જ નહિ.

અમારામાંના દરેકને ખાતરી થઇ કે એ જાપાનીઓ હિંદ ઉપર ચડાઇ કરે તો એમનો ધસારો રોકનારું ત્યાં કોઈ છે નહિ. અમારે માટે તો આ સૌથી વધુ દુઃખની વાત હતી.

બીજું, ૧૯૪૨ ની ૮મી એપ્રિલે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ‘હિંદ છોડો’નો વિખ્યાત ઠરાવ પસાર કર્યો; અને એ પસાર થયા પછી દેશભરમાં દેખાવાં થયા. આલ ઇન્ડિયા રેડીઓ અને બી. બી. સી.એ હિંદુસ્તાનમાંના ખનાવો ઉપર પડેલા ઢાળી દીધો. તેમ છતાં હિંદની અંદર ક્યાંકથી કામ કરતાં ફેટલાંક છૂપાં રેડીઓ-મથકો અને જાપાનીઓ તથા ધરી રાજ્યોનાં કમળ હેઠળનાં હિંદ બહારનાં બીજાં રેડીઓ-મથકો એ ખનાવો વિષે તેમજ આઝાદીની ચળવળને કચડી નાખવા સરકારે લીધેલાં પગલાં વિષે મોકળે મોઢે ઓડકાસ્ટ કરતાં હતાં. આ મથકો તરફથી ઓડકાસ્ટ થતી વિગતો ઉપરથી એમ લાગતું કે ૧૯૪૭ના બળવા પછીના કાળ દરમિયાન પ્રસારેલું તેવું જ એક ત્રાસરાજ શરૂ થઇ ચૂક્યું હતું.

બ્રિટિશ અને હિંદી વર્તમાનપત્રોએ તથા સત્તાવાર ‘ઓડકાસ્ટિંગ’ ખાતાએ એ વિષય ઉપર જળવેલા અત્યંત સંયમને કારણે આ રેડીઓ-જાહેરાતોની સમ્યાઇ વિષે શંકા લાવવાનું અમારે માટે કોઇ કારણ નહોતું. કહેવાની જરૂર નથી કે, અમે જેમને પાછળ મુકીને આવ્યા હતા તે સગાંવહાલાં વિષે એક ભયંકર ચિંતા, અને અમને તથા અમારા દેશને સદાને માટે ગુલામીમાં રાખવાની જેણે ગાંઠ વાળી હોય તેવું લાગતું હતું તે બ્રિટિશ શાહીવાદ પ્રત્યે ઉગ્ર પુણ્ય-પ્રકોપ અમારા દિલમાં આથી પેદા થયો.

હિંદના સંરક્ષણની જવાબદારી એકલા પોતાના હાથમાં ખિટિસ સરકારે રાખી અને એ સંરક્ષણનું કાર્ય ઉપાડી લઇને તેનું સંચાલન કરવાની અમારા પોતાના નેતાઓની માગણીને એણે તિરસ્કાર-પૂર્વક નકારી હતી.

હિંદમાં સંરક્ષણ અંગેની તૈયારીઓ વિષે અમને જે માહિતી મળતી હતી તે જરાય ઉત્સાહપ્રેરક નહોતી, અને અંગ્રેજો જાપાનીસ ધસારો અટકાવી શકશે કે કેમ તેની ખાતરી અમારામાંના સૌથી વધુ આશાવાદીઓને પણ હતી નહિ, નાગરિક પ્રજા તો જરાય સામનો કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરી શકે તેમ નહોતી; અને તેણે તો અકથ્ય યાતનાઓ અને મુસીબતોનો ભોગ ખનવું જ રહ્યું હતું. ધીખતી ધરાની નીતિ અપનાવવાનો નિર્ણય અંગ્રેજો કરી ચૂક્યા હતા, અને તેનો અમલ પણ શરૂ કરી દીધો હતો, તેથી તો એ વિનાશમાં અધિક ઉમેરો થવાનો હતો.

લાંખી ચર્ચાઓ પછી અમને એકજ ઉદ્દેશ સૂઝ્યો કે એવું એક મજબૂત અને શિસ્તખંધી લશ્કરી દળ ઊભું કરવું કે જેનામાં અત્યારની પરદેશી હકૂમતની સામે લડવાની સાથે સાથે, જાપાનીઓના હાથે અમારા દેશખંધુઓની લાજ લૂંટાય તો તેમનું રક્ષણ કરવાની, અને અંગ્રેજોની જગ્યાએ દેશના રાજકર્તા ખનવાના જાપાનીઓના ક્રોધપણ પ્રમાસનો સામનો કરવાની તાકાત હોય અને તૈયારી પણ હોય.

મલાયા અને ખરમામાંના હિંદીઓના જનમાલ અને ગૌરવનું જે રક્ષણ આઝાદ હિંદ ફોજ કરી ચૂકી હતી તેણે એમાં જોડાવા માટેનું વધુ એક સખળ કારણ આપ્યું.

દિવસોના દિવસ સુધી હું એક ઘેર માનસિક યુદ્ધમાંથી પસાર થયો. જેણી સાથે ખબેખલા મિલાવીને હું લડ્યો હતો એ મારા આગલા સાથીઓ પ્રેત્યેની વફાદારી એક તરફ હતી, અને ખીજી બાજુ

મારી માતૃભૂમિની સામે દાંતીઆં કરતી ભયાનકતાઓથી અને અત્યાવવાની તમન્ના હતી. ઘણા જ ઝીણવટભર્યા વિચારો અને ચર્ચાઓ પછી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારે આંહિંન્દોમાં જોડાવું; અને એ ફોજો હિંદના હિતને ખાતર મથનારી એક બળવાન, સશસ્ત્ર સુસજ્જ અને શિસ્તબદ્ધ તાકાત બનવું.

એક ઉન્નત ધ્યેયને ખાતર હું આંહિંન્દોમાં જોડાયો અને કોઇને પણ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ આંહિંન્દોમાં જોડાવાનું દબાણ કરવાની કે સમજાવવાની સુદ્ધાં નાનપ મેં કદી વહોરી નથી. મને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી તો કોઇએય પણ આંહિંન્દોમાં જોડાવા માટે કોઇના ઉપર દબાણ કયું નથી. હું જાણું છું ત્યાં સુધી આંહિંન્દોમાંનું ભરતીકામ પૂરેપૂરું સ્વેચ્છાપૂર્વકનું હતું. આ મુદ્દા ઉપર ફરિયાદપક્ષે રજૂ કરેલા પૂરાવા ખોટા છે. અને એ ગમે તેમ હોય તો પણ કહેવાતા અત્યાચારો સાથે મારે તો જરાય સંબંધ નથી અને એ વિશેની કાંઇ જાણ પણ મને છે નહિ.

પહેલેથી જ મને ખાતરી હતી કે અમારી તાકાત અમારા ધ્યેય પ્રત્યેની નિઃસ્વાર્થ અનુરક્તિમાં છે, અને મારી નેમ હતી કે હિંદ-માતાને ખાતર પોતાનું ખૂન વહાવવા જે તૈયાર થાય એવા જ માણસોની બનેલી અમારી ફોજ હોવી જોઈએ.

આ એક જ કારણસર, મોરચા બણી રવાના થતા પહેલાં જે ઉન્નત આદર્શો ખાતર આંહિંન્દો બોલી કરવામાં આવી હતી તે મેં મારા તાબા નીચેના અફસરોને અને સિપાહીઓને લંબાણપૂર્વક સમજાવ્યા હતા; અને એ આદર્શોને પરિપૂર્ણ કરવાના માર્ગમાં રહેલાં જોખમો મુશ્કેલીઓ અને યાતનાઓની વાત મેં એમને કરી હતી.

લડાઇમાં ભાગ લેવા માટે પોતાનામાં શારિરિક કે માનસિક તૈયારી નથી એવું જેમને લાગ્યું એવા ઘણાએ પાછળ રહેવાનું નક્કી કરેલું. મોરચા ઉપર પહોંચ્યા પછી પણ જેને મોરચા ઉપર ન રહેવું

હોય તેને પાછલા મથક ભણી પાછા વળવાની વધુ એક તક મેં આપેલી. આ તકનો લાભ જેમણે લીધો તેમને કાંઈ પણ સગ્ન કર્યા વિના રંગુન પાછા મોકલવામાં આવેલા.

મારા તાઆ નીચેની ટૂંકડીઓમાં કાઢતે એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ રાખવામાં આવે અને એની પાસે લડાઈ લડાવવામાં આવે એ વાતને હું ગૌરવશાળી નહોતો માનતો. તેથી હું પોપા પહોંચ્યો ત્યારે મારા સિપાહીઓને મેં ભારપૂર્વક અને જાહેરમાં કહ્યું હતું કે એમનામાંથી જેને પણ અંગ્રેજોની છાવણીમાં ચાલ્યા જવું હોય તેમને એજ વખતે એમ કરવાની છૂટ હતી; ફક્ત તેમણે પોતાનાં શસ્ત્રો મૂકતાં જવાનાં હતાં, અને એક વ્યવસ્થિત ટૂંકડીમાં જવાનું હતું, કે જેથી મારી મોરચાખંધી વાટે સહીસલામત રીતે પસાર થવાની સગવડ હું એમને આપી શકું.

જેમને હું મારા ગ્રેન્ડ મિત્રો ગણું છું તેમાં કેટલાક અંગ્રેજ સ્ત્રી-પુરૂષો પણ છે. અંગ્રેજ પ્રજા સાથે મેં કદી પણ દુશ્મનાવટ રાખી નથી. મારા તાઆ નીચેના અફસરો અને સિપાહીઓને મેં સ્પષ્ટ સૂચનાઓ આપેલી હતી કે એમના હાથે પકડાયેલા ચાહે તે રાષ્ટ્રના યુદ્ધકેદીઓ પ્રત્યે એમણે માયાળુ વર્તાવ રાખવાનો છે.

હું એવો દાવો કરું છું કે આન્ડિન્ડોમાં રહીને લડવામાં મેં કોઈ ગુનો કર્યો નથી. ઊલટાની, મેં મારા દેશની યથાશક્તિ સેવા બજાવી છે. વધુમાં હું એવો પણ દાવો કરું છું કે એક યુદ્ધકેદી તરીકેના તમામ અધિકારો મને મળવા બોધ્યો.

પોપામાંના બ્રિટિશ દળોના જે કમાન્ડરને શરણે હું અને મારી નીચે રહીને લડતા અફસરો તથા સિપાહીઓ ગયા હતા તેની ઉપર ૧૯૪૫ની ૧૮મી એપ્રિલે લખેલ ચિઠ્ઠીમાં* મેં સાફસાફ કહેલું કે અમે

* [બહાદુરગઢ વિસ્તારના વડા મથકના ૧૨ મી એપ્રિલના ૧૯૪૫ના કાગળમાં આ ચિઠ્ઠીની પહોંચ સ્વીકારવામાં આવી છે, પણ એ મોજૂદ ન હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે.]

માત્ર યુદ્ધદીઓ તરીકે જ શરણે થવા માગતા હતા. આ ચિઠ્ઠી મળ્યા પછી જે શરતે અમે શરણે થવા માગતા હતા તેની સામે કોઈ વિરોધ વિના અમારી શરણાગતિ સ્વીકારવામાં આવેલી, અને શરણાગતિ પછી રીતસરના યુદ્ધદીઓ તરીકેના જ અમારી સાથે વર્તારાખવામાં આવતો હતો. અમને જે એમ કહેવામાં આવ્યું હોત કે અમે જણાવેલી શરતોએ શરણાગતિ સ્વીકારવાનું ધિટિશ કમાન્ડર માટે શક્ય નહોતું તો લડી લેવાનો અમારો નિર્ધાર હતો. અમે એમ કરી પણ શક્યા હોત. કારણકે અમે લગભગ ૬૦૦ ના જથ્થામાં હતા. સંપૂર્ણપણે સશસ્ત્ર અને સજ્જ હતા, તેમજ પોતાના દેશને ખાતર પોતાના ખૂનનું છેલ્લું ટીપું પણ વહાવી દેવા અમારામાંનો એકે એક જણ તૈયાર હતો.

ખૂન કરાવવાના આરોપ વિશે મારે એટલું કહેવાનું છે કે—

ડિવિઝનના કમાન્ડર તરીકેના મારા હોદ્દાની રૂઠાણે ૧૯૪૫ની છઠ્ઠી માર્ચે મારે હરિસીંઘ, દુલીચંદ, દરયાવસીંઘ અને ધરમસીંઘ ઉપર કામ ચલાવવાનું હતું, ફોજમાંથી ભાગી છૂટવાનો અને દુશ્મન સાથે સંપર્ક સાધવાનો પ્રયાસ કરવાના આરોપસર કર્નલ ધિલ્લને એમને મારી સમક્ષ ખડા કરેલા હતા, આઝાદ હિંદ ફોજ કાનૂનની કલમ ૪૫ અને ૨૯ (ગ) નીચે આ માણસો ગુનેગાર જણાયા હતા અને એમને મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી હતી, તેમ છતાં એ સજાનો અમલ કરવામાં આવ્યો નહોતો. એ અરસામાં એમના જેવા ખીજા ધણીની ઉપર એ રીતે કામ ચલાવીને સજા ફરમાવવામાં આવતી, પણ એમણે ક્ષમા માગ્યા પછી અને ભવિષ્યમાં ફરી ગેરવર્તન નહિ કરે એવી ખાતરી આપ્યા પછી એમને મારી અપાતી.

સજાનો અમલ કરવામાં આવ્યો હોત તો પણ ખૂન કરાવવાનો આરોપ મારી ઉપર મૂકી શકાય તેમ નથી. એ ચાર ગુનેગારો સ્વેચ્છાથી આંહિંન્કોમાં જોડાયા હતા, પોતાની જાતને એની-

શિસ્તને આધીન બનાવી હતી અને આવી ગઢેલી લડાઇમાં ભાગ લેવાનું સ્વેચ્છાપૂર્વક અને પોતાની મેળે જ એમણે નક્કી કર્યું હતું. લડાઇ ચાલુ હતી અને દુશ્મન સામે જ હતો ત્યારે બેશરમપણે કોજમાંથી નાસી જઇને એમણે એવો ગુનો કર્યો હતો કે જેને માટે આંહિં-૦ કાનૂન પ્રમાણે અને દુનિયાભરના લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે એમને મોતની સજા થઇ શકે.

દુશ્મન પાસે જે માહિતી લઇ જવાનો પ્રયાસ એમણે કરેલો તેથી મારા તામા નીચેના તમામ દળોનો વિનાશ થઇ ચૂક્યો હોત, મને કાયદેસર રીતે આપવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય ખટલો ચલાવ્યા પછી જ એ સજા ફરમાવવામાં આવી હતી.

હિંદુસ્તાનને સ્વાધીન બનાવવાના પોતાના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આંહિં-૦ નિષ્ફળ ગઇ છે, તેમ છતાં અમારામાંના દરેકને એ સંતોષ છે કે મલાયા, ખરમા અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓના જનમાલ અને ગૌરવનું તમામ આક્રમણકારો સામે રક્ષણ કરવાનું ધ્યેય એણે સંપૂર્ણપણે હાંસલ કર્યું છે. આ ખટલાની શરૂઆત થયા પછી રંગુનના હિંદી-પ્રિરિત સંઘ તરફથી અને ખરમા હિંદી સંઘ તરફથી મને મળેલા તાર, કે જે મેં આ નિવેદન સાથે રજૂ કર્યા છે તે, આ વાતની પુરતી સાબિતિ આપી રહે છે.

છલ્લે આવ્યા લેફ્ટનન્ટ બેક્લન પોતાના નિવેદનમાં એમણે કહ્યું કે—

‘દહેરાદૂનમાંની ઇન્ડિયન મિલિટરી એકેડેમી’ (હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠ)માં જ હું મારા દેશની સર્વોપરિ સેવા બજાવવાનું શીખ્યો હતો. ત્યાં ચેટવૂડ ખંડમા મોટા સોનેરી અક્ષરોમાં મેં વાંચેલું કે: “ તારા દેશનું ગૌરવ, એની આબાદી અને એની સલામતી હંમેશા સૌથી પહેલાં આવે છે. દરેક વખતે એજ પહેલાં આવે છે. તે પછી આવે છે તારા હાથ નીચેના સિપાહીઓની સગવડ, એમની સલામતી

અને એની આખાદી. અને તારી પોતાની સલામતી અને તારી સગવડો હંમેશા સૌથી છેલ્લી આવે છે, દરેક વખતે એ જ છેલ્લી આવે છે. ” આ સૂત્ર મેં વાંચ્યું તે દિવસથી મારા દેશ પ્રત્યેની અને મારા સિપાહીઓ તરફની કર્તવ્ય-ભાવના મારા વિચારોમાં ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ અગ્રસ્થાને રહી છે. મારી નજર સામે આ સૂત્ર રાખીને જ હિંદી લશ્કરના એક અફસર તરીકે મેં મારા દેશની સેવા કરેલી.

સિંગાપુરની શરણે થઈ જવાનું છે એવી અફવાઓ સાંભળીને બ્રિટિશરોની છાવણી ખાલી કરતી વખતે મેં હજારો હિંદીઓને એક ખુલ્લી જગ્યામાં ભેગા મળેલા જોયા. એમણે ઘણા હિંદી રાષ્ટ્રધ્વજો ફરકાવ્યા હતા. આ જયારે મેં મારી સાથેના એક બ્રિટિશ કર્નલને દેખાડ્યું ત્યારે એણે કહ્યું : ‘ હું એમનો દોષ નથી જોતો. જો આપણે રક્ષણ ન કરી શકીએ તો પછી એમણે પોતે જ પોતાની સંભાળ લેવી રહે છે. ’

મલાયાના રક્ષણ માટે જેણે જવાબદારી લીધી હતી એ બ્રિટિશ સરકારની તૈયારીઓના સદંતર અભાવને લીધે જાપાનીસ આક્રમણને પરિણામે મલાયાની પ્રજાને જે સહન કરવું પડ્યું હતું એ મેં જોયું હતું. અને હિંદુસ્તાન ઉપર અગ્રાધ થાય તો મારા દેશવાસીઓની શી હાલત થાય તેનો વિચાર કરતાં પણ હું ધ્રુજી ઊઠ્યો હતો. દોઢ સૈકાની બ્રિટિશ હકૂમતે મારા દેશનું જે સત્યાનાથ વાળ્યું છે તે મને એ વખતે સમજાયું.

મેં મનમાં વિચાર્યું કે અમારી તમામ ભૌતિક સાધનસંપત્તિનું અંગ્રેજોએ પોતાના લાભ માટે શોષણ કર્યું છે, અને પોતાનાં શાહીવાદી યુદ્ધો લડવા ખાતર અમારા માનવબળનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે; તેમ છતાં જરૂર પડ્યે અમારી માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરવા એણે અમને તૈયાર નથી કર્યા, એટલું જ નહિ પણ સદાકાળને માટે બંધનમાં રાખવા માટે અમને પૂરેપૂરા નીર્વીર્ય બનાવી દીધા છે.

મને લાગ્યું કે જો હિંદુસ્તાન આઝાદ હોત અને પોતાનું સર-
ક્ષણ સાંભળી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોત તો એના સીમાડા ભેદવાનો
વિચાર કોઈ આક્રમણકારને આવી શક્યો ન હોત. મોહનસીંધે ઊભી
કરવા ધારેલી આઝાદ હિંદ ફોજમાં હિંદુસ્તાન માટે મેં એક નવી આશા
ભાળી. મને લાગ્યું કે જો એક બળવાન અને સ્વૈચ્છિક રાષ્ટ્રીયફોજ
ઊભી કરી શકાય તો એ હિંદને પરદેશી હકૂમતમાંથી મુક્ત કરી શકે
એટલું જ નહિ પણ જો જાપાનીઓ પોતાના વચનનો ભંગ કરે અને
આઝાદી જીતવામાં અમને મદદ કરવાને બદલે અમારા દેશનું પોતાના
લાભને ખાતર શોષણ કરવા માંડે તો એમનો પણ સામનો કરી શકે.
આવી ફોજ, દૂર પૂર્વમાંના અમારા હિંદી ભાઈ-બહેનોનું પણ બીજા
રાષ્ટ્રની પ્રજાના હુમલા સામે રક્ષણ કરી શકે. હિંદમાતા જાણે
મને સાદ કરી રહી અને એ સાદનો જવાબ દેવાનો અને મોહન-
સીંધ સાથે ઝંપલાવવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. સુભાષ બોઝ નીચેની
બીજી આંદોલિતોમાં રહેવાનો નિર્ણય પણ મેં તે પછી કરેલો.

મારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી આંદોલિતોમાં જોડાવા માટે કોઈ
ચુકકેદી ઉપર દબાણ કે બળજબરી વાપરવામાં આવ્યાં નથી. ખરી
રીતે તો એવા ઉદ્દેશ માટે દબાણ કે બળજબરી વાપરવાનું સાવ
ખિનજરૂરી હતું કારણકે અમારી પાસે હંમેશાં વધારાના સ્વયંસેવકોનો
એક મોટો જથ્થો ફાજલ રહેતો હતો કે જેમને સરંજામના
અભાવે અમે હથિયાર પૂરાં પાડી શકતા નહોતા અને તાલીમ આપી
શકતા નહોતા.

મેં કરેલા બધાં ભાષણોમાં મારા શ્રોતાઓને મેં કહેલું કે તમને
તમારા દેશ ઉપર પ્રેમ હોય અને એને ખાતર દરેક જાતની મુસીબતો
અને યાતનાઓ સહન કરવાની તૈયારી અને તાકાત હોય તો જ ભરતી
થશે. લડાઈમાં ઊતરતી વેળાએ મારા હાથ નીચેના માણસોને મેં
ફરીવાર ચેતવ્યા હતા. કેટલાક અફસરોએ અને સિપાહીઓએ પોતાની

અનિચ્છા દર્શાવી અને મારી રેન્જમેન્ટ મિનગાન છોડી ગઇ તે પહેલાં ૨૦૦ માણસોને રંગુન પાછા મોકલવામાં આવ્યા હતા. ફોજમાં ભરતી થવાનું દબાણ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર લાવવા માટે એમને કેદ-છાવણીમાં કે નજરકેદમાં રાખવામાં આવતા એવી એ જુગ્યાની ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ આપી છે તે સંદર્ભ ખોટી છે. એકેય કેદ-છાવણીની હયાતી જ હતી નહિ. એક અટકાયતી-છાવણી હતી ખરી અને એમાં શિસ્તભંગના કે ખીજ ગુનાઓ પ્રમાણે અપરાધી ફરાવાયેલાઓને સજા તરીકે મોકલવામાં આવતા. પણ આન્હિંન્ફોન્માં ભરતી-કાર્ય અંગે એ છાવણીને કોઈ જાતનો કે કોઈ ભાતનો સંબંધ હતો નહિ. ઊલટાના અટકાયતી-છાવણીમાં રખાયેલા માણસો સામેથી આવીને માગણી કરે તો પણ તેમને ભરતી કરવામાં આવતા નહોતા. કારણકે છાવણીમાં અમુક સુદત સુધી અટકાયતી તરીકે કોઈ રહે તો એ જ ખતાવી આપે કે એનામાં ચારિત્રની કોઈ ખામી છે; અને એ રીતે આન્હિંન્ફોન્ના સભ્યપદ માટે એ નાલાયક ઠરે.

ફોજમાંથી નાસી છૂટવાના અને દુશ્મન સાથે મળી જવાના પ્રયાસ કરવાના આરોપસર મેં ચાર સિપાહીઓને ખટલા માટે ૨૦૪ કર્યા હતા એ વાત સાચી છે. પણ એ માણસોને મારા કહેવાથી કે મારા ફરમાન પ્રમાણે ગોળીએ દેવામાં આવ્યા હતા એ સાવ ખોટું છે. જે દિવસે અને જે સમયે એમને ગોળીએ દેવાયાનું રહેવામાં આવે છે એ વખતે હું પથારીવશ હતો અને હાલીચાલી શકતો નહોતો.

સાચી વાત તો એ છે કે આ માણસોને ફરમાવાયેલી મોતની સજા પાછળથી ડિવિઝનના કમાન્ડરે રદ કરી હતી અને એનો કદી અમલ થયો નહોતો.

મેં જે કાંઈ કયું છે તે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર નીચે રહીને લડતા, રીતસરના અને સુવ્યવસ્થિત લશ્કરના એક સભ્ય તરીકે કયું છે. અને તેથી એવા લશ્કરના સભ્ય તરીકેની મારી ફરજ

બજવતાં મેં કોઈપણ કામ કર્યું હોય તો એ ગુનાસર મારી ઉપર હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને હિંદના ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે આરોપ મૂકી શકાય નહિ, તેમ કામ પણ ચલાવી શકાય નહિ.

વધુમાં મને એવી સલાહ આપવામાં આવી છે કે કાયદાની દૃષ્ટિએ જોતાં આ લશ્કરી અદાલતમાં ચાલતો મારો ખટલો ગેર-કાયદેસર છે. ઊંચામાં ઊંચા અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ધરાદાઓથી હું આંહિંન્દોમાં જોડાયેલો. આંહિંન્દોના સબ્ય તરીકે હું સંખ્યા-બંધ યુદ્ધકેદીઓને પૈસા અને ચીજવસ્તુઓની મદદ કરી શક્યો છું. દૂર પૂર્વમાં વસતા હિંદીઓના જનમાલ અને ઇજ્જતનું રક્ષણ આંહિંન્દો કરી શકી છે.

હિંદુસ્તાનના શહેરોમાંના નાગરિકો અને તેમની માલમિલકતો ઉપર ભોંખમારો ન કરવાનું હું જાપાનીઓને સફળતાપૂર્વક સમજાવી શક્યો હતો. આંહિંન્દોએ બજાવેલી એમની સેવાની કદર તરીકે દૂર પૂર્વમાંના હિંદીઓને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના ફાળામાં કરોડો રૂપિયા આપ્યા હતા.

અનેક પ્રસંગોએ મારે ૨૦ થી ૩૦ કલાક સુધી પાણી વિના ચલાવી લેવું પડ્યું હતું, અને ખોરાક વિના બે-ત્રણ દિવસો ગાળવા પડ્યા હતા. એક બ્રિગેડના કમાન્ડર તરીકે જો મારે આ બધી મુસીબતો વેઠવી પડી હોય તો મારા હાથ નીચેના માણસોને તો એથીય વધુ વધારે સહન કરવું પડ્યું હશે, અને છતાં એ મારી સાથે જ રહ્યા હતા. દમાણથી કે બળજબરીથી ભરતી થયેલા કોષ પણ સિપાહીઓ એમ ન કરી શક્યા હોત.

હું સવિનય એવી માન્યતા ધરાવું છું કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારી બતાવતા પચીસ લાખ હિંદીઓની માનભરી સેવા આંહિંન્દોએ કરી છે અને અત્યંત દેશપ્રેમી ધરાદાઓથી એ પ્રેરાયેલી હતી.

પાંચ જાપાનીસ સાક્ષીઓની જુખાની

૮ મી ડિસેમ્બર : શનિવાર

: ૧૩ :

જાપાનીસ પરદેશખાતાના એક અમલદાર શ્રી ઓહ્ટાએ આજે બચાવ પક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી તરીકે શુદ્ધ અંગ્રેજીમાં જુખાની આપી. એમની સોગંદવિધિ વેળા એમના હાથમાં કોઈ ધાર્મિક પુસ્તક હતું નહિ. એમણે કહ્યું કે—

‘જાપાનીસ પરદેશખાતાનો હું એક અમલદાર છું. આખી લગાઈ દરમિયાન મેં મારો આ હોદ્દો જાળવ્યો છે. આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે થઈ હતી. જાપાનની સરકારે એની સાથે એક આઝાદ અને સ્વતંત્ર સરકાર તરીકેનો સંબંધ રાખ્યો હતો અને શક્ય તેટલી બધી મદદ એને કરી હતી.’

તે પછી શ્રી લુલાબાઇએ કેટલાક દસ્તાવેજોની નકલો રજૂ કરી. અસલ દસ્તાવેજો ટોકીયોમાંના અમેરિકન લશ્કરી સત્તાવાળાઓ પાસે છે અને આ ખટલામાં ઉપયોગ કરવા માટે એમણે એની નકલો પૂરી પાડી છે. પછી શ્રી ઓહ્ટાએ કહ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના અને તેના સ્વીકારને લગતી જાપાની સરકારના માહિતી-ખાતાની એક જાહેરાતનો મૂળ મુસદ્દો એમણે ઘડ્યો હતો. ૧૯૪૩ની ૨૩મી ઓક્ટોબરે જાપાની સરકારે કરેલું નીચેનું નિવેદન પણ સાચું હોવાની એમણે ખાતરી આપી;—

‘શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝની આગેવાની નીચે સ્થાપાયેલી આઝાદ હિંદ સરકાર અંગે જાપાનની શાહી સરકારને શ્રદ્ધા છે કે સ્વતંત્રતા માટેની હિંદી પ્રજાની લાંબા કાળની ઉમેદો પરિપૂર્ણ કરવામાં આ એક અગત્યનું પગલું છે અને તેને પૂરી મદદ કરવાનો એ ફાલ આપે છે. એ સરકારનો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરીકે જાપાની

સરકાર સ્વીકાર કરે છે અને આથી જાહેર કરે છે કે એનું ધ્યેય હાંસલ કરવા માટે તેને પોતાના તરફથી શક્ય તેટલી તમામ મદદ કરવામાં આવશે.’

તે પછી જુદા પૂર્વ એશિયાઈ રાષ્ટ્રોના સંમેલન સમક્ષ ૧૯૪૩ની ૬ ટી નવેમ્બરે જાપાની વડા પ્રધાન સેનાપતિ ટોજીએ કરેલા એક ભાષણની નકલ શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને આપી. એ ભાષણમાં ટોજી આમ બોલ્યા હતા :—

‘આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો પાયો હવે વધુ મજબૂત બન્યો છે અને એ સરકાર નીચે હિંદી દેશભક્તોએ પોતાનું નિશ્ચલ ધ્યેય હાંસલ કરવાનો અફર નિર્ધાર કર્યો છે, એટલે આ પ્રસંગે હું જાહેર કરું છું કે આઝાદી માટેની હિંદની લડતમાં મદદ કરવાના પોતાના નિર્ધારની પ્રથમ સાબિતિ તરીકે, શાહી જાપાની દળોના કબજામાં અત્યારે રહેલી હિંદી ધરતીના આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની હકૂમત નીચે ટૂંક સમયમાં જ મૂકવા જાપાનની શાહી સરકાર તૈયાર છે. હિંદુસ્તાનને તેની આઝાદીની લડતમાં સંપૂર્ણ સહકાર આપવાનો જાપાનનો નિર્ધાર છે. જાપાન એ જોવા આતુર છે કે સામે પક્ષે હિંદીઓ પણ એ દિશામાંના પોતાના પ્રયત્નો બમણા કરે.’

સાક્ષીએ કહ્યું કે મૂળ જાપાનીસ ભાષણનો આ સાચો અને સત્તાવાર અનુવાદ છે. વધુમાં એમણે જણાવ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપરના જાપાનીસ સરકારના રાજદારી પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી હાચિયાની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. ઊલટતપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓની સોંપણી કરવા માટે જાપાનીસ સરકારે શું પગલાં લીધાં હતાં તેની એમને જાણ નથી.

ખીજા જાપાનીસ સાક્ષીઓની જુલાનીનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરવામાં મદદ કરવા માટે સાક્ષીને અદાલતમાં રહેવાની અને બચાવપક્ષના મેજ ઉપર એસવાની રજા અદાલતે શ્રી ભુલાભાઈની વિનંતિથી આપી.

બીજા જાપાનીસ સાક્ષી શ્રી માત્સુઓ મોટોએ કહ્યું કે, '૧૯૪૨ —ના નવેમ્બરથી ૧૯૪૪ના એપ્રિલ સુધી અને ફરી પાછો ૧૯૪૫ ના મે થી તે લડાઈના અંત સુધી હું જાપાનીસ સરકારના પરદેશ-ખાતાનો નાયબ-પ્રધાન હતો. અગાઉ હું સંધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો. પરદેશો સાથેની સંધિને લગતી ખાખતોનો નિકાલ આ ખાતું કરતું હતું. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થયાની મને ખબર છે. આઝાદ હિંદ સરકારને લગતા કેટલાક દસ્તાવેજો મેં ટોકીઓમાંની પરદેશ-ખાતાની કચેરીમાં જોયા હતા. જર્મની, ઇટલી, મંચુકુઓ, ચીન, ફિલિપાઈન્સ, થાઇલેન્ડ અને ખરમાએ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો.'

જુલૈ પૂર્વ એશિયા-દિનના સંમેલનમાં ૧૯૪૩ ની ૬ઠ્ઠી નવેમ્બરે વડાપ્રધાન ટોન્નેએ કરેલા ભાષણની એક નકલ એમને બતાવવામાં આવતાં સાક્ષીએ કહ્યું કે એ વખતે પોતે ત્યાં હાજર હતા અને એ નિવેદન સાંભળ્યું છે. ઊચિતપાસમાં એમણે જણાવ્યું કે—

'૧૯૪૦ના ડિસેમ્બરથી ૧૯૪૨ના નવેમ્બર સુધી હું સંધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો. આ સમય દરમિયાન ટોકીઓમાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ સાથે મારે કાંઈ સંબંધ હતો નહિ...રાશનિહારી ઓળને હું ઓળખતો નથી. પણ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ સાથે એમને કાંઈક સંબંધ હતો એ હું જાણું છું.'

સવાલ : લડાઈની જાહેરાત પહેલાં લાંબા કાળથી જાપાનીસ સરકાર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની પ્રવૃત્તિઓને ઉત્તેજન આપતી હતી ખરી ?

જવાબ : એ વિષે હું કાંઈ પણ જાણતો નથી.

સૌ—લડાઈ પહેલાં લાંબા વખતથી હિંદમાં અશાંતિ ઊભી કરવાની અને તેને ઉત્તેજન આપવાની જાપાનીસ સરકારની નીતિ હતી ?

જૌ—એવી કોઈ નીતિ વિષે મને કાંઈ ખબર નથી.

સૌ—કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાના પ્રશ્નની વિચારણા સૌ પહેલી ક્યારે થઇ તે તમે કહી શકશો ?

જૌ—૧૯૪૩ના ઓક્ટોબર કે નવેમ્બરના અરસામાં.

સૌ—મલાયામાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના નેતાઓએ ૧૯૪૨ ના માર્ચ જેટલા વહેલા જાપાની સરકારને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું તેમજ પોતાના સાથીરાજ્યોને પણ એનો સ્વીકાર કરવા કહેવાનું કહ્યું હતું ખરું ?

જૌ—મને એનો ખ્યાલ નથી.

સૌ—તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને બોળખતા હતા ?

જૌ—૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં એ જ્યારે જર્મનીમાંથી આવ્યા ત્યારે હું પહેલવહેલો એમને મારા સરકારી રહેઠાણે મળેલો.

જૌ—એમને જર્મનીથી મોકલવાનું જાપાનીસ સરકારે જર્મન સરકારને કહેલું ?

જૌ—એમને જાપાન મોકલવાની વ્યવસ્થા જર્મન સરકાર સાથે કરવામાં આવી હતી.

સૌ—એટલા માટે કે એ જાપાનને મદદ કરે ?

જૌ—ના. એટલા માટે કે હિંદની સ્વતંત્રતાની માગણી કરવાથી જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ થશે એમ માનવામાં આવતું હતું. સાથે સાથે, હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં જાપાનીઓ આ માણસને મદદ કરવા માગતા હતા.

સૌ—જાપાનીઓએ પોતાની મેળે જ ક્યું હતું કે કાઠની વિનંતિથી ?

જૌ—પોતાની મેળે જ.

સૌ—લગાઇ જીતવાનો આ એક રસ્તો છે એમ જાપાનીસ સરકાર માનતી હતી ?

જૌ૦—જપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ કરવાનો એ રસ્તો હતો.

સૌ૦—જ્યારે સુભાષ બોઝને તેડાવવામાં આવ્યા ત્યારે જપાનીસ સરકાર એમ જાણતી હતી કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના અને આર્મિડેન્સના વડા એમને ખતાવવાના છે ?

જૌ૦—હું સમજું છું ત્યાં સુધી સુભાષચંદ્ર બોઝ બેઠેલા વડા થનારા હતા.

સૌ૦—એ જપાનમાં ક્યારે આવેલા ?

જૌ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરસામાં.

સૌ૦—કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થવાની છે એ તમે ક્યારે સાંભળ્યું ?

જૌ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરસામાં, જપાનીસ સરકારને ખબર હતી કે એવી સરકારની સ્થાપના થવાની છે; અને સુભાષચંદ્ર બોઝ તેના વડા થવાના છે, અને જપાનીઓ એ સરકારનો સ્વીકાર કરશે તેમજ એને મદદ કરશે,

સૌ૦—આઝાદ હિંદની સરકારનો સ્વીકાર કરવો એ જપાનીસ યુદ્ધવ્યૂહનો એક ભાગ હતો ?

જૌ૦—એથી જપાનની યુદ્ધનેમોને મદદ મળે એ એને માટેનું એક જ કારણ હતું.

સૌ૦—આઝાદ હિંદ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું જપાને જ તેના સાથી રાજ્યોને કહેલું ?

જૌ૦—સુભાષ બોઝે જપાનીસ સરકાર દ્વારા તેના તમામ સાથી રાજ્યોને કામચલાઉ સરકાર કરવાનું કહેલું.

સૌ૦—પોતાના યુદ્ધવ્યૂહના એક હિસ્સા તરીકે જપાનીસ સરકારે પોતાના સાથીરાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું કહેલું ?

જૌ૦—એમણે એમ કયું કારણકે એ જપાનના લાભમાં હતું. જપાનને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી આઝાદ હિંદ ફ્રાન્સની આઝાદીની

લકાઈ સમૂળગી સ્વતંત્ર હતી. અને જાપાનીસ નિયંત્રણ નીચે નહોતી. ચીનની નાનકીંગ-સરકારે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો.

સ૦—નાનકીંગ સરકાર જાપાનીઓના કાબૂ હેઠળ હતી ?

જ૦—જાપાનીસ લશ્કર ત્યાં હતું ખરું, પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. એ નાનકીંગ સરકારને મદદ કરતું ખરું પણ જાપાન અને તેના સાથી રાજ્યો એ સરકારને બિલકુલ સ્વતંત્ર ગણતા હતાં.

સ૦—તે સિવાય દુનિયાનાં બીજાં કયાં રાષ્ટ્રોએ નાનકીંગ-સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો ?

જ૦—સ્પેઇને નાનકીંગ સરકારને સ્વતંત્ર ગણીને તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો.....ફિલિપાઈન્સ અને થાઇલેન્ડમાં પણ જાપાનીસ લશ્કર હતું પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. આ દેશોને તે સ્વતંત્રતા આપી ચૂક્યું હતું.. બરમાનું પણ એમ જ હતું. બરમામાંના જાપાનીસ લશ્કરનું સંખ્યાબળ હું જાણતો નથી.

બુલાભાઈ—હિંદુસ્તાન અંગેની જાપાનીસ યુદ્ધનેમો શી હતી ?

જ૦—હિંદને લગતી જાપાનીસ યુદ્ધનેમો તેને સ્વતંત્ર બનાવવાની હતી.

૧૦મી ડિસેમ્બર : સોમવાર

: ૧૪ :

બચાવપક્ષના ત્રીજા સાક્ષી હતા શ્રી રેન્ઝુ સાવાડા. એમણે કહ્યું કે ૧૯૪૪ના ઓકટોબરથી ૧૯૪૫ના મે સુધી એ જાપાની પરદેશ-ખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતા, મુત્સદ્દી-ખાતાની નોકરીમાં એ ૧૯૧૪-માં દાખલ થયેલાં, અને લંડન, પેરિસ અને બીજાં સ્થળોમાંના એલચીખાંતાઓમાં વીસથી વધુ વર્ષો કામ કર્યું હતું.

સ૦—તમે પરદેશખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતા તે કાળ પૂરતી જ તમારા જવાબોની મર્યાદા રાખીને મને જણાવો કે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વિષે તમને જાણ હતી ?

જ૦—હા.

સ૦—એ સરકાર ઉપર નીપોનના એક એલચીની નિમણૂક કરવા સાથે તમારે કાંઈ સંબંધ હતો ?

જ૦—હા.

સ૦—એલચી નિમવાનો નિર્ણય ક્યારે લેવાયો હતો ?

જ૦—૧૯૪૪ના નવેમ્બરમાં

સ૦—એલચી તરીકે કોની નિમણૂક કરવામાં આવેલી ?

જ૦—શ્રી હાચિયાની.

સ૦—પોતાની કામગીરીની શરૂઆત એમણે ક્યારે કરેલી ?

જ૦—આઝાદ હિંદ કામચલાઉ સરકારની બેઠક રંગુનમાં એ ૧૯૪૫ના માર્ચમાં પહોંચ્યા હતા એમ હું ધારું છું

ઊલટપાસમાં—

સ૦—શ્રી હાચિયાની એલચી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી તેને લગતા કોઈ દસ્તાવેજો છે ?

જ૦—કામચલાઉ સરકાર ઉપર એક પ્રતિનિધિ મોકલવાના પોતાના નિર્ણયની સરકારે જાહેરાત કરી હતી.

સ૦—એ જાહેરાત ક્યાં કરાઈ અને કઈ રીતે ?

જ૦—સત્તાવાર ગેઝેટમાં.

સ૦—શ્રી હાચિયા ૧૯૪૫ના માર્ચમાં રંગુન પહોંચ્યા પછી એમની તરફથી તમને કાંઈ સંદેશ મળ્યા હતા ?

જ૦—હા.

સ૦—એ મોજૂદ છે ?

જૌ—એ ટાકીઓમાં છે.

સૌ—શ્રી હાચિયા રંગુન ગયા ત્યારે એમને કાંઈ દસ્તાવેજો. એટલે કે ડાગળો કે ઓળખાણ-પત્રો આપવામાં આવ્યા નહોતા એનું કારણ એ હતું કે આઝાદ હિંદની સરકાર કામચલાઉ હતી. પણ શ્રી હાચિયા રંગુન પહોંચ્યા પછી શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણ-પત્રો આપવાનો નિર્ણય કર્યો. ઓળખાણ-પત્રો ઉપર નામદાર શહેનશાહના રીતસરના સહીસિક્કા કરવામાં આવેલા, અને ૧૯૪૫ના મેની અધવચ્ચે એ શ્રી હાચિયાને મોકલવામાં આવેલા. પણ ટપાલઅવહારના ત્યારના સંજોગોને કારણે એ એમના મુકામે ખરેખર પહોંચ્યા નહોતા.

સૌ—શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતાં તેથી હકીકતમાં તો એમણે એલચી તરીકે કામ કર્યું જ નહોતું એ તમે જાણો છો ?

જૌ—એમણે કામ કર્યું જ હતું કામચલાઉ સરકારના પરદેશ-પ્રધાનની મુલાકાતે એ ગયેલા, અને ઓળખાણ-પત્રો રજૂ થયાં તે પહેલાં પરદેશ-પ્રધાને પણ એમની વળતી મુલાકાત લીધેલી. એલચી તરીકે એ કામ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતા એમ હું માનું છું.

સૌ—આ મુલાકાતે જવા અને વળતી મુલાકાત મેળવવા સિવાય શ્રી હાચિયાએ એલચી તરીકે કાંઈપણ કામ કર્યું હતું ?

જૌ—પરદેશ પ્રધાન સાથે એમને કચેરી-વ્યવહાર શા થયા તે હું જાણતો નથી.

સૌ—તમે તો એટલું જ જાણો છો કે એમણે મુલાકાત લીધી હતી.

જૌ—હા.

જૌ—કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાનનું નામ તમે જાણો છો ?

જા૦—ના.

સ૦—પરદેશ પ્રધાને વળતી મુલાકાત લીધેલી એ તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?

જા૦—શ્રી હાચિયાના અહેવાલમાંથી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમની સાથે કાંઈપણ વ્યવહાર રાખવાનો શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ઇન્કાર કરેલો ? એ સાચું છે ?

જા૦—હા, શ્રી હાચિયાના અહેવાલ પ્રમાણે એ સાચું છે.

સ૦—અને તમે એમ કહો છો કે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનો નિર્ણય કરેલો ?

જા૦—હા.

સ૦—એ વિનંતિ લેખિત હતી ?

જા૦—ના.

સ૦—એવી મતલબનો કોઈ અહેવાલ શ્રી હાચિયા તરફથી તમને મળ્યો હતો ?

જા૦—હા.

સ૦—હકીકતમાં તો ઓળખાણપત્રો એમને રંગુન કદી પહોંચ્યા જ નહોતા ને ?

જા૦—ના.

સ૦—ટાકીઓથી ઓળખાણ-પત્રો રવાના થયા તેની તારીખ તમે આપી શકશો ?

જા૦—૧૮૪૫ના મેની અધવચમાં

સ૦—બ્રિટિશ લશ્કરે તેની ૩જીએ રંગુનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે તમે જાણો છો ?

જા૦—હા.

સ૦—અને જાપાનીસ સેનાએ એપ્રિલની ૩૦મી સુધીમાં રંગુન ખાલી કરી નાખ્યું હતું ?

જ૦—હા.

સ૦—સુભાષચંદ્ર બોઝ પોતે એપ્રિલની ૨૪મીએ રંગુન છોડી ગયા હતા ?

જ૦—મને ખબર નથી.

સ૦—શ્રી હાચિયાએ રંગુન ક્યારે છોડ્યું હતું ?

જ૦—લગભગ એપ્રિલની આખરમાં.

સ૦—અને ઓળખાણ-પત્રો શ્રી હાચિયા માટેના હતા ?

જ૦—હા, એ જ્યાં હોય ત્યાં એમને એ મોકલી આપવાના હતા.

સ૦—એ કદ જગ્યાએ મોકલી અપાયા હતા તે તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

સ૦—રંગુન છોડ્યા પછી શ્રી હાચિયા ક્યાં હતા તે તમે નથી જાણતા ?

જ૦—ના.

સ૦—એ જાપાન પાછા ફરેલા ?

જ૦—ના. એ બેંગકોક ગયેલા.

સ૦—બેંગકોકમાં એ લડાઈના અંત સુધી, એટલે કે ઑગસ્ટની અધવચ સુધી રહેલા ?

જ૦—હા.

સ૦—બેંગકોકથી તમને એમની તરફથી એકેય અહેવાલ મળ્યો નહોતો ?

જ૦—સંદેશાવ્યવહાર જરાય હતો જ નહિ.

તે પછીના સાક્ષી શ્રી તેરુશે હાથિયાએ કહ્યું કે—

‘આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર ઉપરના એલચી તરીકે મને જાપાનીસ સરકારે મોકલેલો. ૧૯૪૫ના માર્ચમાં હું રંગુન પહોંચ્યો, અને કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીને મળ્યો. રંગુનમાં હું ૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલ સુધી હતો. કામચલાઉ સરકારના ખીજા એક સભ્ય શ્રી અય્યરને હું મળેલો. રંગુનથી હું બેંગ્કોક ગયેલો અને કામચલાઉ સરકાર પણ રંગુનથી બેંગ્કોક ખસેડવામાં આવેલી. મને દિલ્હી લાવવામાં આવ્યો ત્યાં સુધી હું બેંગ્કોકમાં જ હતો.’

સ૦—તમે રંગુન આવ્યા ત્યારે કાંઈ ઓળખાણ-પત્રો લાવેલા ?

જ૦—હું કાંઈ ઓળખાણ-પત્રો લાવ્યો નહોતો. પણ પહેંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હું ગયેલો. રંગુન જતાં પહેલાં હું ટાકીઓમાં હતો. રંગુન જવાનો હુકમ મને જાપાનીસ પરદેશ-પ્રધાન શ્રી શિગેમિત્સુ તરફથી મળેલો. આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપર મને મોકલવામાં આવ્યો તે અગાઉ હું જાપાનીસ મુત્સદ્દી-ખાતામાં હતો. પોલેન્ડમાંના જાપાનીસ એલચીખાતામાં પણ હતો. અલ્ગેરીઆ ખાતેનો એલચી હતો અને પરદેશ ખાતાના ટાકીઓમાંના સાંસ્કારિક ખાતાનો વડો પણ કેટલાક વખત માટે હતો. હું રંગુન કોઈ ઓળખાણ-પત્રો લઈ ગયેલો નહિ, કારણકે મને એ આપવામાં આવ્યા નહોતા. એ આપવામાં આવ્યા નહોતા કારણકે આઝાદ હિંદ સરકાર એક કામચલાઉ સરકાર હતી એની મને જાણ કરવામાં આવેલી.

સ૦—તમને ઓળખાણ-પત્રો શા માટે નથી આપવામાં આવ્યા તેની પૂછપરછ તમે કરેલી ખરી ?

જ૦—વાતચીતમાં મને જણાવવામાં આવેલું કે ઓળખાણ-પત્રોની જરૂર નથી. પાછળથી મને એક તાર મળેલો કે ઓળખાણ-પત્રો રવાના થઈ ચૂક્યા છે, પણ મને એ પહોંચેલા નહિ.

બિલટતપાસમાં:—

સ૦—તમે રંગુન જવા ઊપડયા ત્યારે કાંઈ કાગળિયાં સાથે લઈ ગયેલા ?

જ૦—ના.

સ૦—જાપાનીસ સરકાર તરફથી કામનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી સાથે નહોતા ?

જ૦—મારી સાથે હું કાંઈ કાગળિયાં લઈ ગયો નહોતો. પણ રંગુન પહોંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હું ગયેલો અને એમને મેં એમ કહેલું કે મને એલચી નીમવામાં આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અચ્ચરને પણ હું મળેલો.

સ૦—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા ક્યારે મળેલા ?

જ૦—મને ચોક્કસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોંચ્યા પછી થોડા દિવસે.

સ૦—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અચ્ચરને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર ?

જ૦—કર્નલ ચેટરજી મારે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા અને શ્રી અચ્ચરને તો હું એકજ વાર મળેલો એમ ધારુ છું. રંગુનમાં હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને મળ્યો નહોતો.

સ૦—તમને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો ?

જ૦—હા. મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો.

સ૦—હું ધારું છું કે તમને કાંઈ કારણ કહેવામાં આવ્યું હશે ?

જ૦—મને લાગે છે કે મારી પાસે ઝાળખાણુ-પત્રો નહોતા તેથી એમણે મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કરેલી.

સ૦—તે પછી જ તમને ઝાળખાણુ-પત્રો મોકલવાનું તમે જાપાનીસ સરકારને કહેલું ?

૪૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનાંતિને લીધે મેં મારા ઓળખાણ-પત્રોની માગણી કરતો તાર ટોકીઓ કર્યો. હું રંગુન પહોંચ્યો પછી ચાર-પાંચ દિવસે એ તાર મોકલાયો. જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણ-પત્રો મોકલી રહી છે.

ખ્યાવપક્ષના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર-જનરલ કાટાકુરા હતા. એમણે કહ્યું કે—

‘ ૧૯૪૪ દરમિયાન જાપાનીસ વડા મથકના ચીફ ઓફ સ્ટાફ તરીકે હું રંગુનમાં હતો. આંહિંન્કોં વિષે અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસંગોપાત મને જાણવા મળતું, છતાં કોઈ ચોક્કસ વિગતોની મને જાણ નથી. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અંગે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં રંગુનમાં મળ્યો હતો. કામચલાઉ સરકાર શા માટે સ્થાપવામાં આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલું. ’

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમાં એમણે સાક્ષીને શું કહેલું તે જણાવવાનું શ્રી જુલાલાઈએ સાક્ષીને કહ્યું. પણ એ તો સાંભળેલી વાતની જુગાની થાય એમ જજ-એડવોકેટનો અભિપ્રાય થવાથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો. આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે દક્ષિણમાંની સેનાના વડા જનરલ તેરાઉચીના ફરમાનથી એમણે ઇન્ફાલવાળી લડાઈની વ્યૂહરચના કરેલી એ લડાઈમાં આંહિંન્કોંએ શો ભાગ ભજવ્યો હતો એવા શ્રી. જુલાલાઈના સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ કહ્યું કે આંહિંન્કોં હિંદની આઝાદી માટે લડી હતી. પણ એ જવાબને સાક્ષીનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય ગણીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે જાપાનીઓની સાથેજ આંહિંન્કોંને અલગ લડાયક કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી. ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં રંગુનમાં એક એરીલા રેજિમેન્ટ આવી હતી. એ રેજિમેન્ટ જેમના હાથ નીચે હતી તે કે. શાહનવાઝને સાક્ષીએ અદાલતમાં ઓળખી

ખતાવ્યા ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી કે માર્ચમાં એ રેજિમેન્ટ મોરચા લણી ઊપડી ગઈ હતી. આ રેજિમેન્ટને શી કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી એવા એક સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ ન્યાયાધીશોના મેજ પાસે જઈને એક આકૃતિ દોરીને સમજાવ્યું કે આખી આંહિંંફોને એક ચોક્કસ હરોળ બેઠવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું.

સ૦—એમની રેજિમેન્ટ જ્યાં લડતી હતી એ વિભાગ એકલા કે. શાહનવાઝખાનના વર્ચસ્વ હેઠળ જ હતો? એમની સાથે કોઈ જાપાનીસ અફસર હતો?

જ૦—મને યાદ છે ત્યાં સુધી કે જે શાહનવાઝની સાથે સંપર્ક ખાતાનો એક અફસર હતો, પણ મને એની ખાતરી નથી.

સ૦—આંહિંંફો અને ઈમ્દાદ મોરચા પરના સંયુક્ત ‘કમાન્ડ’ વચ્ચે શી સમજણ હતી?

જ૦—જ્યારે લડાયક હિલચાલ ચાલતી ન હોય ત્યારે આંહિંંફો સ્વતંત્ર હતી અને હિલચાલ ચાલુ હોય એટલા વખત દરમિયાન એ જાપાનોએના કાબૂ હેઠળ હતી.

સ૦—હિંદુસ્તાનનો કોઈ પ્રદેશ કબજે કરાય તો તેનું શું કરવું તે વિશે કશી સમજણ હતી?

જ૦—હિંદોનો જે કોઈ પ્રદેશ અમે કબજે લઈએ તે આંહિંંફોને સોંપી દેવામાં આવે એવી સમજણ હતી.

સ૦—આ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનું તંત્ર કોણે સંભાળવાનું હતું એ વિષે જાપાનીસ ‘હાઇ-કમાન્ડ’ અને આંહિંંફો વચ્ચે કોઈ સમજણ હતી?

જ૦—એની ઉપર કામચલાઉ સરકારનો કાબૂ રહેવાનો હતો.

સ૦—મુક્ત કરેલા પ્રદેશોમાંથી વિજેતા સૈન્યના હાથમાં જે શત્રુ-સરંજામ આવે તેને અંગે શી સમજણ હતી?

જ૦—તમામ શત્રુ-સરંજામ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાનો હતો.

સ૦—જપાનીઓએ અને આંહિંંફોંએ હિંદની સરહદ ઓળંગી ત્યારે કરાયેલી જાહેરાતો વિષે તમને કાંઈ જાતમાહિતી છે ?

જ૦—એ વખતે કરાયેલી એ જાહેરાતો વિશે હું જાણું છું. એક શ્રી મુબાશયદ્ર ઓએ કરેલી કે તેઓ હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડી રહ્યા હતા. બીજી લેફ્ટેનન્ટ-જનરલ કાવાબાએ કરેલી કે જપાનીઓએ કબ્જે કરેલા તમામ પ્રદેશો હિંદીઓને સોંપી દેવામાં આવશે. એ જાહેરાતો હું અહિં રજૂ કરી શકું તેમ નથી.

ઊલટપાસ દરમિયાન:—

જ૦—ઇન્ફાલવાળી લડાઈના બ્યૂફની યોજના ૧૯૪૪ના જન્યુ-આરીમાં થઈ હતી. એ લડાઈની શરૂઆત ૧૯૪૪ના માર્ચમાં થઈ હતી. એનો અંત ક્યારે આવ્યો તે હું જાણતો નથી. ૧૯૪૪ના જન્યુઆરીમાં બરમામાંની જપાનીસ સેનાનું સંખ્યાબળ ૨૩૦,૦૦૦નું હતું.

સ૦—૧૯૪૪ના જન્યુઆરીમાં બરમામાંની આંહિંંફોંનું સંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતું ?

જ૦—વધુમાં વધુ ૧૦,૦૦૦નું.

સ૦—આંહિંંફોંની કમ કમ રેજિમેન્ટોએ ઇન્ફાલવાળી લડાઈમાં રીતસરનો ભાગ લીધો હતો તે તમે જાણો છો ?

જ૦—બધાં મળીને ત્રણેક ડિવિઝનો હતાં. આંહિંંફોંના એક ડિવિઝનમાં ૭,૦૦૦ થી ૮,૦૦૦ સૈનિકો હતા એમ હું ધારું છું, પણ ચોક્કસ નથી કહી શકતો.

સ૦—તમે કહ્યું કે જન્યુઆરીમાં બરમામાંની આંહિંંફોંનું સંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતું. તમે એમ સૂચવો છો કે ઇન્ફાલને મોરચે લડતા આંહિંંફોંના દળોના સૈનિકો ૧૦,૦૦૦ થી વધુ હતા ?

જ૦—ઇન્ફાલને મોરચે આંહિંંફોંના ૧૦,૦૦૦ થી વધુ સૈનિકો હતા એમ હું માનું છું.

સ૦—એ ક્યાંથી આવેલા ?

જ૦—હું ધારું છું કે સિંગાપુરથી ધણા આવેલા, અને આ રીતે ૧૦,૦૦૦ની મૂળ સંખ્યામાં વધારો થયો હતો. કેટલાક માણસો

બરમામાંથી પણ આવેલા. હું ધારું છું કે એમની સાથે બાળી જવા
હિંદમાંથી પણ કેટલાક આવેલા, પણ કેટલા આવેલા તે હું
નથી જાણતો.

સ૦—હિંદમાંથી પણ કેટલાક આવેલા તે તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?

જ૦—મેં એ સાંભળ્યું હતું.

સ૦—ઇમ્ફાલ મોરચા પરની આઠિંકો રેજિમેન્ટનાં નામ
ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં ૧, ૨, અને ૩ હતાં ?

જ૦— હું ધારું છું કે એ જ હતાં.

સ૦—ઇમ્ફાલવાળી લડાઇને પરિણામે આઠિંકોના સૈનિકો-
માંથી કેટલા કમી થયા હતા તે તમે કહી શકો તેમ છો ?

જ૦—ના.

પહેલી આઝાદફોજના સંસ્થાપક કે૦ મોહનસીંઘ

આઝાદ હિંદ સરકારના બે પ્રધાનોની જુખાની

૧૧મી ડિસેમ્બર : મંગળવાર

: ૧૫ :

ખ્યાવપક્ષના છઠ્ઠા સાક્ષી હતા આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એક પ્રધાન શ્રી અચ્યર એમણે જુખાની આપી કે—

‘૧૯૪૧ની ૧૦મી ડિસેમ્બરે જપાનીઓએ લડાઈની જાહેરાત કરી ત્યારે હું બેંગકોકમાં હતો. તેજ દિવસે બેંગકોક છોડીને બરમા—રસ્તે હિંદ પહોંચવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં હું સફળ ન થયો કારણકે હું સરહદ ઉપર પહોંચ્યો તે અગાઉ બે દિવસે જ એ બંધ કરી દેવામાં આવેલી.

પૂર્વે એશિયામાંના તમામ હિંદીઓની એક પરિષદ ૧૯૪૨ના જૂનની અધવચમાં બેંગકોકમાં મળેલી. થાઇલેન્ડ, બરમા, મલાયા (સિંગાપુર સહિત), હિંદી—ચીન, જાવા, સુમાત્રા, ફિલિપાઇન્સ, શાંઘાઈ, હોંગકોંગ અને જાપાનમાંથી એમાં પ્રતિનિધિઓ હાજર રહેલા, પૂર્વ એશિયામાં એ વખતે હિંદીઓની આશરે પચીસથી ત્રીસ લાખની વસ્તી હતી. એ પરિષદમાં હું એક પ્રેક્ષક તરીકે હાજર રહેલો.

બેંગકોકમાં સ્થાપાયેલા હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકમાં હું ૧૯૪૨ના જુલાઈમાં જોડાયો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનું પ્રથમ બ્યેચ એ વખતે હું સમજ્યો હતો તે પ્રમાણે હિંદની સ્વતંત્રતા જીતવાનું હતું. સંઘના જાહેરાત-ખાતાનો કબજો મને સોંપવામાં આવેલો.

ફ્રેન્ચઆરીના અંતમાં બેંગકોક છોડીને હું માર્યની ૪ જીએ સિંગાપુર પહોંચ્યો, ત્યાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખ રાશબિહારી બોઝને હું મળ્યો. એમણે મને કહ્યું કે વડું મથક બેંગકોકથી સિંગાપુર બને તેટલું જલદી ખસેડવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો હતો, તે વખતે તૈયારીઓ શરૂ કરી દેવામાં આવી અને ૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં ખસેડવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું. મારી કચેરીમાં કામ કરવું મેં ચાલુ રાખ્યું.

દક્ષિણ એશિયાના તમામ દેશોમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના રીત-સરના સભ્યો હતા, અને એ વખતે એના સભ્યોની સંખ્યા સાડાસાત લાખ જેટલી હતી.

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ
અને રાશબિહારી બોઝ

નેતાજી સુભાષ બોઝ ૧૯૪૩ની ૨ જુલાઈએ સિંગાપુરમાં આવ્યા. ૪થી જુલાઈએ, પૂર્વ એશિયામાંના પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઈ. એ પરિષદમાં, રાશબિહારી બોઝે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખપદની સત્તાવાર સોંપણી નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને કરી દીધી.

પ્રતિનિધિઓને અને પ્રેક્ષકોને રાશબિહારી બોઝે કહ્યું કે ટોફીઓથી એ એમને માટે એક સોગાદ-નેતાજી-લાવ્યા હતા, અને પ્રમુખપદ એ નેતાજીને સોંપી દેતા હતા. આ જાહેરાત વખતે હર્ષા-વેશના પોકારોનો વરસાદ વરસ્યો હતો.

પોતાના બાપણમાં નેતાજી બોઝે જાહેર કર્યું કે થોડા જ વખતમાં આઝાદ

હિંદી એક કામ ચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાની એમની ધારણા હતી. એનો પણ અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક સત્કાર કરવામાં આવેલો.

૧૯૪૩ની ૨૧મી એક્ટોબરે, પૂર્વ એશિયામાંની હિંદી સ્વતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની બીજી એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઈ હતી. સામાન્ય મંત્રીએ સંઘની પ્રગતિનો અહેવાલ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરી હતી. પ્રતિનિધિઓએ અને હાજર રહેલા સૌ કોઈએ એ જાહેરાતને તાળીઓના ગડગડાટ અને પોકારો વચ્ચે આવકારી હતી.

આ સરકારના સભ્યોનાં નામ જાહેર કર્યા પછી નેતાજીએ પોતે હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. તે પછી પ્રધાનમંડળના બીજા સભ્યોએ હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની અને નેતાજી પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. આખી કાર્યવાહી દરમિયાન ડગલે ને પગલે હર્ષાવેશની કાઠિયારીઓ અને ‘સુભાષ બોજ કી જય’, ‘આઝાદ હમકૂત કી જય’ તથા ‘આઝાદ હિંદ કી જય’ના પોકારો થયા કરતા હતા.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત કરતી વેળાની એક છબી અને સાક્ષી સહિતના એ સરકારના પ્રધાનોની બીજી છબી સાક્ષીને દેખાડવામાં આવતાં એ એમણે આજળી ખતાવી. પછી ઉમેર્યું કે—

‘કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના પછી અમે સ્વિટન અને અમે-રિકા સામે લડાઈ જાહેર કરી. એ સરકારમાં હું જાહેરાત અને પ્રચાર ખાતાનો પ્રધાન હતો. પોતાનો વહીવટ-તંત્ર તરીકે કામચલાઉ સરકાર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વ્યવસ્થા-તંત્રનો ઉપયોગ કરતી.’

કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત અને તેના પ્રધાનોનાં નામવાળો એક દસ્તાવેજ સાક્ષીને ખતાવતાં, પોતાને યાદ છે ત્યાં સુધી એ સાચાં છે એમ એમણે જણાવ્યું. તે પછી કામચલાઉ સરકારની પ્રવૃત્તિઓ વિશે સવાલો પૂછતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

સંઘદ્વારા હિંદીઓને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ પૂરું પાડવાનું અને તખીખી તથા અન્ય રાહત પહોંચાડવાનું કાર્ય આઝાદ હિંદ સરકાર કરતી હતી. હિંદુસ્તાનીઓને જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે રક્ષણની અને ખાસ તો ગુડાગીરી સામેના રક્ષણની, જરૂર પડે ત્યારે એ પૂરું પાડવાની સૂચના સરકારે આંદિંન્દ્રોને આપી હતી.

૧૯૪૩ની ૩૭ માર્ચ ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી સુધી હું સિંગા-પુરમાં હતો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર પોતાના સભ્યોની સહી લેવાનું કાર્ય હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની મલાયામાંની શાખાઓએ ૧૯૪૩ના ડિસેમ્બરમાં શરૂ કર્યું.

સંઘની મલાયાની શાખા તરફથી નિયમિતપણે એક માસિક પત્રિકા બહાર પાડવામાં આવતી હતી ૧૬મી ડિસેમ્બર ૧૯૪૩ના એના અંકમાં સંઘની શાખાઓ માટે નીચે મુજબની સૂચનાઓ આપેલી હતી.

“પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓ આજે હવે એક પરદેશી સત્તાના તાબેદારો નથી રહ્યા. એ તો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના ગર્વિષ્ઠ નાગરિકો છે.

મલાયામાંના બીજા હિંદીઓને આ વાત ખરોખર સમજાવવા માટે અને પોતાના નવા સ્થાપનની જવાબદારીઓનું આપણા દેશબાઈ-ઓને પૂરું ભાન કરાવવા માટે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવાનું હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના દરેક સભ્યને કહેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષેની વિગત-વાર સૂચનાઓ અને પ્રતિજ્ઞાનો મુસદ્દો શાખાઓને મોકલાઈ ચૂક્યાં છે.

પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે, દરેક સભ્યને વફાદારીની પ્રતિજ્ઞાનું એક કાર્ડ આપવામાં આવશે અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના સભ્યપદનું તેનું કાર્ડ એ પ્રતિજ્ઞા લેવડાવનાર અમલદાર પાકું લઈ લેશે.

આપણી સરકાર પ્રત્યે વફાદારી રાખવાનો અધિકાર માત્ર હિંદી સ્વતંત્ર્ય સંઘના સભ્યોને જ આપવામાં આવશે, કારણ કે સંઘનો સભ્ય ન હોય તેવા કોઇપણ હિંદીને સાચો હિંદી ગણી શકાય નહિ. ૨૧મી ઓક્ટોબરે શાંતાનુમાંના પોતાના ભાષણમાં નેતાજીએ કહ્યું હતું તેમ ‘ એમને આપણે હિંદીઓ કે મિત્રો ગણી શકીએ નહિ. હિંદુસ્તાનમાં એમને માટે કોઇ સ્થાન નથી. ’

વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓની એક યાદી સાક્ષીને દેખાડવામાં આવી ૧૯૪૪ના નૂન સુધીની કુલ સંખ્યા એમાં ૨,૩૨,૫૬૨ની દેખાડેલી હતી.

સ૦—કામચલાઉ સરકારની આવકના ક્યા ક્યા ભાગો હતા ?

જ૦—પૂર્વ એશિયામાં બધેથી હિંદીઓ પાસેથી કામચલાઉ સરકાર ફાળા ઉઘરાવતી. આ રીતે ભેગા થયેલા પૈસા બરમામાં આઝાદ હિંદ બેન્કમાં રાખવામાં આવતા. ફાળામાં રોકડનાણું તેમજ ચીજવસ્તુઓ અપાતી. ખાદ્ય પદાર્થો, ધાતુનાં કામવાસણો અને આન્દ્રિન્દ્રોના ઉપયોગમાં આવી શકે એવી બીજી કોઇપણ ચીજનો એમાં સમાવેશ થતો.

૧૯૪૩ના નવેમ્બરમાં આ ફાળામાં રોકડનો આંકડો ૫૩,૪૩૯૫૬ ડોલરે પહોંચેલો અને ૮૬,૩૧૦ ડોલરની કિંમતનું ઝવેરાત એમાં અપાયેલું. ૧૯૪૪ના જુલાઈમાં કુલ આંકડો ૧,૫૩,૫૪,૧૦૪ ડોલર પહોંચેલો આઝાદ હિંદ બેન્કની સ્થાપના રંગુનમાં ૧૯૪૪ના એપ્રિલ માં થઈ હતી. શ્રી દીનાનાથ તેના ડાયરેક્ટરોમાંના એક હતા અને હું તેના ડાયરેક્ટરોના બોર્ડનો પ્રમુખ હતો.

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે આન્દ્રિન્દ્રોનો કબજો સંભાળી લીધો પછી એ સર્વોચ્ચ કમાન્ડર બન્યા. આન્દ્રિન્દ્રોમાં સંપૂર્ણપણે સ્વેચ્છા-પૂર્વકની ભરતી કરવામાં આવતી હતી એ હું જાણું છું. અમે જેમને તાલીમ આપી શકતા નહોતા એવા વધારાના સ્વયંસેવકો હમેશાં અમારી પાસે રહેતા હતા. નાગરિક વહીવટકર્તાઓને તાલીમ આપવા

માટેની એક તાલીમશાળા સિંગાપુરમાં હતી. નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા પછી થોડા મહિનામાં એ શાળાની રચાપના કરવામાં આવેલી.

સ—નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારે વચ્ચેના સંબંધો કેવા હતા ?

જ૦—સમાનતાને ધોરણે વ્યવહાર રાખતાં એ સાથીરાજ્યો વચ્ચેના એ સંબંધો હતા.....૧૯૪૪ના એપ્રિલથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના અંગલામાં રહ્યો હતો.

સ૦—જાપાનીસ સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના એના કોઈ મતભેદની વિગતો તમે આપી શકશો કે જેમાં કામચલાઉ સરકારે પોતાનો મત સાચો ઠરાવ્યો હોય ?

જ૦—કામચલાઉ સરકારે જ્યારે પોતાનો મત સાચો ઠરાવ્યો હતો એવા મારી જાણના એ કે ત્રણ પ્રસંગો તો મને યાદ છે. ૧૯૪૪ માર્ચમાં. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ અને કેટલાક જાપાનીસ અફસરોની જેમાં હાજરી હતી એવી એક પરિષદ મળેલી. એમાં હું પણ હાજર હતો. હિંદની ધરતી ઉપરની લડાઈનું સંચાલન કરવા માટે એક યુદ્ધ સમિતિની રચાપના અંગેની ચર્ચાઓ ત્યાં થતી હતી. જાપાનીઓની એવી માગણી હતી કે એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઈ જાપાનીને મૂકવો, અને પોતાના એ દાવાના ટેકામાં એમણે દલીલો કરી. નેતાજીએ એ સૂચનાનો સામનો કર્યો અને તેમ કરવાનાં પોતાનાં કારણો દર્શાવ્યાં.

જાપાનીઓની દલીલ એ હતી કે પ્રમુખપદે જાપાની હોય તે સગવડતાને ખાતર જરૂરી છે. નેતાજી તો સિદ્ધાંત ઉપર ઊભા રહ્યા. અને એમણે કહ્યું કે જેમાં હિંદનું અખંડત્વ, સાર્વભૌમત્વ, કે સ્વાતંત્ર્ય જરા પણ ઓછું થાય એવી કોઈ પણ વાત એ સ્વીકારી શકે નહિ. એમની સામી દલીલ એ હતી કે કાં તો કોઈ હિંદી એનો પ્રમુખ બને અથવા તો પછી સમિતિ પ્રમુખ વિનાની જ રહે, અને તેના હિંદી તેમજ જાપાની સભ્યોનો દરજ્જો સમાન રહે.

નેતાજીએ પોતાની વાત સાચી ઠરાવી હતી અને એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઇ જાપાનીને મૂકવામાં આવ્યો નહોતો.

કામચલાઉ સરકાર પોતાની વાતને સફળતાપૂર્વક વળગી રહી હોય એવો ખીજો પણ એક દાખલો છે. જાપાનીઓ અને કામ-ચલાઉ સરકારના પ્રતિનિધિઓની હાજરીનાળી એક પરિષદમાં જાપાનીઓએ કહ્યું કે પૂરવઠા-ખાતાના અને માનવબળ-ખાતાના પ્રધાનોની નિમણૂકની જાણ એમને અગાઉથી જ કરવામાં આવે તો સારું, કારણ કે જાપાનીસ યુદ્ધ-પ્રયત્નોને એ નિમણૂકની સીધી યા આડકતરી અસર થતી હતી. પણ નેતાજીએ જણાવ્યું કે એ તો કામચલાઉ સરકારની બિલકુલ આંતરિક બાબત છે. જો કે આવી નિમણૂકો થઈ ચૂક્યા બાદ, એક શિષ્ટાચાર રૂપે તેની જાણ જાપાનીઓને કરવામાં એમને વાંધો નહોતો. છેવટ સુધી તેઓ એ મતને વળગી રહ્યા હતા.

હજી એક ખીજો દાખલો હું આપું છું. (હિંદના) મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોમાં કોઇપણ જાપાનીસ પેઢીને કામ કરવા ન દઇ શકાય અને એક આઝાદ હિંદ ગેન્ક સિવાય ખીજી કોઇપણ એન્કથી ત્યાં કામકાજ ન થઈ શકે એવી એક યોજના નેતાજીએ ઘડી કાઢી હતી.

સ૦—મલાયા કે બરમામાંના હિંદીઓના રક્ષણ માટે કામ-ચલાઉ સરકારે શું શું કર્યું હતું ?

જ૦—હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના તંત્ર દ્વારા તખીખી મદદ અને સામાજિક સુખાકારીના ખીજા કાર્યોની એમણે ગોડવણ કરેલી. ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ એમની કેળવણી પણ ચાલુ રખાયેલી.....આઝાદ હિંદ સરકારનાં ચાર રેડીઓ મથકો હતાં. જાહેરાત અને પ્રચાર-ખાતાના પ્રધાન તરીકે એમના સંચાલન માટે હું જવાબદાર હતો.

સ૦—આ મથકોના સંચાલન ઉપર બહારનું કોઇ નિયંત્રણ હતું

જ૦—ના.....મલાયામાંથી સ્વયંસેવકોની એક મોટી સંખ્યા (ફાજમાં) ભરતી થઇ હતી. બરમામાંથી પ્રમાણમાં ઓછા અને

દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોમાંથી પ્રમાણસરના સ્વયંસેવકો પણ એમાં નોડાયેલા. હિંદી વેપારીઓ પાસેથી અનાજના રૂપમાં સંભાવતો અમને મળતી હતી.

ઊલટપાસમાં;—

જ૦—૧૯૪૨માં હું જાપાને ખમરપત્રી હતો. બેંગકોક પરિપદમાં હું હાજર હતો. હિંદની સ્વતંત્રતાના સંબંધમાં જાપાનીસ યુદ્ધનેમોનું સ્પષ્ટીકરણ માગવાની મતલબનો એક ઠરાવ એ પરિપદમાં પસાર થયો હતો.

સ૦—એ પ્રમાણેની સત્તાવાર ચોખવટ જાપાનીઓએ કદી પણ કરી નહોતી એ દફતર છે ?

જ૦—મને ખમર નથી.....બેંગકોક પરિષદે નિમેલી કાર્યવાહક સમિતિની કાર્યવાહીની મને જાણ નથી. એક એના પ્રમુખ શ્રી રાશબિહારી બોઝ સિવાયના તેના બીજા સભ્યોના રાજીનામાની મને ખમર નથી. ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમાં હું બેંગકોકમાં હતો, ત્યારે શ્રી રાશબિહારી બોઝ સિંગાપુર ગયેલા હતા.....જરમા અને મલાયામાંથી ગેરહાજર હિંદીઓની માલિકીની મિલકતને લગતો એક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો એ મને યાદ છે. જરમામાંના હિંદીઓએ ‘એઝસન્ડી ઇન્ડિયન પ્રોપર્ટીઝ એસોસિએશન’ (માલિકની ગેરહાજરીવાળી હિંદી મિલકતોનો સંઘ) ની સ્થાપના કરી હતી. આ સંઘ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ નીચે રહીને કામ કરતો હતો. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને પૂર્વ એશિયામાં તેડાવતો એક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો એ પણ મને યાદ છે.....હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘમાં સાડાસાત લાખ સભ્યો હતા એ મારી માહિતી સંઘના સામયિકોમાં અપાતી વિગતોને આધારે અપાયેલી હતી. મારી કામગીરી કામચલાઉ સરકારની તથા આંહિન્ડેાની પ્રવૃત્તિને પ્રચાર

કરાવવાની અને હિંદની સ્વતંત્રતા માટે હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં પ્રચાર પહોંચતો કરવાની તથા સભાઓ ગોઠવવાની હતી.

સ૦—કામચલાઉ સરકાર માટે ફાળા ઉધરાવનારાઓએ ખરમા અને મલાયામાં હિંદીઓની મૂડીના અમુક ટકા ઠરાવેલા હતા એ સાચું છે ?

જ૦—ખરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓની સ્વેચ્છાપૂર્વકની સંમતિથી અમુક ટકા ઠરાવવામાં આવ્યા હતા. ફાળા ઉધરાવનારાઓએ હિંદી વેપારીઓને અને ખીજાઓને ફાળામાં આપવાનું કહેલું અને એમની સંમતિથી તેમજ એમની સૂચનાથી જુદા જુદા સ્થળો માટે જુદા જુદા ટકા ઠરાવવામાં આવેલા.

એક ' બોર્ડ ઓફ મેનેજમેન્ટ ' (વ્યવસ્થા સમિતિ) મલાયામાં ફાળા એકઠા કરતી અને ખરમામાંના હિંદીઓની અનેકી એક નેતાજી ફાળા-સમિતિ પણ હતી. આગળ જતાં કરીમ ગની નામનો એક માણસ નેતાજી ફંડ સમિતિનો સભ્ય બન્યો. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરી અગાઉ ઉધરાણું એમના કબજામાં નહોતું.

સ૦—પૈસા પડાવવાનો કોઈ આરોપ એમની ઉપર હતો ?

જ૦—ના.

સ૦—શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના ફરમાનથી એમની ધરપકડ કરવામાં આવેલી ખરી ?

જ૦—નેતાજીના હુકમથી એમને અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલા એનાં કારણોની મને ખબર નથી. નેતાજીના જન્મદિવસે સામગ્રી ઉધરાવવાની પ્રવૃત્તિ વિશે એક તપાસણી થઈ હતી. પણ એમની સામેના ચોક્કસ આરોપોની મને જાણ નથી.

જ૦—આ હિંદોને એકવાર કપડું અથવા રૂ. ૫૦ આપવાનો હુકમ દરેક માણસને કરવામાં આવેલો ?

જ૦—દરેક હિંદીએ ઓછામાં ઓછું એક વાર કાપડ આપવું

[૧૨૨]

જોઈએ એવી અપીલ કરવામાં આવેલી. પણ એમાં કોઈ જાતની બળજબરી તો હતી જ નહિ... ખુદ આંહિંંકોંને ઉદ્દેશીને નેતાજીએ કરેલાં સંખ્યાબંધ બાષણો દ્વારા મેં જાણેલું કે આંહિંંકોંમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક જ ભરતી થતી હતી.

સ૦—મોઢેથી બોલવાનું બાદ કરતાં સાચેસાચ તો બળજબરી વાપરવામાં આવતી હતી એ સાચું ને ?

જ૦—લોકોને આંહિંંકોંમાં ભરતી કરવા માટે મુદ્દલે ય બળજબરી વપરાયાની મને જાણ નથી.

સ૦—લોકો ઉપર આંહિંંકોંમાં જોડાવાનું દબાણ લાવવા માટે લયંકર જુલમો કરવામાં આવ્યા હતા એની તમને જાણ છે ?

જ૦—૧૯૪૨ના ડિસેમ્બર પછી હિંદીઓ ઉપર આંહિંંકોંમાં જોડાવા માટે કોઈ જુલમો થયાની મને પોતાને જાણ નથી.

સ૦—જેપાનીઓએ આંહિંંકોં ઉપર કોઈ બંધનો મૂક્યા હોવાનું તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

શ્રી. ભુલાભાઈએ સાક્ષીને અગાઉ એક સવાલ પૂછ્યો : ‘ અંગાળના દુકાળની વાત તમે સાંભળેલી ? ’

જ૦—હા.

સ૦—એમાં સપડાયેલા માણસોની રાહત માટે તમારી સરકાર તરફથી કોઈ ઓફર કરેલી.

જ૦—હા, અંગાળના દુકાળપીડિત માણસોની રાહત માટે નેતાજીએ એક લાખ ટન ચોખાની ઓફર કરેલી.

સ૦—એનો શો જવાબ મળેલો ?

જ૦—એનો સ્વીકાર કરાયો નહોતો.

ઉલટતપાસમાં સરકારી વકીલે એ વાતનો તાજ લીધો:—

સ૦—અંગાળના દુકાળની અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ચોખા

મોકલવાની કરેલી ઓફરની વાત તમે જણાવી હતી. એ ઓફર કેવી રીતે કરવામાં આવેલી ?

જૌ—રેડીઓ ઉપરથી એ ઓફર હિંદુસ્તાનની જનતાને તેની જાણ માટે અને હિંદુસ્તાનમાંના સત્તાવાળાઓને એ અંગે પગલાં લેવા માટે કરવામાં આવેલી.

સૌ—આ ડ્રાડકાસ્ટ કયારે કરાયેલો ?

જૌ—હું માનું છું કે એ ૧૯૪૩ના જુલાઈ કે ઓગસ્ટમાં કરાયો હતો.

સૌ—ક્યાંથી ?

જૌ—સિંગાપુરથી.

સૌ—ચોખ્ખા ક્યાંથી મોકલવાના હતા ?

જૌ—જે બ્રિટિશ સરકાર જહાજોની સલામતીની ખાતરી આપે તો જરમાના કોઈ પણ બંદરેથી એ મોકલવાના હતા.

સૌ—એ વખતે જરમાની પ્રજા ચોખ્ખા વિના ભૂખે મરતી હતી ખરી ?

જૌ—ના.

પછીના સાક્ષી તરીકે આવ્યા લે૦ કર્નલ લોગનાથન. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એ એક પ્રધાન હતા અને આંદામાન તથા નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશ્નર હતા. જુઝાની આપતાં એમણે કહ્યું કે—

‘ સિંગાપુર પડ્યું ત્યારે હું ઇન્ડિયન જનરલ હોસ્પિટલ (હિંદી હોસ્પિટલ) નં. ૧૯નો કબજો સંભળાતો હતો. ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરના અરસામાં હું આન્હોલ્કોનો સભ્ય બન્યો. વચગાળા દરમિયાન નીસૂન છાવણીમાં આવેલી, મારી હોસ્પિટાલનો કબજો સંભાળવો મેં ચાલુ રાખ્યો હતો. નીસૂન છાવણી ૨૦૦૦ સિપાહીઓ માટે બાંધવામાં આવેલી, પણ એમાં બારેક હજારને ખીચોખીચ ભરવામાં

આવેલા. શરૂઆતમાં નીચું જાવણીમાં ચાર ઇસ્પતાલો હતી અને જાવણીમાંના તમામ કેદીઓની સારવાર એ કરતી. પાછળથી અમુક ઇસ્પતાલોને બિદાદરી અને સેલેટારની જાવણીઓમાં મોકલવામાં આવેલ.

બરમા, ફિલિપાઈન્સ, હોંગકોંગ, સુમાત્રા, જાવા, સેલેબસ, બોર્નીઓ, શાંધાઈ, કેન્ટન, હિંદી-ચીન-આખાય દૂર પૂર્વમાંથી આવેલા ૧૧૦ પ્રતિનિધિઓની હાજરીવાળી એગકોક પરિષદમાં હું હાજર હતો.

પરિષદમાં ૬૦ કે ૭૦ ઠરાવો પસાર થયેલા. મુખ્ય ઠરાવમાં તમામ હિંદીઓને અને ખાસ તો નાગરિકોને સંગઠિત બનવાનો અને પોતાના બનમાલની સલામતી જાળવવા માટે તથા પોતાની સામાન્ય આખાદી માટે એક સંસ્થા રાખવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ નામની એક સંસ્થા નીચે એ પ્રમાણે સંગઠિત બનવાનું હતું અને તેની જુદી જુદી શાખાઓને સંઘની પ્રાદેશિક અથવા સ્થાનિક શાખાઓ કહેવાતી હતી. એક ઠરાવમાં એક લરકર બિલ્ડર કરવાની માગણી કરાઈ હતી. ઠરાવમાં એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી જે કંઈ થાય તે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની પ્રવૃત્તિઓને અનુરૂપ હોવું જોઈએ. એવી સમજણ હતી કે કોંગ્રેસ જ્યારે એમને હિંદમાં આવવાનું કહે ત્યારે એમ કરવા માટે એમણે પગલાં લેવાં જોઈએ.

આઈન્ડોના 'જી. ઓ. સી.' કેન્ટન મોહનસીંઘ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તથા કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ શ્રી રાશબિહારી બોઝ વગેરેના સંબંધો બહુ સુખદ નહોતા, મારી પોતાની જાતમાહિતી એવી છે કે જાપાનીઓ સાથે લાંબા કાળથી પોતે રહ્યા હતા તેથી શ્રી રાશબિહારી બોઝ જાપાનીઓને હાથે દોરવણી પામવા અને એમના નિયંત્રણમાં રહેવાના મતે ઢળેલા હતા. જ્યારે મોહનસીંઘને એમ લાગતું હતું કે જાપાનીઓ સાથે શ્રી રાશબિહારી બોઝ અત્યારની શરૂ થયેલી વધુ કડક વર્તાવ રાખવો જોઈએ.

આંહિંંફોં એ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એક શાખા હતી. મોહનસીંઘને શ્રી રાશ્ત્રિહારી બોઝ સાથે બહુ સુમેળ નહિ તેથી જાપાનીઓ સાથે વ્યવહાર રાખવામાં એમણે પોતાની ઉપર ઘણી જવાબદારી લીધી હતી. કટોકટી દરમિયાન કેટલાક ઉચ્ચ અફસરોને પોતાને બંગલે મળતા રહેવાનું મોહનસીંઘે કહ્યું હતું એમાંનો હું એક હતો. મોહનસીંઘે અમને જણાવ્યું હતું કે બેંગકોક પરિષદમાં કરેલા ફરવોને જાપાનીઓએ હજી સુધી બહાલી આપી નથી.

આંહિંંફોં સાથે એક મિત્રસેના તરીકેનો વર્તાવ રાખવાની મોહનસીંઘની માગણીનો સ્વીકાર થયો નહોતો. થોડી વિમાન-વિરોધી ટૂંકડીઓનો જાપાનીઓએ સંરક્ષણ માટે ઉપયોગ કર્યો તે સામે મોહનસીંઘે આકરો વિરોધ કર્યો હતો, કારણકે એનો કબજો એમને સોંપાઈ જવો બેદરદારી એમ તેઓ માનતા હતા. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ આવી પહોંચ્યા નહિ ત્યાં સુધી જાપાનીઓએ એ વિમાન-વિરોધી તોપોનો કબજો સોંપ્યો નહોતો.

જાપાનીઓએ આંહિંંફોંના કેટલાક સૈનિકોને બરમા લઈ જવા માટે એક જહાજની ગોવડણ કરેલી. પણ પોતાની જાણ વિના આ રીતે સૈનિકો મોકલાય તે સામે સમિતિના સભ્યોએ વાંધો ઉઠાવ્યો. મોહનસીંઘે પોતાના અફસરોને કહ્યું કે, ‘આવા સંજોગોમાં કામ કરવું અશક્ય છે અને હું આંહિંંફોંને વિખેરી નાખવાનો છું.’

શ્રી રાશ્ત્રિહારી બોઝના ફરમાન મુજબ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરીને તેમને લઈ જવામાં આવ્યા અને પછી મોહનસીંઘની સૂચના પ્રમાણે આંહિંંફોંને વિખેરી નાખવામાં આવી. એ વખતે કાયદા-વાહક સમિતિના સભ્યો શ્રી રાધવન, શ્રી મેનન, સેનાપતિ મોહનસીંઘ અને કર્નલ જિલાની હતા. શ્રી રાશ્ત્રિહારી બોઝ એના પ્રમુખ હતા.

૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં હું આંહિંંફોંના વડા મથક ત્રિદાદરીમાં હતો. ત્યાં હું તખ્તીખીખાતું સંભાળતો હતો. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

[૧૨૬]

૧૯૪૩ની ૨જ જુલાઈએ સિંગાપુર આવ્યા ત્યારે હું એમને મળેલો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વખતે હું ત્યાં હાજર હતો. હું પ્રધાનમંડળનો એક હતો. અને આંહિંફાંનું તબીબી-ખાતું મારા કબજામાં હતું.

દૂર પૂર્વની એશિયાઈ પરિષદમાં ૧૯૪૪ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ અંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપવામાં આવ્યા હતા. મને ત્યાં ગયા બે-ત્રણ અડવાડિયા થયા બાદ પોર્ટ બ્લેરમાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકે એક વિાધ કરવામાં આવેલી અને એમાં અંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ મને સત્તાવાર રીતે સોંપવામાં આવ્યા હતા. એ વિધિ વખતે ત્યાંના કબજે સંભાળનાર જાપાનીસ 'રેર-એડમિરલ' અને ત્યાંના લશ્કરી કમાન્ડર હાજર હતા. નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝે મને એ ટાપુઓનો ચીફ કમિશનર નીમ્યો હતો.

સિંગાપુર છોડતાં અગાઉ મને સૂચના આપવામાં આવેલી કે મારી સાથે મારે પાંચ માણસો લઈ જવા અને મેજર આલ્વી લેન્ડ સુબનસીંઘ, લેન્ડ મહમ્મદ ઇકબાલ અને શ્રી શ્રીનિવાસન નામના એક શીઘલહિયા-ટાઇપિસ્ટને લઇને હું અંદામાન જવા ઊપડ્યો.

પોર્ટ બ્લેરમાંની વિધિ પછી ત્યાં ચાલી રહેલા નાગરિક-તંત્રનો કબજો મેં લીધો. મેજર આલ્વીને અંદામાનમાંનું કેળવણીખાતું લેન્ડ સુબનસીંઘને મહેસૂલી અને નાણાંકીય ખાતું, અને લેન્ડ ઇકબાલને પોલીસખાતું સોંપ્યાં.

૧૯૪૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં હું સિંગાપુર પાછો ફર્યો ત્યાં સુધી એ ટાપુઓનો વહીવટ મેં કર્યો હતો, મારા વહીવટનો એક અહેવાલ ૧૯૪૪ના નવેમ્બરમાં મેં શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો. નેતાજીની એવી ઇચ્છા હતી કે રંગુન જાતે જઇને એ અહેવાલ એમને આપવો અને પછી એમની સાથે ટોંકીઓ જવું, જેથી કાંઈ

મુશ્કેલીઓ હોય તો એ હું જાપાનીસ વિદેશખાતાની કચેરીમાં રજૂ કરી શકું એ વખતે હું ધણો બીમાર હતો અને પથારીવશ જ હતો તેથી હું જઈ શક્યો નહિ, અને શ્રી સુભાઝયંત્ર બોઝ ટોકીઓથી સિંગાપુર પાછા ફર્યા ત્યારે મેં એમને મારો અહેવાલ આપ્યો,

એ પ્રસંગે પોતે રજૂ કરેલો અહેવાલ સાક્ષીએ અદાલતમાં રજૂ કર્યો.

‘મારી ગેરહાજરી દરમિયાન કામચલાઉ ચીફ કમિશનર તરીકે મેજર આલ્વીની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. મારા વહીવટ દરમિયાન એ ટાપુઓનાં નવાં નામ શહીદ (આંદામાન) ટાપુઓ અને સ્વરાજ (નીકોબાર) ટાપુઓ પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર તમામ ધરી સત્તાઓએ—જર્મની, ઇટલી, જાપાન, કોશીઆ, મંચુરીઆ, ફિલિપાઈન્સ, નાનકોંગ સરકાર, સિયામ અને બરમાએ કર્યો હતો.

આઝાદ હિંદ ફોજ એ સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવકોની બનેલી હતી. હું જાણું છું ત્યાં સુધી ભરતી કરવા માટે કોઈ બળજબરી વાપરવામાં આવી નહોતી. કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે હું જાણું છું કે કામચલાઉ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈ જાહેર કરી હતી. ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરથી હું સિંગાપુરમાંના મારા રહેઠાણે એક દરદી તરીકે રહેતો હતો.

નાગરિક પ્રજા માટે આંહિંન્કો જહુ મોટા આધાર સમાન હતી, બ્યારે હું રંગુનમાં શરણે થઈ ગયો ત્યારે પંદરેક દિવસ સુધી આંહિંન્કોએ આખા રંગુન વિસ્તારનો કાબૂ સંભાળી લીધેલો અને નેતાજી જે સૂચનાઓ પાછળ મૂકતા ગયેલા તે મુજબ તેણે કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવ્યાં હતાં. જાપાનીઓના આક્રમણ વખતે લગભગ ૧૦,૦૦૦ હિંદીઓનાં ખૂન કરવામાં આવ્યાં હતાં. આવી આફત ફરી આવતી અટકાવવા માટે ચીના કે હિંદી, તમામ નાગરિકોના જનમાલનું રક્ષણ કરવાની જવાબદારી આંહિંન્કો ઉપર નાખવામાં આવેલી.

.....મલાયા અને બરમામાંથી આઠિંદ્રોમાં નાગરિકાની બરતી થયેલી.’

ભલ્લટપાસમાં:—

જૃ—આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દીધાનું નિવેદન ટોફીઓમાંથી થયેલા એક ષ્રાડકાર્ટને આધારે મેં ક્યું છે. ષ્રાડકાર્ટના ચોક્કસ શબ્દો મને યાદ નથી.

સૃ—હું તમને કહું છું કે જાપાનીઓએ આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને કદી સોંપ્યા જ નહોતા?

જૃ—ન સોંપ્યા હોત તો હું ત્યાં ગયો જ ન હોત.

સૃ—હું તમને કહું છું કે જાપાનીઓએ તો લડાઈ પૂરી થયા પછી એની સોંપણી કરવાનું માત્ર વચન જ આપ્યું હતું.

જૃ—ના.

સૃ—હું તમને કહું છું કે યુદ્ધકાળ દરમિયાન તો એ માત્ર એવાં જ ખાતાંની સોંપણી કરવા માગતા હતા કે જેનાથી એ ટાપુઓના સંરક્ષણ-કાર્યમાં નડતર ન થાય.

જૃ—એ સાચું છે.

સૃ—હું તમને કહું છું કે એકમાત્ર કેળવણી ખાતું જ તમને સોંપી દેવામાં આવ્યું હતું ને?

જૃ—એક માત્ર કેળવણી ખાતું જ મેં સંભાળી લીધું હતું.

સૃ—ખીજાં ખાતાં સંભાળી લેવાનો તમે ઈન્કાર કરેલો?

જૃ—જો પોલીસખાતું મારા હાથમાં ન સોંપાય તો ખીજાં ખાતાં સંભાળી લેવા હું તૈયાર નહોતો,

સૃ—હકીકતમાં તો પોલીસખાતું સોંપવામાં આવ્યું નહોતું ને?

જૃ—એ મેળવવાના પ્રયત્નો હું કરી રહ્યો હતો.

સૃ—હું તમને કહું છું કે હકીકતમાં તો પોલીસ ખાતાની સોંપણી થઈ જ નહોતી ને?

જા૦—હું ત્યાંથી રવાના થયો ત્યાં સુધી એની સોંપણી થઈ નહોતી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે બીજાં ખાતાંની સોંપણી પણ કરવામાં આવી નહોતી ?

જા૦—બીજાં ખાતાંનો કબજો સંભાળવાનો મેં ઇન્કાર કરેલો. એ બેમાં ઘણો તફાવત છે.

સ૦—હમણાં જ ખબર પડશે કે એમાં શો તફાવત પડે છે. કેળવણી ખાતા અંગે પણ નિશાળે જવાની ઉમ્મરના તમામ બાળકોને નીપોંગો-શાળા નામે ઓળખાતી નિશાળમાં જ મોકલવાનો આગ્રહ જાપાનીઓએ રાખ્યો હતો.

જા૦—મોટી ઉમ્મરના તમામ બાળકોને જાપાનીઓ પોતાની નીપોંગો-શાળામાં લઈ જતા હતા એ સાચું નથી. જાપાનીઓ એક નીપોંગો-શાળા ચલાવતા હતા અને એમાં થોડા વિદ્યાર્થીઓ હતા. અમારા કેળવણી ખાતા સાથે એમને કાંઈ સંબંધ નહોતો.

સ૦—તમે આદામાનમાં હતા તે દરમિયાન શ્રી સુઆયચંદ્ર બોઝને તમે માત્ર જાપાનીઓ દ્વારા જ સંદેશ મોકલી શકતા હતા. ?

જા૦—રાજ્યના વડાને હું માસિક અહેવાલ પેશ કરતો હતો.

સ૦—કર્નલ લોગનાથન, આ શું મારા સવાલનો જવાબ છે ? હું એ ફરીવાર પૂછું ?

જા૦—મને તમારો સવાલ સમજતો નથી.

તે પછી સરકારી વકીલે પોતાનો સવાલ ફરીવાર પૂછ્યો.

જા૦—સંદેશાવ્યવહારનો બીજો કોઈ રસ્તો નહોતો તેથી મારે મારા અહેવાલો જાપાનીઓ મારફત મોકલવા પડતા હતા.

સ૦—તમારા અહેવાલોને જાપાનીઓ તપાસતા હતા ખરા ?

જા૦—હું સીલખંધ અહેવાલો આપતો અને રાજ્યના વડાને એ મોકલી આપવાનું જાપાનીઓને કહેતો.

સ૦—તમારા ફેટલાક અહેવાલોની ભાષા સાથે જાપાનીઓ સંમત નહોતા થતા તેથી એમાં ફેરફાર કરવા પડ્યા હતા એ ખોટું છે?

જ૦—એકવાર જાપાનીઓએ મારો અહેવાલ મને પાછો મોકલેલો અને એવી વિનંતિ કરેલી કે એક-એ સ્થળે એમાં ફેરફાર કરવો કારણ કે એમાં એક એ મુદ્દા જે દુશ્મનના હાથનાં પડે તો જોખમકારક નીવડે તેવા હતા.

સ૦—તમને તમારો રેડીઓ રાખવા દેવામાં આવતો નહોતો ?

જ૦—મેં એક રેડીઆની માગણી કરેલી અને જાપાનીઓએ મને કહેલું કે મને એ મેળવી આપશે. રેડીઆની ખડુ તંગી હતી અને જાપાનીઓએ કહેલું કે તેઓ એ જલદી મેળવી શક્યા નહોતા.

સ૦—સંરક્ષણનાં કોર્સ પણ કાર્યો તમને જેવા દેવામાં આવતાં નહોતાં ?

જ૦—તમારા સવાલમાંથી એવું સૂચન થાય છે કે મેં સંરક્ષણનાં કાર્યો જેવાનો પ્રયાસ કર્યો હોય અને મને તેની મનાઇ કરવામાં આવી હોય. આ સાચું નથી કારણ કે સંરક્ષણનાં કાર્યો જેવાની મને દરકાર નહોતી.....શ્રી સુભાષચંદ્ર ખોડે મને આંદામાન અને નીકોબાર મોકલ્યો ત્યારે એક સત્તા-પત્ર મને આપવામાં આવેલો.

તે પછી સરકારી વકીલે, જાપાનીસ સત્તાવાળાઓ તરફથી સુભાષ ખોડે ઉપર લખવામાં આવેલા એક કાગળના આ ફકરા તરફ સાક્ષીનું ધ્યાન દોર્યું: ‘એવી સમજણ રાખવાની છે કે તમામ ખાતાંની સોંપણી પૂરી થઈ નય તે દરમિયાન આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશનર કે એવા કોઈ બિરદવાળા કામચલાઉ સરકારના કોઈ અમલદારને ત્યાં મોકલી આપવા કે જે, ત્યાંના નૌકાદળના કમાન્ડરની નીચે રહીને લશ્કરી-તંત્ર સાથે પૂરા સહકારથી કામ કરે.’

સ૦—અસ તમને આટલી જ સત્તા આપવામાં આવેલી ને ?

જ૦—આ કાગળને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી મને મળેલી સૂચનાઓ એ પ્રમાણેની જ હતી. પણ આ સૂચનાઓનો અમલ મને

શ્રી સુભાષ બોઝે આપેલા કાગળ પ્રમાણે કરવાનો હતો, કારણ કે એ કાગળમાં મને વધુ વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવેલી. એ કાગળ ઉપરાંત પણ, આંદામાન જતાં પહેલાં મને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે મૌખિક સૂચનાઓ આપી હતી, એમાં એમણે એમ કહેલું કે સ્થાનક મુશ્કેલીઓને ખ્યાલમાં રાખ્યા બાદ આખા ટાપુઓનો કબજો ખતે તેટલો વહેલો સંભાળી લેવો.

આંદામાનના ચીફ કમિશનર તરીકે પોતે મોકલેલા માસિક અહેવાલો—માંથી અમુક સાક્ષીએ રજૂ કર્યા. એમાંના એકમાં કહેવાતા જનસૂચીનીઓએ ધરપકડ કરીને એમની ઉપર ખટલો ચલાવ્યાનું અને એમાંના ઘણાને કાર માર્યાનું તેમજ ફાંસીએ ચડાવ્યાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું. ખીન્ન એક અહેવાલમાં અટકાયત દરમિયાન લાગુ પડેલી ખીમારીને કારણે કેટલાકનાં મરણ થયાની વાત હતી. સાક્ષીએ કહ્યું કે એ વાક્ય દ્વારા પોતે એવો અર્થ પાઠવ્યો હતો કે પોલીસના કબજામાં એમની ઉપર થયેલા સિતમોને કારણે એ મરણ પામ્યા હતા. ત્રીજા એક અહેવાલમાં ‘જપાનીસ રસમો’ નો ઉલ્લેખ હતો એની મારફત પોતે ‘સિતમો’ સમન્વયવા માગતા હતા એમ સાક્ષીએ જણાવ્યું. સાક્ષીએ કહ્યું કે આ વાત એમણે ચોકખા રાખ્દોમાં નહોતી લખી કારણ કે જપાનીઓ એમના અહેવાલોની તપાસણી કરતા હતા અને રાજ્યના વડા (સુભાષ બોઝ)ને પરિસ્થિતિની જાણ થાય એવી પોતાની ઇચ્છા હતી

જ૦—તમે ત્યાં હતા તે દરમિયાન જપાનીઓએ જસૂસીના કિસ્સાઓમાં ભયંકર સિતમો ગુજાર્યા હતા ?

જ૦—ના;

સ૦—તમને એની જાણ હતી પણ એનો કાંઈ છલાજ તમારાથી થઈ શકે તેમ નહોતો ?

જ૦—ના.....એક પછી એક બધાં ખાતાંનો કબજો સંભાળી લેવાની શક્યતા વિશે વખતોવખત મારે જપાનીસ નાગરિક વહીવટ—કર્તા સાથે ચર્ચાઓ થતી. એક પોલીસખાતા સિવાય બધાં જ ખાતાં સંભાળી લેવાનું મને કહેવામાં આવેલું. પણ મારી માગણી એવી

હતી કે પોલીસખાતું ન મળે ત્યાં સુધી ખીજ ખાતાં સંભાળવું હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—એ ટાપુઓનો નાગરિક વહીવટ ત્યાંના નાગરિક વહીવટ-ખાતાના વડા જેમની હાથમાં હતો, અને તેનો લશ્કરી તથા નૌકા-વહીવટ જપાનીસ 'રેર-એડમિરલ'ના હાથમાં હતો તો પછી નિશાળો અને સ્વાવલંબનનો કાર્યક્રમ ચલાવવા સિવાય તમે ત્યાં ખીજું શું કરતા હતા ?

જવાબમાં સાક્ષીએ કળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ નીચે થયેલા કાર્યની સમજણ આપી.

સ૦—એની એ વાત છ વાર કહેવાથી તમારા કામની અગત્ય કાંઈ વધતી નથી.

જ૦—એનો એ જ સવાલ તમે મને છ વાર પૂછ્યો છે... કળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ ઉપરાંત જસૂસી અંગે હું અને તેટલી વિગતો મેળવતો અને જપાની સત્તાવાળાઓ મુખ્ય સમક્ષ એ અંગે મારું દૃષ્ટિબિંદુ રજૂ કરતો તેમજ નાગરિક ખાખતોના ન્યાયાધીશ મહમ્મદ ઇકબાલ પાસેથી અહેવાલો મેળવતો.

૧૨ મી ડિસેમ્બર : બુધવાર

: ૧૬ :

સ૦—આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાની સલાહ તમે આપેલી ?

સ૦—મેં અદાલતને દસ વખત કહ્યું છે કે પોલીસખાતું મારા હાથ નીચે લેવા હું મથી રહ્યો હતો,

અદાલતના પ્રમુખ—ખરાખર સાંભળો અને જવાબ આપો.

જ૦—ગઈ કાલે મેં કહેલું કે ઇકબાલ નાગરિક ખટલાઓ ચલાવતા હતા. એમાં નાણાંની ધીરધાર અંગેના, દેવા વિશેના, ગીરો મૂકવાના, અને મકાનો તથા કુટુંબો વિશેની લકરારો અંગેના ખટલા-

ઓનો સમાવેશ થતો.....શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ તરફથી મને એક તાર મળ્યો. એટલે આંદામાનના મારા વસવાટ દરમિયાન થયેલી પ્રગતિનો અહેવાલ જાતે આપવા હું આંદામાનથી રવાના થયો. મારી ગેર-હાજરી દરમિયાન આદવી આંદામાનના કામચલાઉ કમિશનર નિમાયેલા.

સ૦—સિંગાપુર પહોંચ્યા પછી, આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી સરકાર પાછી ખેંચી લેવાની માગણી કરતો એક તાર તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને કરેલો ?

જ૦—મેં પોતે સુભાષ બોઝને એવો તાર મોકલ્યો નહોતો.

પોર્ટ બ્લેરમાં પોતે કરેલા કાર્યનો જ અહેવાલ સાક્ષીએ સિંગાપુરમાં સુભાષચંદ્ર બોઝને પેશ કર્યો હતો તે એમને અદાલતમાં દેખાડવામાં આવ્યો. એમાં એક સ્થળે કહેવાયું હતું કે, ‘પ્રજાની ચાતનાઓ ઓછી કરવામાં આપણે નિષ્ફળ નીવડ્યા છીએ તેથી એમને આપણામાં વિશ્વાસ નથી રહ્યો. પ્રજાને એમ લાગે છે કે કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાથી એમની હાલત સુધરશે.’ સાક્ષીએ જણાવ્યું કે એ ટાપુ ઉપરના પોતાના અનુભવને પરિણામે પોતે એ અભિપ્રાય ઉપર આગ્રહ્ય હતા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારને આંદામાન-નીકોબારમાંથી પાછી ખેંચી લેવી જોઈએ એવો અભિપ્રાય તમે કદી ધરાવતા નહોતા એમ તમે કહો છો ?

જ૦—વાત એમ છે કે પોલીસખાતું આખું મારા હાથ નીચે લેવા માટે હું મથી રહ્યા હતા. એ ખાતું સોંપી દેવા જો સત્તાવાળાઓ તૈયાર ન હોય તો પછી કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાનો સવાલ પ્રિયારવો જ પડે તેમ હતું.....

૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં હું આંદામંદ્રોનમાં જોડાયો. આંદામંદ્રોનની રચનામાં મેં કોઈ ખાસ લાભ લીધો નહોતો. ૧૯૪૨ માં કેઠ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરાઈ હતી. એમની ધરપકડ પછી એક-એ કલાકે, ખિદાદરીમાંની એક સભામાં રાશખિદારી બોઝનો એક સંદેશો વાંચી સંજળાવવામાં આવેલો. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમાં જાહેરાત હતી. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એક વહીવટી સમિતિ

સ્થપાયેલી. હું એમાં હતો. સમિતિનું કામ જાવણીમાં બ્યવસ્થા અને શિસ્ત જાળવવાનું, અધાં શક્તો તેમજ દારૂગોળો ભેગાં કરીને તેને સલામત સ્થળે મૂકી દેવાનું, જાવણીમાંના સૈનિકોની ખોરાકીનું ખ્યાન રાખવાનું અને ત્યાં હોય તે સિપાહીઓનો વહીવટ ચલાવવાનું હતું.

સ૦—મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અને આંદિંંદ્રોના વિખેરી નાખવામાં આવી તે પછી આંદિંંદ્રોના સિપાહીઓને ફરી પાછા યુદ્ધકેદીઓ બનાવવામાં આવેલા ?

જ૦—સિપાહીઓની એવી માગણી હતી કે એમને પાછા યુદ્ધકેદીઓને દરજ્જે મૂકવામાં આવે પણ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે લેવાની જાપાનીઓએ ના પાડી કારણ કે આંદિંંદ્રોનાં જોડાવા માટે એ અધાને સ્વતંત્ર હિંદીઓ બનાવવામાં આવેલા, અને હવે એ યુદ્ધકેદીઓ તરીકેના પોતાના દરજ્જા પર પાછા ફરી શકે નહિ..... જાપાનીઓએ મોહનસિંઘને કેદમાં રાખ્યા કે નહિ તે તથા મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એ કેટલા વખત સુધી સિંગાપુરમાં હતા તે હું જાણતો નથી.....

સ૦—આઝાદ હિંદ ફોજમાં જરતી કરવા માટેના રસ્તાઓમાં લાંચરૂપતનો સમાવેશ થતો હતો ?

જ૦—મને એની જાણ નથી.

સ૦—તોફાની માણસોને અટકાયત-જાવણીમાં લઇ જવાતા ?

જ૦—મને એની જાણ નથી.

સ૦—માર મારવો, માણસોને ગટરની અંદર ઉતારવા અને માને નહિ ત્યાં સુધી ત્યાં ઊભા રાખવા, અને બીજા સિતમો જેવી ખાસ તરફીઓ અજમાવવામાં આવતી હતી ?

જ૦—મને એની જાણ નથી.....લયંકર જીલમનો એક કિસ્સો મારા જાણવામાં આવેલો. ઘૂંટણમાંના જખમમાં સડો થવાથી એક માણસ મરણ પામ્યો. હરિપતાલમાંથી મને એવો અહેવાલ મળેલો.

મેં આ કિસ્સામાં તપાસ કરવા બાબત લખાણ કરેલું એનો કાંઈ જવાબ મળ્યો નહોતો. એની તપાસ માટે એક ખાસ ડોટ્ બેસાડ્યાનું મેં સાંભળેલું. મારે ખાવાને પરિણામે સખત જખમો પામેલા દરદીઓને હસ્પિતાલમાં દાખલ કરાતા હોવાની મને જાણ નથી. મારી જાણમાં તો આ એક જ કિસ્સો આવેલો અને એને વિશે મેં પગલાં લીધેલાં. મારું કામ તો હસ્પિતાલની દેખરેખ રાખવાનું હતું. સરકારની સ્થાપના થઈ ત્યારથી તે આંદામાન જવા રવાના થયો ત્યાં સુધી હું તખીખી ખાતાનો વડો હતો.

૨૧૦—કામચલાઉ સરકારની કામગીરી શી હતી ?

જ૦—આ સવાલ અચોક્કસ છે.

ભુલાભાઈ : હું વાઘો ઉઠાવું છું, એ તો હિંદી સરકાર શું કરે છે ? એના જેવો સવાલ છે.

અદાલતના પ્રશ્ન : તમે જેમાં હાજર હતા એવી પ્રધાન મંડળોની બેઠકમાં કયા વિષયોની ચર્ચા થતી ?

જ૦—જુદી જુદી વિગતોની ચર્ચા થતી, જેવી કે: રાષ્ટ્રધ્વજ, રાષ્ટ્રગીતો, કૂચ-ગીતો, લડાઈની જાહેરાત, આંદોલનમાં વાપરવાની ભાષા, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓ અને તેમનાં કાર્યોને લગતી જુદી જુદી વિગતો, ફોજમાં કરવાનો વધારો અને ભરતી-કાર્ય. તાલીમ અને એવા બીજા વિષયો. એ વિષયો એક બીજા સાથે સંકળાયેલા હતા.....

૧૯૪૫ ૨૪મી એપ્રિલથી પખવાડિયાએક સુધી આખા રંગુન શહેરમાં અમે ચોકીપહેરો ભરેલો. સુભાષચંદ્ર બોઝ ૨૪મી એપ્રિલે રંગુનથી જતા રહ્યા તે અગાઉ હું એમને મળેલો. શ્રી બોઝની વિદાય પછી બરમા વિભાગના જ૦ એ. સી. તરીકે કામ કરવા માટે મારી નિમણૂક કરવામાં આવેલી. જાપાનીસ પેઢીઓએ ૨૧-મી એપ્રિલે અને જાપાનીસ સરકારે ૨૩મી એપ્રિલે રંગુન ખાલી

[૧૩૬]

કરવા માંડ્યું હતું.....ખરમાં રેવોલ્યુશનરી આંત્રી (ક્રાંતિકારી ખરબી સેના)એ રંગુનનો કબજો લીધાની મને જાણ નથી. શ્રી બોઝની વિદાય અને બ્રિટિશ સૈન્યના આગમન વચ્ચેના કાળ દરમિયાન એક પખવાડિયા સુધી રંગુન આંહિંડકોના કબજામાં હતું.

આઝાદ ફોજની સભામી લેતા
નેતાશ બોઝ અને વડાપ્રધાન ટોન્ને

આઝાદ સરકારના વહીવટની વધુ વિગતો

તે પછીના સાક્ષી આઝાદ હિંદ બેંકર ડીરેક્ટરોમાંના એક શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યું કે—

રંગુનમાં હું દસ વરસ રહ્યો છું, ઇમારતી લાકડાંનો વેપાર કરું છું અને ઇજનેરી કોંટ્રાક્ટો લઉં છું. જાપાનીઓએ લડાઈ જાહેર કરી ત્યારે હું રંગુનમાં હતો. ૧૯૪૧ની ૨૦મી ડિસેમ્બરે જાપાનીઓએ મલાયાનો કબજો લેવા માંડ્યો અને ૨૩મી ડિસેમ્બરે રંગુન ઉપર બોમ્બારો કર્યો.

સ૦—જાપાનીસ બોમ્બારો વખતે રંગુનમાં શી પરિસ્થિતિ હતી?

જ૦—ભારે નાસભાગ થઈ રહી હતી. રંગુનમાં હિંદીઓને લૂંટવાનું અને એમનાં ખૂન કરવાનું ચાલતું હતું. જાપાનીઓ રંગુનમાં દાખલ થયા ત્યારે હું મોગામાં હતો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની અને તેની રંગુન-શાખાની સ્થાપનાની મને જાણ હતી. આઝાદ હિન્દ બેંકના ડીરેક્ટરોમાંનો હું એક હતો. બીજા ડીરેક્ટરો હતા શ્રી અચ્યર (પ્રમુખ), શ્રી રશીદ, શ્રી બેટાઇ, શ્રી માધા અને કર્નાલ આલાગાખાન.

બરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓ તરફથી કામચલાઉ સરકારને ફાળો આપવામાં આવતા હતા. એક નેતાજી ફાળો સમિતિ પણ હતી. એનું કાર્ય કામચલાઉ સરકાર માટે પ્રજા પાસેથી ઉધરાણું કરવાનું હતું. ઉધરાણાંમાં રોકડ અને ચીજ વસ્તુઓ આવતાં. આ રીતે ભેગાં થયેલાં નાણાં આઝાદ હિન્દ બેંકમાં રખાતાં અથવા તો આઝાદ હિન્દ સરકારના નાણાંકીય-ખાતામાં રખાતાં.

સ૦—બરમામાં થયેલો કુલ ફાળો કેટલો હતો ?

જ૦—પંદર કરોડ રૂપિયા જેટલો.

સ૦—મલાયામાં કુલ કેટલો ફાળો થયેલો ?

જી૦—લગભગ પાંચ કરોડ રૂપિયા.....રૂપિયાની સરખામણીમાં ડોલરની કિંમત કેટલી થાય તે હું જાણતો નથી. પ્રજાનાં માણસો પણ આ બેંક સાથે વ્યવહાર રાખતાં. બેંકની રંગુન-શાખામાં ત્રીસ-ચાલીસ લાખ રૂપિયા હતા. બેંક સાથે મારો સંબંધ ૧૯૪૪નાં એપ્રિલથી તે બ્રિટિશ લશ્કરી સત્તાવાળાઓએ ૧૯૪૫ના મેની અધ-વચમાં એનો કબજો લીધો ત્યાં સુધી ચાલુ હતો. એ વખતે બેંક પાસે પાંચીસેક લાખ રૂપિય હતા.

ઝિયાવાડી જાગીરના પચાસેક ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં મુખ્યત્વે હિંદીઓની વસ્તી હતી. એ જાગીર કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલી. આઝાદ હિંદ સરકારના મહેસૂલી પ્રધાને એ વિસ્તારોના વહીવટ માટે એક વહીવટકર્તા નીમ્યા હતા. રાજ્યની ૧૫,૦૦૦ની વસ્તી હતી અને એમાં ઇસ્પતાલો ઉપરાંત સુતર, ધાખળા, અને કોથળા બનાવવાનાં કારખાના હતાં. એ રાજ્યમાં આંહિં ફોનું એક મથક હતું તેમજ એક તાલીમ છાવણી પણ હતી. કારખાનાં કામચલાઉ સરકાર તરફથી ચલાવવામાં આવતાં અને તેની તમામ પેદાશનો ઉપયોગ પણ એ કરતી. નાણાં, સ્વયંસેવકોની ભરતી અને તાલીમ, પ્રચાર અને જાહેર તંદુરસ્તીની વ્યવસ્થા હિંદી સ્વા-તંત્ર્ય સંઘની જુદી જુદી શાખાઓ કરતી અને હિંદીઓનાં ક્ષિત્તી સંભાળ રાખતી. સંઘમાં એક નારી-વભાગ હતો અને એક બાલસેના પણ હતી. ગેરહાજર હિંદીઓની મલકતની સંભાળ પણ સંઘ રાખતો.

તે પછીના સાક્ષી હવાલદાર શીવસીંઘ આંહિં ફોનમાં લેફ્ટનેન્ટનો દરજ્જો ધરાવતા હતા. એમણે કહ્યું કે—

‘ આઝાદ હિંદ ફોજનો હું સભ્ય હતો અને આજે પણ છું. ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં હું ખરમા આવેલો. ઝિયાવાડી નામનો એક પ્રદેશ છે તે મને ખબર છે. ૧૯૪૩ના ઓગસ્ટથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું ત્યાં રહેલો. ત્યાં મને એક તાલીમ-છાવણી શરૂ કરવા

મોકલવામાં આવેલો અને એ મારા અંકુશ નીચે હતી. એ પ્રદેશમાં આશરે ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસ્તી હતી. તાલીમ-છાવણી ઉપરાંત ત્યાં આંહિંડોની એક હસ્પતાલ હતી, સાત્ર થઇ રહેલા દરદીઓ માટેનું એક આરામ-ગૃહ હતું અને અપંગ સિપાહીઓ માટેનું એક નિવાસસ્થાન હતું. ખાંડનું એક કારખાનું અને આઝાદ હિંદ દળની એક મોટી કચેરી પણ ત્યાં સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદ દળનો ઉદ્દેશ અમારા લશ્કરે કબજે કરેલા અને અમારી સરકારના અંકુશ નીચેના પ્રદેશોનો વહીવટ કરવાનો હતો. આઝાદ હિંદ દળ લે. વિકૃતરાવના અંકુશ નીચે હતું અને શ્રી ધોષના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતું હતું. ગામડાનાં ઝૂમખાં માટે તેહસીલદારો નીમવામાં આવ્યા હતા અને એમનું કામ મહેસૂલ ઉધરાવવાનું, નાના ઝવડા પતાવવાનું અને મોટી તકરારો ઉપરના સત્તાવાળાઓ પાસે પહોંચાડવાનું હતું. શ્રી રામચંદ્ર પ્રસાદ એના વ્યવસ્થાપક હતા. એમની નિમણૂક સરકારે કરેલી હતી. પોલીસખાતું શ્રી શ્યામચરણ મિશ્રના હાથમાં હતું, એમની નિમણૂક પણ સરકારે કરેલી હતી. શ્રી ધોષના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતા ઉપરાંત ખેતીવાડી અને આરોગ્યનાં ખાતાં પણ હતાં.

આ પ્રદેશનો બચાવ આઝાદ હિન્દ ફોજના સિપાહીઓએ કર્યો હતો. જાપાનીઓ કે બરમીઓને આ પ્રદેશ સાથે કાંઈ લેવાદેવા નહોતી. ધણીવાર બરમી અને જાપાનીસ સરકારો સાથે ગેરસમજણ ઊભી થતી, પણ અમારી કામચલાઉ સરકાર એને દૂર કરતી. મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર તરીકે જનરલ ચેટરજીની નિમણૂક થઇ હતી. એમનું વડું મથક ઝિયાવાડીમાં હતું.

ઊલટપાસમાં:—

જાપાનીઓ સાથેની લડાઈમાં મેં ભાગ લીધેલો અને ૧૯૪૨ના જાન્યુઆરીમાં હું કેદ પકડાયો હતો. આંહિંડોજ અને કામ-

અલાઉ સરકારની સ્થાપના થયા પછી અંગ્રેજો સામે લડવા માટે હું મારી મેળે બરતી થઇ ગયો હતો.

સૌ—૧૯૪૨ની ૧૦ મી ફેબ્રુઆરીએ તમે સાઇગોનથી રેડીઓ દ્વારા હિંદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા હતા ?

જૌ—હિંદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને હું રેડીઓ પરથી બોલ્યો નહોતો. મને કેદ પકડાયા પછી જાપાનીઓએ મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો હતો તે મેં રેડીઓ પરથી જાહેર કરેલું. આ મેં મારી પોતાની જ ઇચ્છાથી કર્યું હતું, કારણ કે જાપાનીઓએ મને કહેલું કે એમણે મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો છે એ જો મારે પ્રાડકાસ્ટ કરવું હોય તો કરી શકું છું.

સૌ—એ પ્રાડકાસ્ટ કાના લાલ માટે હતો ?

જૌ—અંગ્રેજો જોમને જંગલોમાં છોડીને જતા રહ્યા હતા એવા ઘણા હિંદી સૈનિકાના લાલ માટે એ હતો, કે જેથી એ ભેગા થઇને સાઇગોનમાં એકબીજાને મળી શકે. હિંદી સિપાહીઓને સામે પક્ષે બળી જવાનું મેં રેડીઓ ઉપરથી કહ્યું નહોતું.....૧૯૪૨ના માર્ચમાં હું પહેલવહેલો કે ૦ મોહનસીંઘને સિંગાપુરમાં મળેલો અને એમની પડખેના એક જંગલમાં ચાર-પાંચ દિવસ સુધી રહેલો. ઇપોલમાં હું કેદ પકડાયો પછી જાપાનીઓએ મને પ્રથમ કુલાલાંપુર અને પછી સાઇગોન મોકલેલો. ત્યાં મને શું કામ લઈ જવાયો તેની મને ખબર નથી. મને તો એટલું જ કહેવામાં આવ્યું હતું કે મારે જવાનું છે.

સૌ—હું તમને કહું છું કે તમે એમને માટે ચોક્કસ કાર્ય કરવા જવા તૈયાર છો કે નહિ એ જાપાનીઓએ તમને પૂછેલું ?

જૌ—મને તો ફક્ત જવાનો હુકમ કરવામાં આવેલો..... સાઇગોનમાં મને કર્નલ સાઇટો પાસે લઇ ગયા. ત્યાં કર્નલ સાઇટોએ મને જાપાનીઓની યુદ્ધનેમોની વાત કરી.

સૌ—અગ્રેજો સામે લડવા માટે એક લશ્કરમાં જોડાવાનું એણે તમને અને તમારી ટૂંકડીને કહ્યું હતું ?

જૌ—અગ્રેજો સામે લડવા માટે એણે મને કાંઈ લશ્કરમાં જોડાવાનું કહ્યું નહોતું.

સૌ—હું તમને કહું છું કે તમને ઓડકાસ્ટ કરવાનું કહેવામાં આવેલું, અને જાપાનીઓને મદદ કરીને હિન્દની આઝાદી મેળવવાનું તમે હિન્દી લશ્કરને રેડીઓ ઉપરથી કહેલું પણ ખરું.

જૌ—ના. મેં અગાઉ જે કહ્યું એ જ મેં ઓડકાસ્ટ કરેલું અને બીજી કાંઈ જ નહિ.

સૌ—સિંગાપુરમાં તમે મેજર ફ્યુજીવારાને મળેલા ?

જૌ—એમને હું મળેલો નહિ, પણ મેં એમને જોયેલા.

સૌ—તમે સિંગાપુર જવાની વાત કરતા હતા. તમે ત્યાં જવાની માગણી કરેલી કે તમને ત્યાં મોકલવામાં આવેલા ?

જૌ—મને ત્યાં મોકલવામાં આવેલો.

સૌ—મોહનસીંઘ સાથે તમે કેવી રીતે રહ્યા ? અગાઉ તે તમારે એમની સાથે કાંઈ સંબંધ હતો નહિ.

જૌ—હું મોહનસીંઘની સાથે રહ્યો હતો એવું મેં નથી કહ્યું, મેં કહેલું કે કેમ મોહનસીંઘની પડખેના એક ઘરમાં બીજા હિન્દી સિપાહીઓ રહેતા હતા ત્યાં હું પણ રહેલો.

સૌ—એ ઘર માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપરના મોહનસીંઘના બંગલામાં હતું ?

જૌ—માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપર સંખ્યાબંધ બંગલાઓ હતા. કેમ મોહનસીંઘની પડખેના એક નાના મકાનમાં હું રહ્યો હતો.

સૌ—સિંગાપુર પહોંચ્યા પછી તમે મોહનસીંઘ સમક્ષ હાજર થયા હતા કે નહિ ?

જૌ—ના.....ત્યાં પાંચ-છ દિવસ રહ્યા પછી હું બિદાદરી છાવણીમાં ગયેલો. મને ત્યાં જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો.

સૌ—તમને વખતોવખત જુદા જુદા સ્થળોએ શા માટે લઈ જવામાં આવતા હતા એ તો તમે કદી પૂછ્યું જ નહિ હોય ?

જૌ—એ જ રીતે ખીજા ઘણા માણસો એક સ્થળેથી ખીજે સ્થળે જતા હતા. આ બધી હિલચાલ માટેનાં કારણો મને કહેવામાં આવ્યાં નહોતાં.

સૌ—બિદાદરીમાં હતા ત્યારે તમે આઝાદ હિંદ ફોજ વિશે કાંઈ સાંભળેલું ?

જૌ—હા, બિદાદરીમાં મેં આંહિંંફોં વિશે સાંભળેલું.

સૌ—અને આંહિંંફોંમાં જોડાવાનું તમે ખીજને સમજાવતા હતા ?

જૌ—ના.

સૌ—આંહિંંફોંમાં જોડાવાનું તમને કોઈએ સમજાવેલું ?

જૌ—ના.....એ છાવણીમાં હું લગભગ એ મહિના સુધી રહ્યો પણ એટલા વખત દરમિયાન એક પણ ભાષણ મેં સાંભળ્યું નહોતું. આગળ જતાં, આંહિંંફોંના વડા મથકના કહેવાથી હું બેંગકોક પરિષદમાં હાજર રહેવા બેંગકોક ગયેલો. એ વખતે હું આંહિંંફોંમાં હતો.

સૌ—બેંગકોક પરિષદ ૧૯૪૨ના જૂનમાં ભરાયેલી ?

જૌ—હા.

સૌ—એ વખતે આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના થઈ ગઈ હતી ?

જૌ—હા, એની સ્થાપના થઈ ગઈ હતી.

સૌ—આંહિંંફોંમાં જોડાવાની તમારી ઇચ્છા તમે દર્શાવેલી ?

જૌ—હા, જો મને દરેક વાતનો સંતોષ થાય તો આંહિંંફોંમાં જોડાવા તૈયાર હતો.

સૌ—તમને બેંગકોક જવાનું કઈ વ્યક્તિએ કહેલું ?

જૌ—ડૉ અમરસીધે મને બેંગકોક જવાનું કહેલું.

સ૦—ક્યા કારણસર એમણે તમને એમ કહેલું ? કોઇના પ્રતિ-
નિધિ તરીકે તમારે જવાનું હતું ?

જ૦—એમણે મને કહ્યું કે ત્યાં એક પરિષદ ભરવાની છે
અને મારે ત્યાં જઈને હિંદુસ્તાનીમાં જે ભાષણ થાય તેની
નોંધ કરવી. કે૦ મોહનસીંઘના ભાષણની મેં નોંધ કરેલી. તે પછી હું
સિંગાપુર પાછો ફર્યો અને ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં રંગુન ગયો. કર્નલ
જિલ નીચે એક ખાસ ટૂંકડી મોકલવામાં આવેલી અને હું પણ
એમાં હતો.

સ૦—આ સમયે તમે આંહિંંદોમાં રીતસર જોડાયેલા હતા ?

જ૦—હું એમાં જોડાયો હતો ખરો પણ જાપાનીસ સરકારે
અમારી આઝાદહિંદ ફોજને અને કામચલાઉ સરકારને સ્વીકારેલ નહિ
ત્યાં સુધી લડવા માટે હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરની આખરમાં તમને આરાકાન મોરચે
દુશ્મન દળોમાં પેસી જવાનું કામ સોંપાયું હતું ?

જ૦—ના. મને આરાકાન જઈને માહિતી મેળવવાનું અને
પાછા ફરીને મારો અહેવાલ રજૂ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. આ
કામ મેં આંહિંંદોના એક સભ્ય તરીકે કર્યું હતું. ૧૯૪૨ના
ડિસેમ્બરમાં હું રંગુન પાછો ફર્યો. ડિસેમ્બરમાં ક્યારેક મેં આંહિંં
ફો. માંની કટોકટી વિશે સંભળ્યું. એ વખતે નાસી છૂટીને હિંદ
પહોંચી જવાનો પ્રયાસ મેં કર્યો નહોતો.

૧૯૪૩માં મિંગાલાડોમમાં ક૦ જિલની ટૂંકડી જાપાનીઓએ
કેદ કરી હતી હું પણ એમાંનો એક હતો. એમને શા માટે કેદ
કરવામાં આવ્યા હતાં તે હું જાણતો નથી.

સ૦—ક૦ જિલની ટૂંકડી શા માટે બંધી કરવામાં આવેલી ?

જા.—જિલ્લની 'ટૂંકડી' ઊભી કરવાના સંપૂર્ણ કારણો હું જાણતો નથી, પણ મને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે હું જણાવી ચૂક્યો છું.

સ.—આરાકાનમાં તમે જે કામ કર્યું તે કેમ જિલ્લની ટૂંકડીનું કામ હતું ?

જા.—એ વખતે હું આન્હિંઁફોમાં હતો પણ જાપાનીઓએ આન્હિંઁફો અને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર ન કર્યો ત્યાં સુધી મેં કામ કર્યું નહોતું. લડાયક હિલચાલમાં આન્હિંઁફોના કોઈ સિપાહીએ સીધો ભાગ લીધો નહોતો. મને આરાકાન મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે આન્હિંઁફો અને કામચલાઉ સરકારે અંગ્રેજો કે અમેરિકનો સામે લડાઈ જાહેર કરી નહોતી. જિયાવાડી જાગીરમાં મને આન્હિંઁફોની તાલીમ-છાવણી ખોલવા માટે મોકલવામાં આવેલો.

૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરમાં હું સેનગુપ્તાને મળેલો, નાસી ને હિંદ પહોંચી જવાની ઇચ્છા મેં દર્શાવી નહોતી. બારમી ગેરીલા સૈનિકો સાથે મારે કાંઈ સંપર્ક નહોતો. ૧૯૪૪ની આખરમાં અને ૧૯૪૫ની શરૂઆતમાં મેં અંગ્રેજોને માહિતી પૂરી પાડેલી એ વાત ખેટી છે. અમે કેપ્ટન બ્રાઉનને કેદ પકડ્યા ત્યારે હું એમને મળેલો. હું અંગ્રેજોને માહિતી આપવા રહીશ એવું મેં કેમ બ્રાઉનને કહ્યું નહોતું, પણ એક બરમા સાથે મારે સંપર્ક હતો. જિયાવાડી જાગીર, આન્હિંઁફો અને કામચલાઉ સરકારને બચાવવા મેં એક યુક્તિ કરેલી. બરમા સૈનિકોને મેં કહેલું કે જાગીરમાં ફક્ત એક ઇસ્પતાલ છે અને મંરક્ષણની કોઈ હરોળો એ વિસ્તારમાં નથી. આ માહિતી આપવા માટે મને એક હજાર રૂપિયા મળેલા એ વાત ખોટી છે.

સ.—જિયાવાડી જાગીર કોની માલિકીની હતી એ તમે જાણો છો ?

જૃ૦—એ એક હિંદીની માલિકીની હતી. એનું નામ હું નથી જાણતો. અમારી સરકારે એ જાગીરનો કબજો લીધો કારણ કે એ હિંદી ત્યાં હાજર નહોતો.

સ૦—એ માત્ર જમીન હતી કે જાગીર ?

જૃ૦—તમને ઠીક પડે એ તમે એને કહી શકો છો.

સ૦—એ જમીનનો કબજો તમારી સરકારે ક્યારે લીધો એ તમે અદાલતને જણાવો એમ હું ઇચ્છું છું.

જૃ૦—૧૯૪૪ના જૂનના આશરમાં અમે એ જાગીરનો કબજો ત્યાં કામ કરતા વ્યવસ્થાપક પાસેથી લીધો હતો અને તે પછી પણ એમણે કામ કરવું ચાલુ રાખેલું. સરકારે એમને અમુક સત્તાઓ આપેલી. પરમાણુદ નામના એક ભાઈ એ વખતે વ્યવસ્થાપક હતા. આગળ જતાં એ સરકારના પૂરવડા-ખાતાના પ્રધાન બન્યા અને ગંગાપ્રસાદ નામના બીજા એક ભાઈને એ જાગીરના અને ખાંડનાં કારખાનાંના વ્યવસ્થાપક નીમવામાં આવ્યા હતા.

સ૦—આપણે ચોખવટ કરી લઈએ. સરકારે એનો કબજો લીધો તે પહેલાં એ જાગીર નહોતી પણ જમીન હતી.

જૃ૦—હું ત્યાં ગયો ત્યારથી એ જાગીર કહેવાતી. અગાઉ એ જાગીર કહેવાતી કે જમીન તે હું જાણતો નથી.

૧૯૪૪ના ઓગસ્ટમાં હું ત્યાં ગયો ત્યારે એ ઝિયાવાડી જાગીર હતી. એનો રાજા એક રાયખહાદુર હતો. એ હિંદુસ્તાન ભાગી ગયેલા એ જાગીરનો સરકારે કબજો લીધો તે પછીની વ્યવસ્થા વિષે હું જાણું છું. તે પહેલાંનું હું કાંઈ જાણતો નથી.

સ૦—એ એક જાગીર હતી, એના એક રાજા હતા અને એ હિંદુસ્તાન નાસી ગયેલા એ તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?

જૃ૦—ત્યાં એક રાજા મહેલ હતો અને મેં રાજા મહેલ જોયો હતો. એ રાજા હજી હિંદમાં જીવતા છે.

સં—આ જમીન તેના માલિકે કામચલાઉ સરકારને આપેલી ?

જૃ—મને એટલી ખબર છે કે જાપાનીસ સરકાર અને અમારી સરકાર વચ્ચે એક કરાર થયેલો કે ભાગી ગયેલા હિંદીઓની માલિકીની તમામ માલમિલકતનો કબજો અમારી સરકાર લઇ લેશે.

સં—આ બરમામાં હતું ?

જૃ—હા.

સં—અને ૧૯૪૪ના જૂનમાં જાપાનીઓ આખા બરમાનો લશ્કરી કબજો ધરાવતા હતા ?

જૃ—હા.

સં—ઝિયાવાડીની જાગીર સહિત ?

જૃ—મેં એક વાર કહ્યું કે એ અમને આપવામાં આવી હતી.

સં—કોના તરફથી ? જાપાનીઓ તરફથી ?

જૃ—મેં એકવાર કહ્યું છે કે અમારી સરકાર અને જાપાનીસ સરકાર વચ્ચે આખા પૂર્વ એશિયા અંગેનો એક કરાર થયેલો હતો, અને એમાં બરમાનો સમાવેશ પણ થતો હતો. એ કરારની રૂએ અમારી સરકારે આ જાગીરનો કબજો લીધો હતો.

સં—સાચી વાત એ છે કે ઝિયાવાડીમાં આંહિંદોંએ સ્થાપેલી એક તાલીમ-ઝાવણી હતી.

જૃ—હા, આંહિંદોં માટે લોકોને તાલીમ આપવા માટેની એક તાલીમ-ઝાવણી ત્યાં હતી.

શ્રી ભુલાલાલની ફેરતપાસમાં:—

સં—જાપાનીસ યુદ્ધનેમો અંગે કર્નલ સાષ્ટાએ તમને આપેલી સમજણની વાત તમે કરતા હતા. હિંદુસ્તાન સંબધે કર્નલ સાષ્ટાએ તમને કહેલી યુદ્ધનેમો શી હતી ?

જૃ—કે હિંદુસ્તાન સમેત આખા પૂર્વ એશિયાનો આઝાદી માટે જાપાન લડી રહ્યું છે.

૧૩ મી ડિસેમ્બર : ગુરુવાર

: ૧૭ :

હિંદી સરકારના સામાન્ય-સંબંધ ખાતાના શ્રી નંદાએ અદાલતમાં કેટલાક સત્તાવાર આંકડા રજૂ કર્યા. એમણે કહ્યું કે, જાપાન સાથેની લડાઈ રાત્ર થઈ તે અગાઉ સત્તાવાર આંકડા મુજબ બરમામાં ૧૦,૧૭,૮૨૫ હિંદીઓ હતા, મલાયામાં લગભગ ૮,૦૦,૦૦૦ હતા, થાઈલેન્ડમાં ૬૫,૦૦૦. હિંદી-ચીનમાં ૬,૦૦૦, હોંગકોંગનાં ૪,૭૪૫, ડચ ઈસ્ટ ઇન્ડીઝમાં ૬૫,૦૦૦, નેટલા અને જાપાનમાં લગભગ ૩૦૦ હિંદીઓ હતા.

ઊલટ તપાસમાં એમણે જણાવ્યું કે સરકારી દફતરમાંની માહિતી મુજબ જાપાન સાથેની લડાઈ પછી જાપાનમાં માત્ર ૫૪ હિંદીઓ રહ્યા હતા. જાપાન લડાઈમાં ઊતર્યું તે પછી આ બધા દેશોમાંથી કેટલા કેટલા હિંદીઓ બહાર નીકળી ગયા હતા તેના આંકડા એમની પાસે હતા નહિ.

તે પછી જમના વિસ્તારના વડા મથકના ‘એ. એ. જી.’ લેકન કન સ્કવેરની જીભાની આવી. ૧૯૪૫ની ૧૫મી જુલાઈએ લંડન રેડીઓ ઉપરથી લશ્કરી દળો મટિના કાર્યક્રમમાં એક ઓરકાસ્ટ થયેલા તેની વડા મથકના સિમલા વિભાગમાં સત્તાવાર રીતે જે નોંધ થઈ હતી તે એમણે રજૂ કરી:—

‘એ વાતની હવે પૂરતી સામિતિ મળી ચૂકી છે કે ક્રાંસમાંનાં જર્મન દળો ફ્રેંચ સામના દળના સભ્યોને દેશદ્રોહીઓ ગણે છે એ અંગે મિત્ર આક્રમણકારી સેનાના વડા મથકથી સેનાપતિ આદ્યજન-હોવરને નામે કરાયેલી એક જાહેરાતમાં નીચેના ચાર મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે: (૧) સેનાપતિ કોનીગના અંકુશ હેઠળના ક્રાંસની અંદરનાં ફ્રેંચ દળો એ એક લડાયક દળ છે અને મિત્ર આક્રમણકારી સેનાનું એ એક અંગ છે. (૨) ‘માકી’ને નામે ઓળખાતું ક્રાંસની અંદરનું આ દળ દુશ્મન સામે ખુલ્લેખુલ્લું લડે છે અને સેનાપતિ આદ્યજનહોવર તેને પોતાના કાપૂ હેઠળનું એક લશ્કર ગણે છે. (૩) સામના-દળો સામેના કાંઈ પણ વેર વાળવાના સિતમોથી યુદ્ધકાનૂનોનો ભંગ થાય છે: જેનું પાલન કરવા જર્મની બંધાયેલું છે. (૪) સેનાપતિ આદ્યજનહોવરના કાપૂ હેઠળના દળના કાંઈપણ સૈનિક સામે કરાયેલા સિતમોના કરવૈયાને શોધી કાઢવાની દરેક કોશિશ કરવામાં આવશે.

આ દિશામાં પગલાં લેવાઇ પણ ચૂક્યાં છે. ગુનેગારોને! ઇન્સાફ તરત જ તોળવામાં આવશે. ’

૧૮ મી જુલાઈએ એક જાહેરાત દ્વારા બર્લિન રેડીઓએ એનો જવાબ એમ આપ્યો કહેવાય છે:—

‘ લંડન રેડીઓએ ષોડકાર્ટ કરેલી એક જાહેરાત મારફત ફ્રેંચ સામના-દળોને એક લડાયક સેનાનું કાયદેસરનું સ્વરૂપ આપવાનો સેનાપતિ આઇઝનહોવરે પ્રયાસ કર્યો ને. વિલ્હેલ્મસ્ટ્રાસ (જર્મન સરકારની વડી કચેરી)માંથી જવાબદાર મંડળોએ તેના જવાબમાં આ નિવેદન આપ્યું છે: મિત્ર સેનાપતિએ કરેલો આ પ્રયાસ ગેરવાજબી છે. કાયદેસરની ફ્રેંચ હકૂમતની સામે ફ્રેંચ સામના દળ બળવો કરે છે અને આવા ગુનાં માટે મોતની સજા ઠરાવતા ફ્રેંચ કાયદાનો ભંગ કરે છે. ફ્રેંચ સામના-દળની પ્રવૃત્તિઓ એ રીતસરની લડાઇ નથી, પણ કમળે ધરાવતી સત્તા સામે હલકટ હુમલાખોરી છે. આ રીતે રીતસરના લશ્કરના અધિકારો સામના-દળે ગુમાવ્યા છે. ’

બચાવ પક્ષના અગિયારમા સાક્ષી કે૦ અરસદે જણાવ્યું કે—

‘ સિંગાપુરના પતન પછી તમામ હિંદી અફસરો-સિપાહીઓને કર્નલ હાંટે જાપાનીઓના હાથમાં સોંપી દીધા પછી મેજર ફ્યુજીવારાએ બાપણ કરતાં કહેલું કે: સિંગાપુર અને મલાયામાં જાપાનીસ સેનાએ મિત્ર લશ્કરને હરાવ્યું છે અને હવે જાપાનીસ દળો ખરમા તરફ આગળ વધી રહ્યાં છે. પૂર્વ એશિયામાંનાં તમામ રાષ્ટ્રો આઝાદ અને સ્વતંત્ર થાય એવી જાપાનીઓની ઇચ્છા છે. સ્વતંત્ર હિંદુસ્તાન વિના દૂર પૂર્વ-માંનો સંયુક્ત-આબાદી-વિસ્તાર સલામત ન રહી શકે તેથી જાપાનીઓ હિંદને આઝાદ બનેલું જોવા માગે છે. તે સિવાય જાપાનીઓની હિંદ અંગે ખીજી કોઈ મુરાદ નથી અને એ દિશામાં હિંદીઓને તમામ મદદ કરવા જાપાનીઓ તૈયાર છે. તમે બધા હિંદીઓ છો અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે તમારે પણ કાર્ય કરવું જોઈએ. ’

અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણતા નથી. અમને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી તમે સ્વતંત્ર છો અને એ રીતે હું તમને કેં મોહનસીંધના હાથમાં સોંપી દઉં છું. તમે અમારા તાબામાં હતા અને અમારા હુકમનું જે રીતે પાલન કરતા તે રીતે એમના હુકમનું પણ પાલન કરજો.

તે પછી કેં મોહનસીંધે લાપણ કયું કે: “મલાયાની લડાઈમાં હિંદી લશ્કરને લડવાની તક મળી નથી કારણ કે એ લડાઈ સાવ ટૂંકી હતી. ઉપરાંત પાચદળને મદદ કરનારાં બીજાં શસ્ત્રો કે વિમાનો પણ એની પાસે હતાં નહિ, હિંદી લશ્કરની આખર આ રીતે ઓછી થઈ છે. પોતાની સ્વતંત્રતા માટે લડવાનો સમય હિંદીઓ માટે આજે જ આવી પહોંચ્યો છે. અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાન પાસે પોતાનું સશસ્ત્ર દળ નહોતું, પણ હિંદની મુક્તિ માટે લડનારું એક સશસ્ત્ર દળ ઊભું કરવાની તક આજે આપણી સામે જ પડી છે.” એ મલામાં હિંદી લશ્કરની ધણી ટૂંકડીઓ સહિત ૪૦ થી ૫૦ હજારની હાજરી હતી.

કેં સેહગલ કે જેમને હું છેલ્લા ૧૨-૧૩ વર્ષથી ઓળખતો હતો અને બીજા ઉપરી અફસરો સાથે ચર્ચા કર્યા બાદ મેં ૧૯૪૨ના જુલાઈમાં આંહિંઁફાંમાં જોડાવાનો મહત્વનો નિર્ણય કર્યો. ત્યાં સુધી રાજકારણમાં કે હિંદની રાજકીય આત્માદીમાં મને ઝાઝો રસ નહોતો કારણ કે મને એ જાતનું જ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. વળી, ૧૯૩૬માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો ત્યારે મને લાગ્યું કે હિંદી લશ્કરમાં રાજકારણને પ્રોત્સાહન અપાતું નથી અને તેથી હું એનાથી દૂર રહેશો.

આ એક એવો મોટો સવાલ હતો કે હું એનો નિર્ણય એકલે હાથે ન કરી શક્યો. મારા મિત્રો સાથેની ચર્ચા પછી અમે એકમતે ઠરાવ્યું કે એ સંજોગોમાં અમારા બધાની વફાદારી અમારા દેશ

પ્રત્યેની હતી. મને અને મારી સાથે ચર્ચા કરનારા અફસરોને લાગ્યું કે જો સિંગાપુર અને મલાયામાંના ઉચ્ચ અફસરો આં હિંદોમાં નહિ જોડાય તો કદાચ જાપાનીઓ હિંદી યુદ્ધકેદીઓનો ગેરલાભ ઉઠાવશે. અમને એમ પણ થયું કે જો અમે અમારી પોતાની જ એક ફોજ ઊભી કરી હોય તો જાપાનીઓ ઉપર પણ અમારું કાંઈક વજન પડે અને એ રીતે મલાયામાંના હિંદીઓ ઉપર કોઈ પણ જાતના જુલમ ગુજારતાં જાપાનીઓને અમે અટકાવી શકીએ. ચીનાઓ એંગ્લો-ઈન્ડિયનો, અને મલાયાવાસીઓ ઉપર જાપાનીઓ શું વિતાવતા હતા તે અમે જોયું હતું. આંહિંદોમાં જોડાવાની જો હિંદીઓ ના પાડે તો સિંગાપુર અને મલાયામાંની આખી હિંદી વસતીને કદાચ સહન કરવું પડે એમ હતું.

પણ પછી એ સવાલ ઊભો થયો કે અમે આંહિંદોમાં જોડાઈ એ તો હિંદુસ્તાનમાંના અમારા દેશભાઈઓ ઉપર એની કેવી અસર થશે ? હિંદુસ્તાનમાં કોંગ્રેસે પોતાની જાતને જાપાનીઓની દુશ્મન જાહેર કરી હતી એ અમે જાણતા હતા. તેથી અમને થયું કે જાપાનીઓને મદદ કરવા બદલ અમને દેશદ્રોહીઓ તો નહિ ગણવામાં આવે ને ? અમારી દલીલો કોંગ્રેસ સ્વીકારશે કે નહિ એ વિશે અમારા દિલમાં શંકાઓ પેસવા માંડી. પણ પછી અમને લાગ્યું કે કોંગ્રેસને જો એ વખતનાં સંજોગો સમજાવાય, અને જો હિંદના લોકોને અમે એવી ખાતરી આપીએ કે આંહિંદોએ તો હિંદી અફસરોના ફરમાન ઉઠાવતી એક ફોજ છે અને એ કાંઈ જાપાનીઓનું રમકડું નથી, અને એ ફોજ એક માત્ર હિંદનો સુક્તિ મેળવવાના કારણસર જ ભરતી કરવામાં આવી છે, તો કોંગ્રેસ અને હિંદના લોકો અમારાં કાર્યો સમજી શકે એવી શક્યતા હતી...

૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ રાજગિહારી મોઝની હાજરીમાં જ પહેલી આંહિં

ફાંના વડા સેનાપતિ મોહનસીંગની ધરપકડ કરવામાં આવેલી. તે પછી પહેલી આંહિંંફાં વિખેરી નાખવામાં આવેલી. અને તે પછીનાં બે-ત્રણ અકવાડિયાં સુધી આંહિંંફાંના સિપાહીઓ પોતાની જાતને યુદ્ધકેદીઓ માનતા હતા. પણ જાપાનીઓએ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પાછા સંભાળવાની ના પાડી અને કહ્યું કે, અમે તમને સ્વતંત્રતા આપી હતી અને તમે રાજ્યની સામે કાંઈ ગુનો નથી કર્યો તેથી અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણી શકીએ નહિ.

રાશબિહારી બોઝ અને કર્નલ ધવાકુરુ નામના એક જાપાનીસ અફસર સાથે લાંબી ચર્ચાઓ કર્યા બાદ પહેલી આંહિંંફાંના ઉચ્ચ અફસરોએ બીજી આંહિંંફાંમાં ચાલુ રહેવાનું નક્કી કર્યું. એમ નિર્ણય થયો કે બીજી આંહિંંફાંમાં સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છાપૂર્વકની ભરતી કરવી અને પોતાની ઈચ્છા બીજી આંહિંંફાંમાં રહેવાની છે કે નહિ તે પહેલી આંહિંંફાંના દરેક સભ્યને પૂછવું.....હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી શાખાએ જે કાર્ય કરે છે તે આંહિંંફાંમાંની એના જેવી શાખાઓ પણ બજાવતી.

સં—ફરિયાદપક્ષ તરફથી એવો આરોપ કરવામાં આવ્યો છે કે પહેલી કે બીજી આંહિંંફાંમાં ભરતી કરાવવા માટે બળજબરીના રસ્તાઓ અજમાવવામાં આવતા હતા. એ સાચું છે ?

જૃ—પહેલી કે બીજી આંહિંંફાંમાં ભરતી કરવા માટે કોઈ બળજબરી વાપરવામાં આવ્યાનું મારી જાણમાં નથી.

તે પછી શ્રી ભુલાભાઈએ જાહેર કર્યું કે બચાવપક્ષની જુબાની પૂરી થઈ છે. ડૉ. લક્ષ્મી, ટાકીઓથી બોલાવાયેલા બીજા બે જાપાનીસ અફસરો અને બીજા કેટલાક સાક્ષીઓની જુબાનીઓ રજૂ કરવાનું બચાવપક્ષે માંડી લાવ્યું.

‘ નૈતિક ને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનોએ માન્ય રાખેલા મુક્તિયુદ્ધ ચલાવવાનો ગુલામોનો અધિકાર ’

૧૭ મી ડિસેમ્બર : સોમવાર

: ૧૮ :

બચાવપક્ષની દલીલોની શરૂઆત શ્રી લુલાલાઈએ કરી:

‘આ અદાલત સમક્ષ આજે જેનો ઇન્સાફ તોળાઈ રહ્યો છે તે તો છે પોતાની મુક્તિ માટે નિઝરપણે યુદ્ધ ચલાવવાનો ગુલામ પ્રભનો અધિકાર. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના એવા સર્વમાન્ય અભિપ્રાયો હું રજૂ કરી શકીશ કે એક રાષ્ટ્ર અથવા રાષ્ટ્રનો એક ભાગ એવા તબક્કે જરૂર પડ્યો છે કે બ્યારે પોતાની મુક્તિ માટે યુદ્ધ ચલાવવાનો અધિકાર એ મેળવે છે. અદાલતને સંતોષ થાય એવી રીતે હું એ સાબિત કરી બતાવી શકીશ.

ખરી રીતે તો અદાલત સમક્ષ રાજ સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો માત્ર એક જ આરોપ છે. ખૂનના અને ખૂન કરાવવાના આરોપોને સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ પ્રથમ આરોપના એક ભાગરૂપ જ છે. હું એમ એટલા માટે કહું છું કે રાજ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપના કિસ્સામાં તો દરેકદરેક ગોળીબાર કરવાના કાર્યનો પણ આરોપ મૂકી શકાય—અને એટો બેઠું જ ગણાય એમ મને લાગે છે.

થોડા વખતમાં હું બતાવી આપીશ કે ખીજ આરોપને સંબંધ છે ત્યાં સુધી હકીકતમાં એનો કાઢ પાયો જ નથી, સિવાય કે ઠાર મરાયેલા કહેવાતા ચાર માણસો અંગે એવો પુરાવો અપાયો છે કે એમની ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું અને એમને સજા કરવામાં આવી હતી. મહમ્મદ હુસેનના સંબંધમાં તો એને સજા કરવામાં આવ્યાનો પણ કોઈ પુરાવો રજૂ થયો નથી. પુરાવાઓ ઉપરથી અદાલતને એવા નિર્ણય ઉપર આવવું જ પડશે કે એક કિસ્સામાં સજા ફરમાવવામાં આવી હતી અને ખીજમાં નહોતી ફરમાવાઈ, છતાં એ બેમાંથી એકેયનો અમલ થયો જ નહોતો.

સામાન્ય રીતે એક લશ્કરી અદાલતને જેનો ફેંસલો કરવાનો હોય છે એથી જુદી જ નીતના મુદ્દાઓ મુકદ્દમામાં લેવા થયા છે. સામાન્ય રીતે તો એ ફરજ પ્રત્યેની વ્યક્તિગત બેપરવાઈ કે વ્યક્તિગત ગુનાના ધિરસા હોય છે. તમારી સામે આ એક એવો કિસ્સો છે કે જેના પુરાવા બતાવે છે કે તમારી સામે ખડા કરાયેલા ત્રણેય અફસરો એક સુવ્યવસ્થિત ફોજના ભાગના હતા, અને ફરિયાદપક્ષના કહેવા મુજબ એમણે રાત્રી સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું. આ એક વ્યક્તિગત મુકદ્દમો નથી, આખી આઝાદ હિંદ ફોજની જિંદગીનો અને એની હજીતનો આ અદાલતમાં ધનસાફ તોળાઈ રહ્યો છે.

નીચેના અગત્યના બનાવો વિશે આ મુકદ્દમામાં જુઝાની પડી છે.

(૧) ૧૯૪૧ના ડિસેંબરમાં જાપાને કરેલી યુદ્ધની જાહેરાત.
 (૨) ૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમાં બ્રિટિશ સૈન્યની શરણાગતિ. (૩) ૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ ફેરર પાર્કમાં મળેલી સભા, જ્યાં હિંદી સિપાહીઓની જાપાનીઓના હાથમાં વિધિસરની સોંપણી થઈ. (૪) ૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરમાં પહેલી આંહિંન્કોની સ્થાપના અને કેપ્ટન મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી ૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં એનું થયેલું વિસર્જન. (૫) ૧૯૪૩ ની ૨ જુલાઈએ સિંગાપુરમાં શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝનું આગમન. આગળ જતાં એમણે આંહિંન્કોનું નેતૃત્વ સંભાળ્યું અને બૃહદ પૂર્વ એશિયાની એક પરિષદ બરાબ. એમાં દૂર પૂર્વના દેશોના જુદા જુદા ભાગોમાંથી હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના હિંદી પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપેલી. એ પરિષદમાં થયેલા ફરાવોમાંનો એક એ હતો કે આઝાદ હિંદની એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી. (૬) ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત થઈ. એ સરકારની સ્થાપના પછી જુદા જુદા પ્રધાનોએ નેતાજી સુભાષ બોઝની આગેવાનીવાળી કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારીના સોગંદ લીધા, (૭) એ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈની જાહેરાત કરી. નવા રાજતંત્રના

ફરમાન મુજબ પોતાની ફરજ બજાવવાનું આગ્રહ હિંદ ફોર્સે શરૂ કર્યું. (૮) એ સરકાર રંગુન ખસેડવામાં આવી આંહિંંફોં બરમામાંથી હિંદુસ્તાનની અંદર ઠેક કાઢિમા સુધી ગઇ અને પછી એણે પીછેહઠ કરી, રંગુનને બ્રિટિશ સૈન્યે કબજે કર્યું તે પહેલાંના થોડા દિવસોના, તે વખતના અને તે પછીના થોડા દિવસોના બનાવો અને ખાસ તો જાપાની સૈનિકોની વિદાય બાદ અને બ્રિટિશ સૈનિકોના આગમન પૂર્વે આંહિંંફોંએ બજાવેલો લાગ.

કામચલાઉ સરકારની નક્કરપણે રથ પના થઇ હતી. એનો ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર બનાવવાનો અને મલાયા તથા બરમામાંના હિંદીઓનાં જનમાલ અને ધનજતનું રક્ષણ કરવાનો હતો. એમનો પ્રથમ ઉદ્દેશ નિષ્ફળ ગયો એ હકીકત અપ્રસ્તુત છે. અદાલતને જેની સાથે લાગે વળગે છે તે તો એ છે કે એ એક સુબ્યવસ્થિત સરકાર હતી અને એની ફરજોની યોગ્ય વહેંચણી કરવામાં આવેલી હતી. એકલા મલાયામાંથી જ ૨,૩૦,૦૦૦ માણસોએ ૧૯૪૪ના જૂન સુધીમાં નવી સરકાર પ્રત્યેની વફદારીના સોગંદ લીધા હતા અને તે પછી પણ એ કાર્ય ચાલુ રહ્યું હતું.

બંડખોરોની એકાદ ટૂંકડીની કે કોઈ મહત્વહીન અને અચોક્કસ ટોળાની એ સરકાર નહોતી. જેને વીસ લાખ માણસો વફદાર હતા અને જેને ધરી-સરકારોએ સ્વીકારેલી હતી એવી એ એક સુબ્યવસ્થિત સરકાર હતી. પોતે જેને ખાતર લડવા માગતી હોય તે કારણસર યુદ્ધ જાહેર કરવાનો એને અધિકાર હતો. એવું સૂચન કરાયું છે કે દક્ષિણ પૂર્વ એશિયામાંની જે સરકારોએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો તે જાપાનના અંકુશ નીચે હતી. પણ તેથી એમના એ સ્વીકારની કિંમત કાંઈ ઓછી થતી નથી. લડાઈ જાહેર કરવાનો જેને અધિકાર હોય એવી કોઈ હકૂમત એકવાર જે ઊભી થઇ હોય તો પછી લડાઈ પોતેજ પોતાને વાજબી ઠરાવે છે. એ લડાઈના સંચાલનમાં કરેલું કોઈ પણ કાર્ય એ હકીકતને પરિણામે જ સળથી મુક્ત બની જાય છે.

મુદ્દ-મુનાઓને નામે ઓળખાતા અને મુધરેલા કાયદાને વટાવી ગયેલા અપરાધીના મુનેગાર કોર્ટ માણસોનો આ કિસ્સો નથી.

એ સરકારનું પોતાનું એક લશ્કર હતું કે જે આંહિંંફોં કાનૂન પ્રમાણે ચાલતું હતું. ફટકાની સમ્મ જોટલી આંહિંંફોં કાનૂનમાં છે તેટલી જ હિંદી કાયદામાં પણ છે. આંહિંંફોંનો કાનૂન હિંદી લશ્કરી કાનૂનને સ્તગભગ મળતો આવે છે તેથી એ કાનૂનની કોર્ટપણ ટીકા ખુદ હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ટીકા બરાબર છે.

જાપાનીસ સરકારે આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દીધા તેની રીતસરની વિધિ પોર્ટ બ્લેરમાં થઈ હતી. જે મુદ્દા વિશે મતભેદ છે તે એના વહીવટની મર્યાદા અને એના પ્રકાર અંગેનો છે. . . . . પણ એ હકીકત સાબિત થઈ ચૂકી છે કે એ ટાપુઓ આઝાદ હિંદ સરકારને સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા, અને એમનાં નામ શહીદ ટાપુઓ અને સ્વરાજ ટાપુઓ પડાયાં હતાં, તે વખતની પરિસ્થિતિની જરૂરિયાતો એવી હતી કે એમનો પૂરેપૂરો વહીવટ સંભાળી લેવાનું શક્ય નહોતું.

એ જ રીતે નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદ સરકાર વચ્ચે થયેલા કરાર પ્રમાણે ૫૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારવાળું અને ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસતીવાળું ઝિયાવાડી મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશમાંના એક તરીકે આંહિંંફોંનો સંપૂર્ણ વહીવટ ચાલતો હતો એ હકીકતને તો ફરિયાદપક્ષ પડકાર પણ નથી કરી શક્યો.

વળી, આંહિંંફોં સરહદ ઓળંગીને હિંદમાં દાખલ થઈ કે તરત જ એક જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવેલું. એમાં આઝાદ હિંદ સરકારના વડાની અને જાપાનીસ કમાન્ડરની સહીઓ હતી. એમાં એમ કહ્યું હતું કે લડાઈ દરમિયાન હિંદની ધરતીનો કોઈપણ ભાગ જાપાનીસ સૈન્યના કબ્જામાં આવશે તો એ મુક્ત અનેલા

પ્રદેશોના એક ભાગ તરીકે આંહિંંદોને સોંપી દેવામાં આવશે અને એની ઉપર આંહિંંદોનો વહીવટ ચાલશે. આ રીતે ૧૫૦૦ ચોરસ માઇલ જેટલો મણિપુર અને વિજયપુરનો વિસ્તાર આંહિંંદોએ પોતાનાં અંકુશ હેઠળ લીધેલો હતો. એમનો વહીવટ ત્યાં કેટલા સમય સુધી ચાલ્યો એ ખીના મહત્વહીન છે કારણ કે લડાઇ દરમિયાન કેટલાય પ્રદેશોની માલિકી ઝડપથી બદલાતી હોય છે.

એ એક અન્યખીલરી ખીના છે કે બરમા અને મલાયા ઉપર (અંગ્રેજોને) ફરીવાર કબજો સ્થપાયો ત્યારે આઝાદ સરકારના કબજામાંના તમામ દસ્તાવેજી કામગીરીમાં સહીસલામત હાલતમાં હાથ લાગ્યાં હતાં, એ ખતાવે છે કે આઝાદ હિંદ સરકારની અને તેની ફોજની વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ તેટલી સુંદર હતી.

ખીજો એક અગત્યનો મુદ્દો તો એ હકૂમતના નાણાં મેળવવાના માર્ગોનો છે. એમ સાબિત કરાયું છે કે હિંદીઓએ સરકારને વીસેક કરોડ રૂપિયા જેટ આપ્યા હતા, અને એ રકમમાંથી નાગરિક સરકાર અને ફોજનું સંચાલન થતું હતું. અને વિજેતાઓએ બ્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કનો કબજો લીધો ત્યારે એમાં ૩૫ લાખ રૂપિયા હતા. ‘સ્ટેમ્પ કલેક્ટિંગ’ નામના એક સામયિકમાં આઝાદ હિંદ સરકારે કાઢેલી ટિકિટો છપાઈ છે એ વાતની નોંધ લેવાની વિનંતિ હું અદાલતને કરું છું.....

હિંદી ફોજદારી કાયદાની ૭૯મી કલમ કહે છે કે, ‘કાયદા પ્રમાણે કોઈપણ માણસને જે કરવાની છૂટ હોય તે ગુનો નથી ગણાતો.’ આ રીતે, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં જેની છૂટ અપાઈ હોય તેવી કોઈ પણ ક્રિયાને નાગરિક ગુનો કહી શકાય નહિ. ખાસ કરીને આ અદાલતના સભ્યોને તો એ વાતનો બરાબર ખ્યાલ હશે કારણ કે એક સુવ્યવસ્થિત લશ્કરના ભાગ તરીકે એમણે આ લડાઇ દરમિયાન બધા માણસોને મારી નાખ્યા હશે.

આંતરરાષ્ટ્રીય અન્યાયોને અસરકારક રીતે દાખી દઇ શકે એવી કોઇ આંતરરાષ્ટ્રીય સરકારની ગેરહાજરી દરમિયાન જે લડાઇ થાય તેને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન અનુસાર હંમેશા કાયદેસર ગણવામાં આવી છે. પરદેશી ધૂંસરી નીચેથી પોતાની જાતને મુક્ત કરવા માટે લડાયેલી કોઇ પણ લડાઇ નૈતિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ પૂરેપૂરી વાજબી છે.

અમને જે એવું કહેવામાં આવે કે હિંદી સિપાહીઓ ઇંગ્લંડની આઝાદી માટે જર્મની સામે, ઇંગ્લંડને માટે ઇટલી સામે અને ઇંગ્લંડને માટે જાપાન સામે લડી શકે ખરા, પણ આઝાદ હિંદ સરકાર પોતાની જાતને ઇંગ્લંડકે ખીજા કોઇપણ દેશની ગુલામીમાંથી મુક્ત ન કરી શકે, તો સાચે જ એ ઇન્સાફની છલના ગણાશે.

જેઠિ રાષ્ટ્રો સ્વતંત્ર અથવા સાર્વભૌમ હોવાં જોઇએ એ લડાઇ માટે જરૂરી નથી. હાલ તુરત માટે જે સ્વતંત્ર્ય ન હોય તેવી પ્રજાઓનો લડાઇ લડવા માટે સંગઠિત બનવાનો અધિકાર આધુનિક આંતર-રાષ્ટ્રીય કાયદાએ માન્ય રાખ્યો છે. અને જે એવું લશ્કર ઊભું થાય અને લડાઇ લડે તો એના વ્યક્તિગત અફસરોના કાર્યને કોઇ પણ મ્યુનિસિપલ કાયદો ગુનો ગણી શકે નહિ.

એક રાજ્ય અને તેના રાજ્યકર્તા વચ્ચે લડાઇની હસ્તી હોઇ શકે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. ચાર્લ્સ પહેલા અને જેમ્સ ખીજાના સમયમાં ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં શું એવી લડાઇઓ નથી લડાઇ? બોઅર લડાઇ પણ એવી જ લડાઇ હતી. લડાઇમાં કોણ હાર્યું તેની જરાય અસર લડવાના અધિકાર ઉપર તો થતી જ નથી. આવી લડાઇની તુલના એ જે રસમથી લડાતી હોય તેની ઉપરથી થાય છે.

આંદોલન એક રીતસરના સંચાલનવાળી ફાજ હતી, અને એણે સુધરેલા શિરસ્તા મુજબ લડાઇ ચલાવેલી. યુ. એસ. એ. (અમેરિકા) માં ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચેની લડાઇ દરમિયાન બન્નું હતું તેમ

બળવાખોરોને પણ આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન મુજબ માન્ય રાખવામાં આવે છે . . . .

લડાઇમાં માણસો મારવા માટે જો તમારી ઉપર ખટલો થાય અને જેમ ચૂકાદો તમારી તરફેણમાં હોય તે જ પ્રમાણે તમારો ચૂકાદો આ માણસોની તરફેણમાં હોવો જોઈએ. પોતાના અંગત કારણો-સર આ ત્રણ આરોપીઓએ લડાઇમાં અને માણસોને મારવામાં ભાગ નહોતે લીધો. . . . . એ લોકોએ કાંઈ ફાલતુ માણસો તરીકે નહિ પણ એક સુવ્યવસ્થિત સરકારના ભાગ તરીકે લડાઈ ચલાવી છે. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર અને બ્રિટન વચ્ચે લડાઈ ચાલુ હતી તેથી એ લડાઇના સંચાલન દરમિયાન કરાયેલાં કાર્યોને નાગરિક ગુના ગણી શકાય નહિ-

. . . . . જો આરોપીઓને સફળતા મળી હોત તો એમનો ઈન્સાફ તોળવા માટેની આ અદાલત હસ્તી ધરાવતી ન હોત,

. . . . . દુશ્મનની સરકાર તમે ભલે સ્વીકારો નહિ, પણ તમારીને એનો વચ્ચેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર થઈ શકે. એ રીતે વ્યક્તિગત સ્ત્રી-પુરુષોએ યુદ્ધકાળ દરમિયાન કરેલાં કાર્યોમાં તેમને રક્ષણ મળે છે . . . . ૧૯૩૭ની ૧૪મી એપ્રિલે આ સભામાં સ્પેઈનના આંતર-વિગ્રહ અંગે ચર્ચા થતી હતી ત્યારે એ વખતના પરદેશ ખાતાના મંત્રી શ્રી ઇડને એ પક્ષે વચ્ચેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર કરેલો. એમણે કહેલું તેમ યુદ્ધસંબંધ સ્વીકારવાનો સવાલ સિદ્ધાંતનો નહિ પણ હકીકતનો છે . . . . આ રીતે કામચલાઉ સરકારનો બ્રિટને સ્વીકાર કર્યો હોવો જોઈએ એવી કોઈપણ દલીલ નકામી છે. કામચલાઉ સરકાર પોતે હિંદની સરકાર નથી બની ગઈ તેનો કાંઈ વાંધો નથી. . . .

વળી, જો આંહિંન્ડેએ બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરના સિપાહીઓ ઉપર ગોળીઓ ચલાવેલી તો તેમ બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરે પણ આંહિંન્ડેના સિપાહીઓ ઉપર ગોળીઓ ચલાવેલી. આ વર્તન માટેનું વાજખી-પણું બેઉ પક્ષે એકસરખું છે. . . .

આઝાદ હિંદ સરકારને પ્રદેશો મળ્યા હતા એ મેં સાબિત કર્યું છે, પણ યુદ્ધસંબંધ સાબિત કરવા માટે એ હકીકતની કોઈ જરૂર નથી. ઇતિહાસમાં એવા દાખલા બન્યા છે. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન બેલ્જિઅમની સરકાર પાસે બેલ્જિઅમની એક તસુ પણ જમીન નહોતી. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન પણ લંડનમાં કેટલીક ભાગેકુ સરકારો કામ કરતી હતી કે જેમની પાસે કોઈ પ્રદેશ નહોતો. આ ભાગેકુ સરકારના પ્રદેશો એમની પાસેથી થોડા સમય પૂરતા ખૂંચવી લેવાયા હતા. હિંદીઓ પાસેથી એમનો પ્રદેશ ૧૫૦ વર્ષથી ખૂંચવી લેવાયો છે તેથી હું જે મુદ્દા રજૂ કરું છું તેમાં જરાય ફેર પડતો નથી. આન્હિંન્દો પોતાના દેશને મુક્ત કરવાના પ્રયાસો કરતી એક મુક્તિસેના હતી અને યુદ્ધસંબંધના એને અધિકારો હતા. અમે હિંદીઓ છીએ તેથી આ નિયમનો ભુલો અર્થ થઈ શકે નહિ. સાચી રીતે કે ખોટી રીતે આ કામચલાઉ સરકાર અને તેના ફરમાન પ્રમાણે તેની ફાજ પોતાના જ દેશની મુક્તિ માટે લડી હતી. એને માટે લડવાનો એમને અધિકાર હતો.

ક્રાંસની પેતાં-સરકાર જર્મનીની મિત્ર હતી. ‘માફી’ (સામના-દણો) એ સરકારનો સામનો કરતાં હતાં. સેનાપતિ આઈઝનહોવરે એક બહેરાત બહાર પાડેલી કે ‘માફી’ એમના કાબૂ હેઠળનું એક સ્વાયત્ત દળ હતું અને એમની સામે વેરનાં પગલાં લેવાશે તો જર્મની જેને આધીન હતું તે કાનૂનનો એ ભંગ ગણાશે. આન્હિંન્દોનો પક્ષ તો એનાથી ય મજબૂત છે, અને એમની સામે લેવાનારું કોઈ પણ પગલું આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનનો ભંગ ગણાશે.

હિંદી સરકારે અને આમસભામાં નાયબ-હિંદી વજીરે એક નિવેદન કરેલું કે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવા માટે કોઈની ઉપર કામ ચલાવવાની સરકારની નીતિ નથી. આ હુકમથી અદાલત દોરવાય એમ હું નથી ઇચ્છતો તેમ હું તેનો આશરો પણ નથી લેવા માગતો. પણ એ નિવેદન હું રજૂ કરું છું કારણ કે એની પાછળ એવી આડકતરી

કબૂલાત છે કે આ સંમેલોમાં યુદ્ધ અલાવવાનો આરોપ ટકી શકે તેમ નથી.....

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીના બનાવો પછી કોઇ વફાદારી રહી નહોતી..... કે'ટન અરશદે કહ્યું છે કે એક એમના દેશ પ્રત્યેની વફાદારી જ બાકી રહી હતી. બ્રિટનમાં વફાદારી રાજ અને દેશ બેઉ પ્રત્યે હોય છે. પણ હિંદમાં એ માત્ર રાજ પ્રત્યે હોય છે. રાજ અને દેશ બેઉ એક હોય ત્યારે તો ત્રીજો કોઇ વિકલ્પ રહેતો નથી. પણ એ એક ન હોય ત્યારે વિકલ્પમાં વફાદારી દેશ પ્રત્યેની જ હોય.

અમારા દેશની મુક્તિ માટે અમે રાજ સામે જ લડી રહ્યા હતા. ત્યારે અમારે માટે વફાદારીનો પ્રશ્ન જ કેમ ઊભો થઇ શકે? તમે તમારા જ દેશની મુક્તિ માટે લડતા હો તો બીજી કોઇ વફાદારી તમને તેમ કરતાં રોકે છે એમ તો તમે તમારો અંતરાત્મા વેચી દીધો હોય તો જ કહી શકો. જો એમ બને તો તો અમારાં જ દુર્ભાગ્ય કારણ કે અમારે તો પછી ગુલામો જ રહેવાનું !

.....આંહિંન્દો જાપાનના એક મિત્ર તરીકે લડેલી. એ કબૂલ કરવામાં કોઈ નામોશી નથી કારણ કે જેમ અમેરિકનો, અંગ્રેજો અને આઝાદ ફ્રેંચોનો ઉદ્દેશ ફ્રાંસને મુક્ત કરવાનો હતો તેમ જાપાનીસ લશ્કર અને આંહિંન્દો એ બેનો ઉદ્દેશ હિંદને મુક્ત કરવાનો હતો. એ દારવણીથી ફ્રેંચો અંગ્રેજો-અમેરિકનોના પૂતળાં નહોતાં બની ગયાં.....

ફરિયાદપક્ષના દરેક સાક્ષીએ એટલું કબૂલ કર્યું છે કે જાપાનીસ લશ્કર અને આંહિંન્દોનો ઉદ્દેશ હિંદની મુક્તિ હતો. ....આરો-પીઓના ગૌરવના બચાવમાં હું કહું છું કે એમના વિરોધીઓએ વાતવાતમાં કહ્યું છે તેમ એ જાપાનીઓનાં પૂતળાં નહોતાં.'

૧૮મી ડિસેમ્બર : મંગળવાર

: ૧૯ :

અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધનો દાખલો આપીને શ્રી ભુલાભાઈએ દેશ અને રાજ્ય પ્રત્યેની વફાદારીનો વધુ તફાવત દેખાડ્યો—

‘અમેરિકન પ્રજા સામે પણ રાજ્ય પ્રત્યેની વફાદારી અને દેશ પ્રત્યેની વફાદારી વચ્ચે વિરોધ જોમો થયો હતો. એક પરદેશી રાજ્ય પ્રત્યેની વફાદારીને બદલે એમણે દેશ પ્રત્યેની વફાદારી પસંદ કરી.....ઇંગ્લંડમાં પણ ઘણા વખતથી એક કાયદો છે કે એક દેશ પોતાની જાતને બીજા વધુ શક્તિશાળી દેશના રક્ષણ નીચે મૂકે અને જો એ દેશ એનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો રક્ષિત દેશને પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાનો અધિકાર છે.

.....યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પોતાને ખોરાકમાં જે ખાંડ નહોતી મળતી તે મેળવવા માટે લોકો આન્હિંઁફોન્માં જોડાયેલા એ વાત તો હાસ્યાસ્પદ છે. આન્હિંઁફોન્માં જોડાયા હતા એમની ઉપર તો દુશ્મન લશ્કર સાથે લડતાં લડતાં મરવાનું જોખમ હતું.....ફરિયાદ-પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓએ પોતાની ઉપર બળજબરી થયાની જુગાની આપી હતી તેનું કારણ તો એ છે કે એમને હુકમબંધ કે બીજા ગુનાઓ માટે સજા કરવામાં આવી અને પોતાની જાતને મોટી દેખાડવા માટે આવાં હોશિયારીભર્યાં અર્ધસત્યો એ હવે ઉચ્ચારી રહ્યા છે.’

બચાવપક્ષના સાક્ષીઓએ આપેલી જુગાનીમાંથી વારંવાર ઉતારા ટાંકી ટાંકીને શ્રી ભુલાભાઈએ ફોજ-ભરતી માટે બળજબરી કે જુલ્મો કર્યાના અને પાંચ માણસોના ખૂનો કર્યા કે કરાવ્યાના આરોપોનો લંબાણથી ઇન્કાર કર્યો. એમણે એમ પણ કહ્યું કે કેન્ડેલેસ એક યુદ્ધકેદી તરીકે રાસણે થયા હતા અને લડાઈ બંધ પડે પછી યુદ્ધકેદીઓને છોડી મૂકવામાં આવતા હોઇને એમને પણ તરત જ મુક્ત કરવા જોઇએ. તે ઉપરાંત આ આખો મુકદ્દમો ગેરકાયદેસર છે આ અદાલતને એ ચલાવવાની કાયદેસરની કોઈ સત્તા

નથી એવી દલીલો કરીને એમણે એના સમર્થનમાં કાયદાની જુદી જુદી ખારીકીઓ રજૂ કરી. આ બધા કારણોસર આરોપીઓને નિર્દોષ ઠરાવવાની અપીલ એમણે અદાલતને કરી, અને દસ કલાક સુધી ચાલેલું એમનું બાષણ પૂરું થયું.

૧૨મી ડિસેમ્બર : શનિવાર

: ૨૦ :

બચાવપક્ષની દલીલોના જવાબમાં સરકારી વકીલે પોતાનું બાષણ વાંચી સંભળાવ્યું તેમાં તમામ આરોપીનું પુનઃહથ્થારણ કરવામાં આવ્યું હતું. એમણે કહ્યું કે આરોપીઓએ પોતે જ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર સિતમ ગુજાર્યા હતા કે બીજા પાસે ગુજરાત્યા હતા એવો દાવો ફરિયાદપક્ષે કર્યો નહોતો. ફરિયાદપક્ષે તો એમ કહે છે કે યુદ્ધકેદીઓ જો આંહિં ંક્ષેત્રમાં ન જોડાય તો એમને જીવમો સહન કરવા પડશે એવી ગર્ભિત ઘમકીઓ આરોપીઓએ આપી હતી. પણ સરકારી વકીલે કબૂલ કર્યું કે અદાલતમાં પડેલી જુખાનીએ એમની દલીલને ટેકા આપ્યા નહોતો.

એમણે જણાવ્યું કે આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી કાયદાને આધીન હતા અને ફોજમાંથી એ રજા દ્યે કે એમને છૂટા કરવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી એને આધીન એ રહે છે. કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી એ પણ એક ગુનો છે, એમ કહીને એમણે ઉમેર્યું કે એ સરકારના હુકમ પ્રમાણે ગુના કર્યા હતા એવો બચાવ થઈ શકે નહિ, એ સરકાર સાથેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર જ્યાં સુધી હિંદી સરકાર કરે નહિ ત્યાં સુધી એ અંગેના કોઈ અધિકાર એ સરકારના કે એની ફોજના સભ્યોને મળી શકે નહિ અમેરિકાનો કાયદો ઇંગ્લેંડના કાયદા કરતાં જુદો છે. અમેરિકામાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો એ દેશના કાયદાથી પણ ઉપરવટ હોય છે. જ્યારે ઇંગ્લેંડમાં એથી જુદી જ પરિસ્થિતિ છે. તેથી અમેરિકન કાયદામાંથી બચાવપક્ષના વકીલે આપેલા ઉતારા અપ્રસ્તુત છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો કોઈ મુદ્દો આ મુદ્દામાં ઊભો થતો નથી. આ અદાલતને કાયદેસર રીતે ઊભી કરવામાં આવી છે

અને હિંદી લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે તેણે ઈન્સાફ તોળવાનો છે એમ પણ એમણે કહ્યું.

હિંદી સરકારે બહાર પાડેલા એક નિવેદન તરફ અદાલતનું ધ્યાન એમણે દોર્યું. એમાં એમ જણાવાયું હતું કે આંહિં ંફોંમાં ન જોડાનારા ૪૫,૦૦૦ યુદ્ધ કેદીઓમાંથી ૧૧,૦૦૦એ રોગચાળામાં પોતાના જીવ ગુમાવ્યા હતા. જ્યારે આંહિં ંફોંમાં જોડાયેલા ૨૦,૦૦૦ માંથી માત્ર ૧૫૦૦ મરણ પામ્યા હતા. આઝાદ હિંદ સરકાર પાસે એક તસુ પણ જમીન હતી નહિ. અને કોઈ કરવેરા કે મહેસૂલ એ ઉધરાવતી નહોતી. એ તો માત્ર કાળજી ઉપરની સરકાર હતી... કેં સેહગલ યુદ્ધકેદી તરીકે શરણે થયા હતા એવી દલીલના જવાબમાં એમણે કહ્યું કે એમને એવો કોઈ દરજ્જો આપવાનો અધિકાર કર્નલ કિટ્સનને હતો નહિ. ચાર કલાક સુધીની દલીલોને અંતે સર નોશીરવાને ઉમેર્યું કે:—

‘અધા આરોપીઓ સામેના તમામ આરોપો શંકારહિતપણે પૂરવાર થઈ ચૂક્યા છે. આરોપીઓ સામેના તહોમતો માટે કાયદામાં કોઈ બચાવ નથી. તેમ છતાં એવા પુરાવા સારા પ્રમાણમાં રજૂ થયા છે કે આરોપીઓએ જે કાંઈ કર્યું છે તેની પાછળ કોઈ પગારદારી ધરાવે નહિ પણ પોતે જોને સાચા દિલથી દેશપ્રેમી ધરાવે માનતા હતા તે હતો. હિંદુસ્તાનની સેવા કરવાની હડાપણલરી કે ગેરરસ્તે દોરવાયેલી લાગણીથી એમણે એ કર્યું હતું. તેથી કાયદેસર રીતે તો આરોપીઓનો કોઈ બચાવ થઈ શકે તેમ નથી. પણ જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમાં હોય તો સજા કરવાની બાબતમાં એનો વાજખીપણે ખ્યાલ રાખી શકાય. અદાલતને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી સજાની બાબતમાં એમના હાથ બાધેલા છે. જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમાં હોય તો એમને ઓછામાં ઓછી જનમટીપની સજા એ કરી શકે છે. પણ પોતાની સામે પડેલા પુરાવાઓ ઉપરથી જો અદાલતને એમ લાગે કે આ મુદ્દામાં સજા ઓછી કરી શકાય તેવી લાયકાત છે તો ‘કન્ફર્મિંગ અફસર’ની વિચારણા માટે અદાલત એ જાતનો શેરો કરી શકે છે.’

અદાલતના બીજા સભ્યોને ઉદ્દેશીને બેઠ પક્ષોની હકીકતો અને કાયદા અંગેની દલીલો રજૂ કરતા જજ-એડવોકેટ કર્નલ કેરિનના ત્રણ કલાકના આપણની શરૂઆતમાં એમણે કહ્યું કે

‘ આ મુદ્દામાં જેટલી મહત્વની અને ગૃંથવણબરી હકીકતો તેમજ કાયદાની ખારીડીઓ ઉપર ઇન્સાફ તોળવાનું કામ લશ્કરી અદાલત ઉપર આવ્યું છે તેવું વારંવાર આવતું નથી. આવા ગંભીર આરોપો સહિત તમારી સામે ખડા કરાયેલા ત્રણ આરોપીઓની યુનેગારી કે નિર્દોષતા નક્કી કરવાનો ભારે બોજો તમારી ઉપર છે. એ મુશ્કેલ કાર્યમાં તમને યથાશિક્ત મદદ કરવાની હવે મારી ફરજ છે. મારું કાર્ય તમારી સમક્ષ કાયદાનો સાર રજૂ કરવાનું, આ આરોપોને એ કઈ રીતે લાગુ પડી શકે તે દેખાડવાનું અને ફરિયાદ-પક્ષે કે બચાવપક્ષે હકીકત અંગે ઊભા કરેલા મુદ્દા તમારી સામે મૂકવાનું છે. કાયદાના સવાલ વિશે બને તેટલી સ્પષ્ટતાપૂર્વક અને બને તેટલા ચોક્કસ શબ્દોમાં તમને સલાહ આપવાનું મારું કામ છે, પરંતુ હકીકત શી હતી એનો નિર્ણય તો તમારે એકલાએ જ લેવાનો છે, કારણ કે એવી બાબતોના ન્યાયકર્તા તમને જ ઠરાવવામાં આવ્યા છે. હકીકત વિશે કોઈ પણ બાબતો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનું મારું કામ નથી.

તમારા દૈનિક જીવનમાં એ વસ્તુ એક યા બીજી રીતે તમારા ખ્યાન ઉપર જરૂર આવી હશે કે આ અને આની સાથે સંકળાયેલા બીજા મુદ્દાઓએ વર્તમાનપત્રો દ્વારા અને બીજી રીતે જાહેર જનતાને ધણું આકર્ષણ કર્યું છે. એ હકીકત પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરીએ તો આપણે વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે આંધળા કહેવાઈએ. પણ બહાનના એ તમામ અહેવાલો અને અભિપ્રાયો તરફ તમારે દુર્લક્ષ કરવાનું છે અને માત્ર તમારી સમક્ષ અહીં રજૂ થયેલા પુરાવાઓ

ઉપરથી જ તમારે ફેંસલો કરવાનો છે...દરેક આરોપીની ગુનેગારી સાબિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદપક્ષ ઉપર છે...આરોપીઓ ગુનેગાર છે એમ સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી એ નિર્દોષ છે એમ જ માનવાનું છે.’

કાયદાની ખારીડીઓને આધારે આ અદાલતને આવા ગુનાનો ઈન્સાફ તોળવાનો અધિકાર નથી તેમજ આખો મુકદ્દમો ગેરકાયદે છે એવી ખયાલ-પક્ષની દલીલને જજ-એડવોકેટ અસ્વીકાર્ય ઠરાવી, અને પછી આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની રચના અને સ્થાપના અંગેની કેટલીક ખાખતો પરના પુરાવાઓનો ટૂંક સાર આપ્યો:

‘૧૯૪૪ની ૨૧ મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમાં મળેલી એક સભામાં આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત સુમાધયંત્ર બોલે કરી હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. આ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈ જાહેર કરેલી. જાપાનીસ વિદેશ-કચેરીના શ્રી સાયુર ઓહટાએ જણાવ્યું છે કે એમની સરકારે કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો, અને તેની જાહેરાતનો અસલ મુસદ્દો એમણે પોતે ધડેલો. આઝાદ હિંદ સરકારના માહિતી-ખાતાના પ્રધાન શ્રી અથરે એ સરકારનાં કાર્યોની વિગતો રજૂ કરી છે. ધરીરાજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો એવી જુખાની લેફ્ટ નાગે અને શ્રી માત્સુમોટોએ આપી છે. એ સરકાર ઉપર શ્રી હાચિયાને જાપાનીસ સરકારે પોતાના એલચી તરીકે મોકલ્યા હતા એની પણ સાબિતી છે. શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યું છે કે રંગુનમાં એક આઝાદ હિંદ બેંક હતી અને સરકારનાં તમામ નાણાં એ બેંકમાં નાણાં-પ્રધાનના નામ ઉપર રાખવામાં આવતાં. જુદાં જુદાં ખાતાંને એ ખરચ પૂરું પાડતા. આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલા એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે. ખરમામાં ઝિયાવાડીને નામે ઓળખાતો પચાસ ચોરસ માઈલનો બીજો પણ એક વિસ્તાર કામ-

ચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાયાનું કહેવાયું છે. આ અંગે ફરિયાદપક્ષનું એમ કહેવું છે કે એનો વહીવટ એ કાંઈ મુકત કરાયેલા પ્રદેશોનો વહીવટ ગણાવી શકાય નહિ. છેલ્લે કેપ્ટન અરશદે અદાલતને જણાવ્યું કે મણિપુર રાજ્યમાં આંહિં ફોર્સે કબજો કરેલા વિસ્તારનો વહીવટ આઝાદ હિંદ દળ ચલાવતું હતું. ફરિયાદપક્ષના વકીલે કેં અરશદના ૨૧મી જૂન ૧૯૪૪ ના એક કાગળ પ્રત્યે અદાલતનું ધ્યાન દોર્યું છે, જેમાં એમણે એમ જણાવેલું કે, આઝાદ હિંદ દળ નામની એક નવી સંસ્થા શરૂ કરવામાં આવી છે અને ‘આપણા વિજયી સૈન્યોને પગલે પગલે એ હિંદુસ્તાનમાં જશે.’ ફરિયાદપક્ષના વકીલે કહ્યું છે કે એમાંથી એવો અર્થ તારવવો જોઈએ કે એ તારીખ સુધી આઝાદ હિંદ દળ હિંદમાં પહોંચ્યું નહોતું અને તેથી એ વિસ્તારનો વહીવટ એ કરી શક્યું હોય નહિ.

‘આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વિચારણા કરવા માટે નીચેની હકીકતો સાબિત થઈ ચૂકી છે એવો બચાવપક્ષનો દાવો છે: (૧) કામચલાઉ સરકારની રીતસરની સ્થાપના અને જાહેરાત થઈ હતી. (૨) એ એક સ્વયંવસ્થિત સરકાર હતી. (૩) ધરીરાજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ સ્વીકાર સાબિત કરે છે કે એ સરકાર રાજ્યસત્તા—પદે પહોંચી ચૂકી હતી. (૪) એ રાજ્યસત્તા પાસે એક મુસંચાલિત લશ્કર હતું અને રીતસરના નિભાયેલા હિંદી અફસરોની નીચે રહીને એ કાર્ય કરતું હતું. (૫) આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવાનો હતો અને એની સાથેનો બીજો ઉદ્દેશ લડાઈ દરમિયાન બરમા અને ખાસ તો મલાયામાંના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાનો હતો. (૬) આ નવી હિંદી રાજ્યસત્તાએ બીજી કોઈ પણ રાજ્યસત્તાની માફક પોતાના પ્રદેશો મેળવ્યા હતા. (૭) આ લડાઈ લડવા માટે એ રાજ્યસત્તા પાસે મોટા પ્રમાણમાં સાધન—સામગ્રી હતાં.

‘ આ દેશને સ્વતંત્ર કરવા માટે લડાઈ લડવાનો કામચલાઉ સરકારને અધિકાર હતો અને એ પ્રમાણે એ લડાઈ લડેલી પણ ખરી એમ બચાવપક્ષ ઉપલી હકીકતોને આધારે કહે છે. જો એવી સરકારને યુદ્ધ ચડવાનો અધિકાર હોય અને રાષ્ટ્રોએ તેના સ્વીકાર કર્યો હોય તો પછી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ એ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો અથવા એ રાજ્યસત્તાઓ એકબીજા સામે યુદ્ધ ચલાવી શકે છે અને એવી લડાઈના સંચાલનમાં જે કાંઈએ કાંઈ પણ કાર્ય કર્યું હોય તેમને મ્યુનિસિપલ કાયદો લાગુ પડી શકતો નથી.....ફરિયાદપક્ષની મુખ્ય દલીલ એવી છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો તપાસવાનો અને એક રાજ્યસત્તા અને તેના પ્રગ્નજન વચ્ચેની સદંતર આંતરિક બામતમાં એને લાગુ પાડવાનો અધિકાર બ્રિટિશ અદાલતો કે બ્રિટિશ હિંદની અદાલતોને છે નહિ. ....તમે જે નિર્ણય કરો તેમાં તમારે એ પણ વિચારવાનું છે કે હિંદી લશ્કરના હિંદી અફસરો ઉપર જેમાં હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે આરોપો મુકવામાં આવ્યા છે એવા આ મુકદ્દમામાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વિચારણા કરવી એ અમારે માટે કાયદેસર રીતે વાજબી છે કે નહિ; કારણકે તમારી સૌથી પહેલી ફરજ તો હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને બ્રિટિશ હિંદના કાયદા પ્રમાણે ઇન્સાફ તોળવાની છે. આ વિષય ઉપર એક પક્ષોએ રજૂ કરેલી તમામ દલીલોનો વિચાર કર્યા પછી મને લાગે છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાને આ ખટલામાંની હકીકતોને લાગુ પાડવા સંબંધમાં આ અદાલતને અપાયેલી વિવેકશક્તિ સદંતર બંધન-રહિત નથી.....

‘ જેની માફક આરોપી અફસરોએ રાજ સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હોવાનો આરોપ મુકાયો છે તે આઝાદ હિંદ ફોજની દયાતી અને તેનાં કાર્યો અંગે, કે ત્રણેય આરોપીઓ એમાં જોડાયેલા અને તેના જાહેર ઉદ્દેશોને એમણે સ્વીકારેલા એ વિષે ફરિયાદપક્ષ અને બચાવપક્ષ વચ્ચે કાંઈ મતભેદ નથી. પણ ત્રણેય આરોપીઓ ઉપર એક સંયુક્ત મુકદ્દમા

મંડાશે. એનો અર્થ એ નથી કે ત્રણેયને એકસરખી સગ્ન કરમાવવી. સંયુક્ત આરોપોને તો ત્રણેય સામેના પુરાવાઓની એકી સાથે અને એક જ સમયે રજૂઆત થઈ શકે એ સગવડ સાથે જ સંબંધ છે. તે સિવાય તો, દરેક આરોપીને પોતાની સામે પુરાવાઓની સ્વતંત્રપણે તુલના કરાવવાની અને પોતાની સામેના અલગ અલગ ફેંસલા માગવાનો અધિકાર છે.....

‘બધા આરોપીઓએ એ વાત ભારપૂર્વક જણાવી છે કે આઝાદફાજ એ એક સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવક-સેના હતી અને એમાં માત્ર સ્વેચ્છાપૂર્વક જોડાયેલા સ્વયંસેવકો જ સામિલ હતા, અને સ્વદેશપ્રેમના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ધરાદાઓથી એ હંમેશાં પ્રેરાયેલા હતા. બેશક બે કાંઈ કૃત્ય ગુનેગારીભર્યું હોય તો તેની પાછળના ધરાદાઓ એને ક્ષમા કરાવી શકે નહિ. પણ સાથે સાથે, આરોપીઓએ જે કહ્યું છે તે તમે સ્વીકારો—અને એનો ઇન્કાર કરવામાં આવ્યો નથી—તો પછી બે આરોપીઓને સગ્ન કરવાની હોય તો તેમાં ઘટાડો કરવા માટેના વજનદાર સંબંધો હયાતી ધરાવે છે.’

અંતે, પોતપોતાના પક્ષોની સુંદર રજૂઆત કરવા બદલ અને આખા મુકદ્દમા દરમિયાન પોતાની સાથે સહકારથી કામ પાડવા બદલ જજ-એડવોકેટ બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઈની, સરકારી વકીલની અને લશ્કરી-વકીલ લેફ્ટનન્ટ વોલશની પ્રશંસા કરી તે પછી પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કહ્યું કે પોતાના ફેંસલાની વિચારણા કર્યા બાદ અદાલત આવતા સોમવારે ફરી મળશે.

ફેસલો : સળ : માફી

૩૧ મી ડિસેમ્બર : સોમવાર

: ૨૨ :

અદાલતની બાવીસમી અને છેલ્લી બેઠકની કાર્યવાહીની શરૂઆત કરતાં જજ-એડવોકેટ લશ્કરી વકીલ પાસેથી આરોપીઓના ચારિત્ર્યની અને લશ્કરી નોકરી અંગેની વિગતો માગી. જવાબમાં લશ્કરી વકીલે જણાવ્યું કે કેપ્ટન શાહનવાઝની ઉંમર ૩૧ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. ૬ વર્ષ ને ૧૧ માસની એમની લશ્કરી નોકરી દરમિયાન એ અફસરપદે રહ્યા હતા. ૫ વર્ષ અને ૧ માસ સુધી એ કેપ્ટન હતા. આ મુકદ્દમા સિવાય એમનું સામાન્ય ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. એમને કોઇ માનચાંદ મળ્યાં નથી. કેપ્ટન સેહગલની ઉંમર ૨૮ વર્ષ અને ૧૧ માસની છે. પાંચ વર્ષ સુધી એમને કેપ્ટન તરીકે નોકરી કરી છે. એમનું ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. કોઇ માનચાંદ એમને મળ્યાં નથી. લેફ્ટેનન્ટ ધિલન ૩૦ વર્ષ ને ૬ માસની ઉંમરના છે. પોણાછ વર્ષની એમની નોકરી દરમિયાન સવાચાર વર્ષ સુધી એ લેફ્ટેનન્ટ હતા. એમનું ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. કોઇ માનચાંદ એમણે મેળવ્યા નથી.

લશ્કરી અદાલતનો એવો શિરસ્તો છે કે જો આરોપીઓ હપરના એક ચા વધુ આરોપો સાબિત થયેલા હોય તો પછી સળ કડક કે હળવી બનાવવામાં આરોપીઓના ચારિત્ર્યની વિગતો ન્યાયાધીશો ધ્યાનમાં લે છે. એટલે આજની અદાલત દરમિયાન હપલી વિગતોની માગણી થઇ એની હપરથી એવું સૂચન મળી ગયું કે આરોપીઓ એમની હપરના એક ચા વધુ આરોપો મુજબ ગુનેગાર જણાયા છે.

અદાલતના પ્રમુખ મેજર-જનરલ બ્લેકલેન્ડે તે પછી જાહેર કર્યું કે, 'સળ અંગેની વિચારણા કરવા માટે હવે અદાલત બંધ કરવામાં આવે છે. ફેસલો અને સળને મંજૂરી મળ્યા બાદ એ ચોડા દિવસોમાં જાહેર કરાશે. ખુલ્લી અદાલતની કાર્યવાહી એ રીતે પૂરી થાય છે.'

લશ્કરી અદાલતના નિયમ મુજબ આ મુકદ્દમાની આખી કાર્યવાહી જન-એડવોકેટ તરફથી હિંદના વડા સર સેનાધિપતિ (સર ક્લૉડ આર્ચિન-લેક)ના કાયદા અંગેના સલાહકારને મોકલારો. એ કાર્યવાહી, એનો ફેંસલો અને એની સજા બધી રીતે કાયદેસર અને બરોબર છે કે નહિ તેની બાબત આ સલાહકાર સરસેનાધિપતિને કરશે. કાર્યવાહી, ફેંસલો અને સજા દરેક રીતે વાજબી અને ન્યાયી છે કે નહિ તેની વિચારણા કર્યા બાદ સરસેનાધિપતિથી સજામાં કાંઈ વધારો કરી શકાય નહિ. પણ જો એમને યોગ્ય લાગે તો એ સજા ઘટાડી શકે છે અને સમૂળગી રદ બાતલ પણ કરી શકે છે.

૩૪ બન્યુઆરી : ગુરુવાર

આજાદ હિંદ ફેજના પહેલા મુકદ્દમાના ત્રણ આરોપી અફસરોને અદાલતે ફરમાવેલી જનમટીપની સજા વડા સરસેનાધિપતિએ માફ કરી છે એવું જણાવતી નીચે મુજબની સત્તાવાર યાદી બહાર પાડવામાં આવી છે :

‘ કેપ્ટન શાહનવાઝખાન, કેપ્ટન સેહગલ, અને લેફ્ટેનન્ટ ધિલન ઉપર લશ્કરી અદાલતમાં મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવ્યો છે. રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો આરોપ ત્રણેય પર છે અને લેફ્ટેનન્ટ ધિલન ઉપર ખૂન કરવાનો તથા ખીજા બે ઉપર ખૂન કરાવવાનો આરોપ છે. અદાલતનો ફેંસલો એ છે કે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપસર એ ત્રણેય ગુનેગાર ઠર્યા છે; કેં શાહનવાઝખાનને ખૂન કરાવવાના આરોપસરની સજા પણ થઈ છે, અને ખૂન કરવાના આરોપમાં લેફ્ટેનન્ટ ધિલનને તથા ખૂન કરાવવાના આરોપમાં કેં સેહગલને બિનગુનેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે . . . . યુદ્ધ ચલાવવાના ગુનાસર ત્રણેય આરોપીઓને અદાલતે જનમટીપની, લશ્કરમાંથી છૂટા કરવાની અને એમનાં પગાર-બચ્ચાંની જમા રકમો જપ્ત કરવાની સજા કરી છે . . . . અદાલતનો ફેંસલો દરેક બાબતમાં પુરાવાઓ સાથે સુસંગત છે એની સરસેનાધિપતિને ખાતરી થઈ છે, અને તેથી એમણે એને પોતાની મંજૂરી આપી છે . . . .

‘વર્તમાનપત્રોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ હિંદી સરકારના નીતિ હવેથી માત્ર એવા માણસો ઉપર કામ ચલાવવાની છે કે જેમની ઉપર યુદ્ધ ચલાવવા ઉપરાંત બચકર સિતમો ગુમરવાના આરોપો પણ મૂકવામાં આવ્યા હોય. કાર્મ પણ મુકદ્દમામાં સળની મુત્તવિચારણા કરનાર અધિકારીએ એ ખ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સાબિત થયેલાં કૃત્યો સુધરેલી દુનિયાના વ્યહવાર-નિયમોનો કેટલે અંશે ભંગ કરે છે. લેફ્ટ ધિલન અને કેન્ડે સેલ્ગલને ખૂત-કરાવવાના આરોપોમાં નિર્દોષ ઠરાવવામાં આવ્યા છે. જુલમ ગુમરવાનાં ખીમ્ કૃત્યોના આરોપ એમની ઉપર મૂકવામાં આવ્યા નથી. કેન્ડે શાહનવાઝખાનને ખૂત કરાવવાના આરોપસર ગુનેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે અને એમની સામે સાબિત થયેલાં કૃત્યો ધણાં આકરાં છે, છતાં અત્યારના સંજોગોનો ખ્યાલ કરવો જરૂરી મનાયું છે.

‘તેથી સરસેનાધિપતિએ સળની બાબતમાં ત્રણેય આરોપીઓ સાથે એકધારું વર્તન રાખવાનો અને એમને થયેલી જનમટીપની સળ માફ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પણ એમને લરકરમાંથી રદ કરવાની અને તેમનાં પગાર-બધ્યાં જપ્ત કરવાની સળ એમણે મંજૂર રાખી છે, કારણ કે પોતાની વફાદારી ફગાવી દઈને રાજ્યસત્તા સામે યુદ્ધ ચલાવવું એ એક સિપાહી માટે ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ એક અતિ ગંભીર ગુનો છે. આ એક એવો સિદ્ધાંત છે કે કાયદેસર રીતે સ્થાપિત થયેલી ભૂતકાળની કે ભવિષ્યની કાઠપણ સરકારના હિત ખાતર એની જળવણી થવી જરૂરી છે.’

સુક્તિ પછી આંસુભરી આંખે શાહનવાજ નેતાજીના મોટાભાઈ શરતભાઈને ભેટી રહ્યા છે.
સેહગલ અને ધિલન બાજુમાં ઊભા છે.

સખ સુખ ચૈનકી ખરખા ખરસે, ભારત ભાગ હૈ જગા,
પંખ સિંધ ગુજરાત મરાઠા દ્રાવિડ ઉત્કલ ખંગા,
ચંચલ સાગર ખિંધ હિમાલા, નીલા જમના ગંગા.

તેરે નીત ગુન ગાયે,

તુઝસે જીવન પાયે

સખ તન પાયે આશા

સૂરજ ખન કર જગ પર ચમકે ભારત નામ સુભાગા
જય હો, જય હો, જય હો, જય જય જય જય હો !

સખકે દિલમેં પ્રીત ખસાયે તેરી મીઠી ખાની,
હર સૂખેકે રહનેવાલે હર મઝહબકે પ્રાની.

સખ ભેદ-આ-કરક મિટાકે,

સખ ગોદમેં તેરી આકે,

ગૂંથે પ્રેમકી માલા;

સૂરજ ખન કર જગ પર ચમકે ભારત નામ સુભાગા
જય હો, જય હો, જય હો, જય જય જય જય હો !

સુખહ સવેરે પાંખ પખેડે તેરી હી ગુન ગાયે,
ખાસ ભરી ભરપૂર હવાયે જીવનમેં રટલાયે,

સખ મિલ કર હિંદ પુકારે,

જય આઝાદ હિંદ કે નારે,

ખારા દેશ હમારા,

સૂરજ ખન કર જગ પર ચમકે ભારત નામ સુભાગા,
જય હો, જય હો, જય હો, જય જય જય જય હો !

ભારત નામ સુભાગા !

